

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

XII. ÉVFOLYAM / 1980. március—június

44

E szám munkatársai: Balázs Art Valéria, Bori Imre, Cseh Sz. Márta, Vladimír Ivir, Srdjan Janković, Junger Ferenc, Mikos Melánia, Molnár Csikós László, Nagy Georgina, Papp György, Szeli István, Turi Gábor

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

*A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete
Tmasz folyóirata*

44. szám

*XII. évfolyam
1980. szeptember*

MHB. 63

11.749

Szerkesztő bizottság:

BORI IMRE

fő- és felelős szerkesztő

JUNG KÁROLY

MIKES MELÁNIA

PASTYIK LÁSZLÓ

szerkesztő bizottsági titkár

SULC MAGDOLNA

TÓTH FERENC

SZELI ISTVÁN

Technikai szerkesztő

CSERVENYÁK JÓZSEF

JOSIP BROZ TITO
(1892—1980)

Josip Broz Tito Európa és a világ újabbkori történetében betöltött szerepe olyannyira széleskörű, összetett és sokjelentésű, hogy annak felmérése és értékelése külön-külön az egyes tevékenységi területeken belül is hatalmas feladatot jelent. Bizonyos azonban, hogy a világ közvéleménye jól ismeri életművének legalább három legfontosabb elemét.

A második világháború idején benne ismerte fel korunk egyik legkiemelkedőbb hadvezérét, aki bámulatos erkölcsi erejével, személyes bátorságával és stratégiai képességeivel egy szinte kilátástalannak látszó helyzetből és a teljes pusztulásból emelte fel Jugoszlávia népeit, s vezette a nemzeti és társadalmi felszabadulás útjára. Ugyanezek az emberi erények jutottak kifejezésre másik világtörténelmi jelentőségű tettében, 1948-ban, a nemzetközi szocialista mozgalom nagy válságának évében. Az ember, államférfi és politikus harmadik — az első kettőből logikusan kövönhető, hogy a szocializmus megőrizte mélyen humánus tartalmait s erkölcsi tisztaságát a világ előtt, s az emberiségnek a hitet, hogy a szocializmus önigazgatási rendszere az egyetlen út, amely elvezethet az ember teljes felszabadításához. Az ilyen széles dimenziókban gondolkodó ember, államférfi és politikus harmadik- az első kettőből logikusan következő — nagy vállalkozása úgyszintén világraszólóan jelentős, mivel az el nem kötelezettséggel új frontokat nyitott meg a világpolitikában, az együttélés és békés együttlétezés biztató távlatait tárta fel, ami új ösztönzést és tartalmat adott a nemzeti függetlenségre és a nemzeti szabadság kivívására irányuló törekvéseknek.

Mi, akik kortársai lehettünk, s gyakorlati munkánkkal igyekeztünk hozzájárulni nagy elképzeléseinek megvalósításához, jól tudjuk, hogy ez a politikai opus jóval gazdagabb volt az említett keretknél. Tudjuk, hogy nem volt a társadalmi tevékenységnek egyetlen olyan területe sem, amelyen fáradhatatlan szelleme nem adott volna új impulzusokat, nem mutatott volna rá a övetendő útra, a helyes megoldásra. A gazdaság, az anyagi, társadalmi és szellemi élet egésze, a jugoszláv kulturális-tudományos élet és a művészet eredményei is sokkal csekélyebbek lennének a mindig kellő időpontban történt, s mindig a fejlődést szem előtt tartó tanácsai, állásfoglalásai és nem egyszer közvetlen intézkedései nélkül.

Az életmű egészéből, a magunk vizsgálódásainak megfelelően, csak egyetlen részletre szeretnénk felhívni a figyelmet, ami természetesen nem szakítható ki abból az egységből, ami Tito politikai bölcséletének, illetve e bölcséleti rendszernek a része. A rész és az egész viszonyáról beszélünk ezúttal is, mert valóban egy politikai filozófia rendszeréről van szó, illetve annak elemeiről, összetevőiről. Úgy véljük, hogy neki sikerült elsőként kidolgoznia és tényleges, valóságos hatóerővé tennie, kifejlesztenie egy politikai koncepciót, amely példaszerűen oldja meg a sok nemzetiségből álló társadalmi közösség eltérő nyelveiből, hagyomány- és szokásvilágából, történelmi különfejlődéséből, vallási örökségéből, gazdasági fejlődésének eltéréseiből eredő gondokat. Mindebben nem maga a „képlet” tökéletessége a fontos, hiszen magával az örökké változásban lévő élettel, társadalommal, emberrel van dolgunk, hanem annak alkalmazása és alkalmazhatósága, ami korántsem lép fel azzal az igény-nyel vagy éppen követelménnyel, hogy egyetemesen, minden társadalomra nézve kötelező legyen.

A nemzeti és nemzetiségi viszonyok titói szemlélete, ezeknek a kultúráknak a sorsa, egymáshoz való viszonya, megismerésüknek és feltárásuknak a feladata és lehetősége foglalkoztat bennünket e rövid írásban is, mivel intézetünk projektumai, kutatási témái és alapvető teendői is ezekkel állnak összefüggésben.

Már korábban is alkalmunk volt erről a tárgyról kifejezni véleményünket, illetve kísérletet tenni arra, hogy Tito személyes hozzájárulását méltassuk e vonatkozásban. Kifejtettük, hogy erre a kérdésre csak úgy lehetne teljesebb értékű választ adni, ha filológiai alapossággal megvizsgálnánk minden írását, elvi értékű nyilatkozatát, beszédét, alkalmi felszólalását, interjúját, ezen kívül pedig elemeznénk mindazokat az alkotmányszövegeket, törvényes rendelkezéseket, státútumokat és egyéb hivatalos dokumentumokat, amelyek lényegében érintik e tárgyat. Hiszünk, hogy a történelmenek ezzel sem maradunk majd adósak. Az alkalom ihlette írásnak azonban mindig meg kell elégednie a szerényebb eredményekkel. Így ezúttal is — jóllehet elnagyoltan és felületesen — arról szólunk, hogy milyen minőségi változásokon ment át az utóbbi évtizedekben a nemzeti kultúra Jugoszláviában, s mi ebben Tito említett koncepciójainak szerepe.

Úgy véljük, hogy a jugoszláviai magyar kultúra élettörténetét, alapvető jellegzetességeit s változásainak mibenlétét nem lehet csak a mennyiségi mutatók alapján felmérni vagy azokból levonni a végső következtetéseket.

Ha összevetjük a két világháború közti időszak kulturális állapotait a maiakkal, akkor nyilvánvalóan és elsősorban az öltik a szemünkbe, hogy az anyanyelvi iskolák, a magyar nyelven megjelent könyvek, folyóiratok és egyéb kiadványok száma meghatározódott, s hogy egyes kulturális ágazatok, tevékenységi formák vagy ezek művelésének lehetőségei pedig csak a fejlődésnek jelen szakaszában születtek meg.

Ezt azonban az egész jugoszláv társadalmat átfogó általános fejlődés eredményének is tekinthetjük, s minden itt élő nemzetet vagy nemzetiséget egyaránt jellemez. Másban kell tehát keresnünk kultúránk e pozitív változásainak a mibenlétét. Mindenekelőtt a különböző nyelvi

kultúrák kiegyenlítődésében és integrációjában. Nem az esztétikai érték-szintek valamiféle mesterséges kiegyenlítésére gondolunk, mert ez kulturális és művészi szférákban el sem képzelhető. De az integrálódás, a „magasabb szintű egység” sem egy jellegtelen egyformaság létrehozását célozza, valamilyen egységes „jugoszláv modell” kényszerű követését, amely tagadná a nemzetek kultúrájának az individualitását. Tito egy 1963-ban tartott beszédében igen világosan mutatott rá ennek a lényegére:

„A több nemzet alkotta szocialista közösség magasabb rendű egysége éppen abban nyilvánul meg, hogy mindezeknek a nemzeteknek közös kötelessége, hogy fejlesszék és a szocialista társadalmi viszonyok magasabb fokára emeljék a szocialista társadalmat. Ezért az a véleményem, hogy az integrálódás ellenkezik a köztársaságok, illetve a nemzetek érdekeivel, éppen annyira helytelen, mint amilyen helytelen azoknak a felfogása is, akik úgy vélik, hogy az integrálódásnak meg kell szüntetnie a nemzeteket, és az a célja, hogy egy új, egységes nemzetet hozzon létre (...) A szocialista közösségben egyesülő nemzetek közös kincstárba viszik be legpozitívabb kulturális és egyéb örökségüket. Ezzel gazdagodik az egész közösség (...) Mindenki az lehet, aminek érzi magát és senkinek sincs joga arra, hogy bárkire is valamilyen nemzethez tartozást kényszerítsen...”

A nemzeti kulturális javaknak ilyen értelmű és irányú áramlása, átadása és befogadása csak úgy lehetséges s csak olyan feltételek mellett valósulhat meg, ha a „befogadók” és az „átadók” nemcsak állampolgári minőségükben, hanem emberi-nyelvi-nemzeti mivoltukban is, s nem csak elvileg, hanem gyakorlatilag is az egyenjogúság és az egyenrangúság alapján állnak, nem tekintve számarányukat, „kis” vagy „nagy” nemzetekhez vagy kulturákhoz való tartozásukat. Ahhoz tehát, hogy ez a mélyen humánus titói gondolat testet ölthessen, előbb meg kellett alapozni a nemzeti-nemzetiségi egyenrangúságnak a feltételeit, meg kellett fogalmazni az együttélő népek, nemzetek, etnikai csoportok közös érdekeit, felismerni, megnevezni, tényleges hatótényezővé tenni azt a kohéziós erőt, amely a kölcsönösségnek fentebb jelzett céljait elérhetővé teszi. Éppen ez az, ami Tito elnök idézett szavainak megadja a valóságfedezetet, s ami miatt nyilatkozata messze meghaladja egy politikai elv verbális öngazolását.

Rendkívül fontosnak tartjuk, hogy arra is felhívjuk a figyelmet: mindez nem a polgári demokráciák „toleranciájának” az elvén alapul, amelyek legfeljebb „megengedik” az úgynevezett nem államalkotó nemzet (vagy nemzetiség) kultúrájának a fejlesztését, hanem — mivel a magáénak ismeri el — a társadalmi közösség a rendelkezésére álló instrumentumaivul odahat, hogy érvényt is szerezzen a nemzeti-nemzetiségi műveltség egyenrangú fejlesztésének. A passzív, toleráns, „eltűrő” magatartás tehát egy igenlő, kezdeményező és az alárendeltség elvei helyett a mellérendeltség elvét valló álláspont és gyakorlat alakult ki az öngazgatás feltételei mellett. Úgy véljük, hogy — Németh László szavá-

val élve — a „minőség forradalma” a jugoszláviai magyar kultúrában ennek a következménye.

Nyilvánvaló, hogy fejlődésünk mai szintjén még nem jutottunk el odáig, hogy Tito koncepcióját minden elemében megvalósítottunk mondhatnánk. Biztosak vagyunk azonban abban, hogy gondolati kiindulása, koncepciója, alapelve lehetséges, reális s eredményeit illetően is a folytonos gazdagodásnak a vonalát követi, mint az elmúlt három és fél évtized során. A vázolt elvek ugyanis nemcsak „elvek”, hanem egy szilárdan nyugvó alépitmény részei. A mai Jugoszlávia szoros és harmonikus életközössége, a tényleges egyenrangúság ugyanis nemcsak elvi nyilatkozatokon alapul, hanem reális gazdasági és politikai-rendszerbeli tényezőkön.

Jól tudjuk, hogy ez az egymásrautaltság nem automatikusan érvényesülő, minden időkre vonatkozó adottság. Sokkal inkább: olyan lehetőség, amelyet folyton új elemekkel kell fejleszteni és tökéletesíteni, a megoldások újabbnál újabb változataival, mint ahogyan J. B. Tito is tette. S főként ennek köszönhető, hogy a nemzetiségi kultúra (mint ahogyan maga a nemzetiségi ember sem) többé nem „marginális” fogalom, hanem cselekvő és alkotó része, eleme, összetevője a mai jugoszláv társadalmi valóságnak.

Szeli István

TANULMÁNYOK

**A MAGYAR
FORDÍTÁSTUDOMÁNY
IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI**

Tematikus számunk tanulmányai, ismertetései egyazon szakterülettel, a fordítás elméleti, gyakorlati kérdéseivel foglalkoznak. Korunkban, az információözön, a fordítás századában méltó és helyénvaló ez a figyelem, amely világviszonylatban megnyilvánul a nyelvi közvetítés és a nyelvi közvetítők iránt. Azzal a szép illúzióval már szegényebbek lettünk, hogy tömegek, nemzetek tanulják meg egymás nyelvét, világunk gazdasági, politikai, kulturális vérkeringésébe pedig egyre újabb, eddig elszigetelt, etnikai csoportok kerülnek be, egyre tömegesebb tehát az igény a magasfokú, tudatos, tanulással kialakított kétnyelvűség, a nyelvi átültetés avatott művelői iránt is. Hidat verni emberek, nemzetek és kultúrák között; ledönteni az azonos eszmeáramlathoz, társadalmi-politikai közösséghez tartozás, a gondolatcsere akadályait, anélkül azonban, hogy megsértenénk bármely érintett nyelvközösség integritását, eredetiségét, úgy közvetíteni az új tartalmakat, fogalmakat, eszméket befogadó-közösségünknek, hogy legbensőbb gondolatvilágához, kommunikációs gyakorlatához rendeljük hozzá: ez a fordítás szép és nehéz feladata. Mindez még aktuálisabbá és összetettebbé válik a mi többnyelvű, többnemzetiségű, a teljes nyelvi egyenjogúság rangján és óriási felületén kommunikáló társadalmunkban, és létszükségletté nemzetiségeink, esetünkben a jugoszláviai magyarság számára, lévén hogy szellemi termékeink nagyrésze fordítás, és még nagyobb része ennek a tevékenységnek rejtettebb megnyilvánulása (idegen nyelvi információra épülő hírek, hír-magyarázatok, cikkek, tanulmányok stb.).

A fordítás szerteágazó gyakorlata régóta érleli, a megnövekedett minőségi, mennyiségi követelmények egyre sürgetőbbé teszik ennek a tevékenységnek egzakt elméleti megalapozását, tudományos rendszerré tisztulását. A gyakorlat igénye azonban nagyrészt csak elvárás maradt nálunk is, világviszonylatban is, mert felkészületlenül találta a módszeres *fordítástudománnyá* csak a jövőben érő elméleteket, amelyek a művelői szerint igen bonyolult fordítási műveletsorra vonatkozólag esetleg ha hipotézisekbe mernek bocsátkozni, összehangolásuk pedig pillanatnyilag meg sem indult. Ezzel a kérdéskörrel kívánok magyar vonatkozásokban foglalkozni, bár a körülhatárolás csak a forrásokra érvényes, mivel a magyar elméleti megközelítések kicsiben a fordítástudomány egészének problémáit tükrözik.

1. A fentiek értelmében tehát a fordítástudomány problematikus fogalom, amely nem azonosítható automatikusan a fordításról eddig megjelent írásokkal, tanulmányokkal. Ezek esetleg csak elemi lehetnek a programként körvonalazódó rendszernek.

1.1. Az előzmények közül mindenekelőtt a *belső megközelítéseket* kell megemlítenünk. Közös jellemzőjük, hogy gyakorló fordítóktól származnak, azok műhelytitkait, gyakorlatát, vívódásait tárják fel. Habár a két nyelv, a kommunikációs műfaj és főleg az idegen gondolat gúzsába kötött közvetítőtevékenységet szépen, de nem egészen találóan a váratlanságok művészetének szokás nevezni, magyar nyelven is igen korán megjelentek az ösztönösségen, az automatikus nyelvi átültetésen felül-emelkedő reflexiók, amelyek meg tudták ragadni a nyelvi viszonylattól, szövegtípustól független, általános szabályszerűségeket. A *műhelytanulmányok* hosszú vonulatát talán még Pázmány Péter nyitotta meg 1604-ben, Kempis Tamás: *De imitatione Christi* magyar fordításának előszavában. A fordítói hűségről vallott nézete, a „mintha először magyar embertül magyarul íratott volna” a világon először fogalmazza meg a fogalmi apparátussal csak századunk utóbbi évtizedeiben kialakított *kommunikációs fordításmodellt*, miszerint csak a forrásnyelvi szöveg hírtartalma, hatásszintje invariáns, s a fordítónak ezt úgy kell közvetítenie, mintha maga a saját gondolatait fogalmazná meg. Később a fordítói előszók, vallomások igen megsokasodtak, és ma — főleg a műfordítás területén — ez a szakirodalom legfrekvensebb műfaja. Megtalálhatjuk az *Élet és Irodalom* cikkeiben, önálló kötetekben, mint Nemes Nagy Ágnesé¹, Rónay Györgyé², a Nagyvilág 1975. évfolyamának *Kerekasztal a műfordításról* című cikksorozatában, és Lomb Kató *Igy tanulok nyelveket*³ című igen értékes művével az első szakfordítói műhelytanulmány is napvilágot látott. Ezeknek a reflexióknak nagy értéke, hogy a fordítás gyakorlatából erednek, és arra hatnak is vissza, a rendszerező fordítástudomány viszont csak közvetve hasznosíthatja eredményeiket, mivel egyetlen fordító, a szerző eljárásait, megoldásait igazolja utólagosan, de azzal a ténnyel, hogy ugyanannak a szövegnek még legalább egy tucatnyi jó fordítása lehetséges, nem tudnak mit kezdeni, és meg sem jelenik bennük problémaként.

1.2. A fordítás élő gyakorlatából nőttek ki azok a tanulmányok is, amelyek már magasabb szinten, szabályokként, regulákban próbálták a jó fordítást, a fordítói mesterség fogásait megfogalmazni. A magyar fordításirodalomban kitűnő munkák sorjáznak a felvilágosodástól, a nyelvújítás korától (amelynek idegen fogalmi mintákra, fogalmi differenciáltságra alapuló megoldásait fordítástudományi, fordítástörténeti szempontból még senki sem értékelte ki), mint például Batsányi János *A fordításról* című, általános és különös regulákat tartalmazó tanulmánya⁴, amely francia, német előzmények indíttatására ugyan, de egészen eredetien és máig is érvényesen fogalmazza meg a fordítói hűség tételes szabályait, Kazinczy Ferenc fordítói előszava⁵, Toldy Ferenc *A műfordítás* elveiről írott tanulmánya⁶, Brassai Sámuelnek a *Szépirodalmi Figyelőben* megjelent cikksorozata⁷, Ponori Thewrewk Emil *A helyes fordításról* című írása⁸ stb. Ezek a magyar fordításelméleti gondolkodásnak szerves részei, de túl erős preskriptív, előíró jellegük miatt

nem egyenlíthetők ki vele. A fordítástudomány ugyanis a modern fölfogások szerint inkább leíró, induktív jellegű, a konkrét példák sokaságából kiinduló, és csak másodlagosan, igen óvatosan alkalmazza a következtetési szabályokat a gyakorlatra.

1.3. Belső, fordítási szempontúak az egyes fordítói tevékenységtípus, például a műfordítást összegző nagyobb tanulmányok, amelyek már az áttekintés, rendszerezés igényével lépnek fel. Legkiválóbb szerzőként Radó Antalt említhetjük, aki *A magyar műfordítás története*⁹, valamint *A fordítás művészete*¹⁰ című műveiben a legmesszebb jutott a fordításelméleti kutatásban, de mivel az informatív fordítást, a fordítást általában figyelmen kívül hagyta, munkássága csak speciális, ágazatai elméletnek fogható fel.

1.4. A nyelvi közvetítés tényanyagát gazdagító empirikus művek mellett számottevőek a fordításhoz kívülről, más tudományágak, tevékenységek felől közelítő kutatások is, így a nyelvészeti, irodalomtörténeti, irodalomtudományi, összehasonlító irodalmi, jelentéstani vagy a nyelvtanítás módszertanával kapcsolatos tanulmányok, amelyek fordítástudományi elemeket is tartalmaznak. Ilyenek a magyar nyelv vonatkozásában Fodor István: *Mire jó a nyelvtudomány?*¹¹ (1. a fordítás, tolmácsolás, a gépi fordítás c. fejezeteket), Antal László: *A jelentés világa*¹², Károly Sándor: *Általános és magyar jelentéstan*¹³, *A szomszédság, közösség*¹⁴ című tanulmánykötet, Horváth János: *Irodalmi nyelvünk kezdetei, Szász Károly emlékezete*¹⁵, Kelemen János: *A filozófia és a szemiotika lehetséges hozzájárulása anyanyelvi oktatásunk korszerűsítéséhez*¹⁶, Sárosi Károly: *A magyar nyelv tanításának módszertana*¹⁷ című tanulmányai, művei. A külső megközelítések azonban nyilvánvaló hasznuk mellett az önálló fordítástudományra nézve veszélyeket is rejtenek magukban, a következő okokból:

a. A fordítást az illető tudományág módszereivel vizsgálják, leggyakrabban valamilyen elméletük, feltevésük igazolására, nem pedig önmagáért. A nemzetközi irodalomban ezt jól szemlélteti J. C. Catford: *A Linguistic Theory of Translation* című munkája¹⁸, amely M. A. K. Halliday stratifikációs nyelvelméletét próbálja a fordításban igazolni;

b. A fordítást, mivel azt nyelvismerettel rendelkezők, írók, költők is végzik, a nyelvészet, irodalomtudomány, pontosabban a filológia részének tekintik, nem pedig különleges készségeket igénylő, önelvű szakterületnek, amely csak érintkezik más diszciplínákkal;

c. A nyelvi közvetítésre mint végeredményre tekintenek, nem pedig mint folyamatra, amelynek fázisai, módszerei vannak, így inkább ezek támaszkodnak a fordítói tapasztalatokra, intuíciora, nemhogy a fordítástudomány várhatna tőlük eligazítást.

1.5. Jóval fejlettebb szintet képviselnek a nemzetközi szakirodalom eredményeit összegző nagyobb lélegzetű tanulmányok, önálló művek, mint Tarnóczy Lóránt: *Fordítókalauz*¹⁹ és *Fordítástechnika*²⁰, vagy újabban Márkus György: *Orosz—magyar fordítástechnika*²¹ című munkái, illetve Klár—Nagy—Gál: *Az orosz műszaki szakfordítók számára vagy Malkkai Imre egyetemi jegyzete. Nagy érdemük ezeknek, hogy bevezetik és összefoglalják a fordítástudomány fogalmi apparátusát, megteremtik a magyar terminológia jelentős részét, de ezen túl mégis csak kompillá-*

ciók, nem a magyar fordítói gyakorlatból kinövő eredeti alkotások. Nélkülözhetetlen fázist képviselnek a magyar elméletben, de ezt újabb mozzanatoknak kell követnie.

1.6. Az utóbbi néhány évtizedben már tanúi lehettünk az eredeti magyar fordítástudományi irodalom kibontakozásának is, olyan művekben, mint például Németh László: *A prózafordításról*²³, Kardos László *A műfordítás kérdései*²⁴, Szabó Ede: *A műfordítás*²⁵, amelyek már elvileg túlmutatnak a műfordítás kérdéskörén, a későbbi keltezésű szakirodalomban pedig a Klaniczay Tibor szerkesztette *A műfordítás elmélete és gyakorlata*²⁶, a Rákos Sándor szerkesztésében megjelent *Tanulmányok a műfordításról*²⁷, és ami a legújabb, a jelen bemutatásban is főleg erre támaszkodunk, a Ferenczy Gyula szerkesztette *A fordítás elmélete és gyakorlata*²⁸.

2. Az egzakt fordítástudományt vagy legalább is szükségét a nemzetközi információcsere ugrásszerű növekedése hívta életre, amelynek hatására a nyelvi közvetítés iránti óriási szükségletet vont maga után. Ennek az igénynek már nem felelhet meg a fordítóra válás eddigi módja, az tudniillik, ahogyan a jó nyelvtelenségek a véletlen megbízatásoktól indítva elkezdtek fordítani, tolmácsolni, és saját hibáikon okulva hosszú évek alatt többé-kevésbé jó szakemberré váltak.

A tömeges igény megoldására két lehetőség látszott alkalmasnak:

2.1. A korábbi és legmegbízhatóbb kezdeményezést a *szervezett fordítóképzés megindulása* jelentette, amelynek modelljeire a tudatos önképzés is bármikor ráépülhet. Az oktatás viszont, mert tömeges, átlagos képességekből indulhat ki, tehát a másik, a tárgyi tényezőit kell a lehető legteljesebben megismerni, racionalizálni. A didaktikai folyamatokra bontáshoz, oldáshoz a nyelvi közvetítés teljes folyamatának megismerésére, operacionális modelljére van szükség, meg kell, meg kellene határozni, milyen adottságok nélkülözhetetlenek végzéséhez, s melyek fejlesztendők hivatásszintű készségekké.

2.2. A fordítástudomány másik ösztönzője a *gépi fordítás* ötletének megjelenése volt. Az elektronikus számítógépeknek kezdetben sokkal szerényebb szerepet szántak, a beléprogramozott thesaurusok, szógyűjtemények segítségével az igen fáradságos, időigényes szókeresést, szótárazást rövidítette le. Innen a következő lépés kézenfekvő volt: hátha a többszörösen összetett kifejezéseket, sőt a nyelvi szerkezeteket is képes lenne megfeleltetni. Lázás sebességgel és óriási anyagi befektetésekkel láttak hozzá a nyelvi, műszaki programozáshoz, a műveleti rend, az algoritmus kialakításához. A számítógép logikai rendszerének kimunkálásánál a tervezőknek valami kész mintát kellett modellálniuk, s mint már annyiszor, az ember önmagát kísérelte meg lemásolni, formalizálni. Ma sem tudjuk valójában felmérni, mert senki sem ismerte be, hogy az utóbbi évtizedekben elburjánzó formalizált nyelvelméletek, grammatikák mennyire köszönhették megjelenésüket a gépi fordítás álmának, illúziójának, de az összefüggések globálisan nyilvánvalóak. Mert hogy a humánus fordítás helyettesítése tudományos álom csupán, legalábbis a teljes helyettesítése, az ma már nyilvánvaló. A számítógép a készen beprogramozott megfelelések bármelyik oldalát pillanatok alatt produkálni tudja, de csak formálisan, kis összefüggésekben és ideális sza-

bályzerőségek szerint képes az elemzésre, átváltásra. Gondolkodásra nem lehet megtanítani, sem a kivételek intuitív érekelésére, megoldására. Az igazi haszonélvezője ennek a vállalkozásnak maga a fordítástudomány maradt. A gépi algoritmusoknál például csődöt mondtak a nyelvi közvetítésről szóló szép aforizmák, hasonlatok. Kiderült, mi az az eddigi kutatásokból, ami valóban funkcionális. Valószínűvé vált, hogy az ember és a gép lényegében hasonló módon, bináris (igen—nem) hozzárendeléssel oldja meg a problémákat, csak az előbbi egyetlen megoldásnál a halmazott ítéletek ezreit használhatja fel, ez adja kontextuális érzékenységét, komplex fölényét az előzővel szemben.

2.3 A részben kialakult, részben alakulóban levő fordítástudomány a fordítással foglalkozás legáltalánosabb kerete, minden eljárás, kutatás összessége, amelyek a nyelvi áttünetés megismerését, mennyiségi, minőségi befolyásolását szolgálják. Fejlődésével párhuzamosan megindult *belső tagolódása, segédtudományainak kialakulása* is. Elképzeléseink szerint ez a szakosodás a következő kategóriákban fog végbemenni:

2.3.1. *Fordításelmélet*, ezen belül pedig:

Általános fordításelmélet;
Alkalmazott fordításelmélet;
Ágazati (speciális) elméletek;

2.3.2. *Fordítástörténet*;

2.3.3. *Fordításkritika*;

2.3.4. *Fordítás- és tolmácsolástechnika*;

2.3.5. *Fordításoktatás, fordítóképzés módszertana*;

2.4 A fordítási szakirodalom dilemmáit, nyitott kérdéseit ugyan-
ebben a rendben kívánom bemutatni.

3. A *fordításelméletnek* a fordításról tapasztalatilag szerzett ismeretek elvi általánosítását, összefüggéseit kellene kidolgoznia, de pillanatnyilag inkább csak az *összefüggések igazolható föltevésekkel való magyarázatára* vállalkozik a nyelvi közvetítés természetével tárgyi és alanyi tényezőivel kapcsolatban. Ennek egyik oka, hogy elismerni az alanyi, emberi tényező elsőbbségét a tárgyi tényezőkkel szemben, viszont a fordításban is érvényesülő lelki problémamegoldó gondolkodási folyamatok feltárása túlterjed e tudomány határain, nem egyhez közülük a pszichológia is igen tanácstalanul, hipotézisekkel közelít.

Ezért szinte minden fordításelméleti írás visszatérő motívuma az egzakts rendszer vagy legalábbis tájékozódási pontok hiánya. „A fordítás elméleti alapjai még távolról sem tisztázottak” írja Ferenczy Gyula *Szövegnyelvészet és fordítás* című tanulmányában²⁸, ugyanez a hangvétele Aniot Judit *A fordítás elfogadhatóságának kritériumai* című írásának: „A fordítás folyamatáról rendkívül keveset tudunk, maga a folyamat még ma is mint intuitív tevékenység ismert”, vagy: „A fordítástudomány mindmáig adós a fordítás folyamatának, a a fordításoktatás folyamatának és a fordítástanulás folyamatának elmélyült didaktikai elemzésével” írja Zalán Péter: *Kiből képezhetünk fordítót, mi tanítható, és mi nem?*²⁸ című tanulmányában, és még folytathatnánk a sort.

A fordításelmélet önkörében csak a tárgyi tényezőkből, a kiinduló-nyelvi szövegből, és egy vagy több fordító elkészült fordításából, a cél-nyelvi szövegekből indulhat ki, és alakíthat ki feltevéseket a közvetítés

elemző, átváltó, szöveggeneráló folyamatokról, közben csak a fordítók önmegfigyeléseire támaszkodhat. Az önmegfigyelésnek viszont közismeretek hátrányai: vagy a pszichikai reakciók nem természetesek a megfigyelés miatt, vagy utólagos emlékképek alapján a megfigyelés nem intenzív.

Meglehetősen objektív módszernek számít a fordítói hibaelemzés. A fordítók tévedései, vétségei, az interferenciális jelenségek el nem végzett, illetve rosszul végzett logikai-gondolkodási fázisként is felfoghatók. Megfelelő számú adat elemzésével a tévedések bizonyos műveletek köré csoportosulnak, sőt egy műveleti rend modelljévé állnak össze. Sajnos, a magyar szakirodalomnak a hibaelemző módszer igen gyéren művelt területe.

3.1. Az általános, az alkalmazott és az ágazati fordításelméletet csak módszertanilag választhatjuk el egymástól, kialakulásuk szervesen összefügg, és épp fordított időrendű. Az első elvi állásfoglalások, szabályszerűségek egy konkrét szöveg, szövegtípus sajátos fordítói problémáiból, mondjuk a tolmácsolásból, műszaki szövegek átültetéséből adódnak, így *ágazati elméletnek* számítanak.

A megfigyelt jelenségek egy része, például a névelők explicitálása, a grammatikai nem eltűnése, egy adott nyelvpár, esetünkben a szerbhorvát—magyar fordítási viszonylatává általánosítható, tehát az *alkalmazott fordításelmélet* tárgya.

Vannak olyan törvényszerűségek is, amelyek bármely két nyelv viszonylatában érvényesek, ezért mint fordítási univerzálékat az *általános fordításelmélet* vizsgálja. Hogy az előbbi példánál maradjunk, az a tapasztalat, hogy a különböző nyelveken folyó kommunikáció, a szöveg összevetésénél valamely részinformációnak (mint amilyen a grammatikai nem) nem felel meg semmi a célnyelvben, viszont van olyan, amit nekünk kell a szövegbe beépítenünk (ilyen a névelővel kifejezett határozottság — határozatlanság) általános transzlatológiai kategória.

Az általános fordításelméletnek a következő szakterületei vannak jelen az irodalomban:

3.1.1. A fordítás mint tapasztalatilag megismerhető tevékenység, hivatás meghatározása és elhelyezése az emberi alkotótevékenységek rendszerében. Ez magyar vonatkozásokban ma már lezártnak tekinthető, de igen hosszadalmas, heves viták árán. Sokáig tartotta magát egy artistikus szemlélet, mely szerint a fordítás teljességében meg nem ismerhető, művészi adottságokat igénylő munka, amelynek, mint a nyelvész Fodor István hangsúlyozta¹¹ nem lehet tudománya, mert amit odasorolnak, az mind a nyelvismeret része, és hogy a fordító hogyan tanulta meg, az az ő magánügye. A dolog érdekessége, hogy a fordítástudományt épp a műfordítás felől közelítő Németh Lászlónak kellett megvédenie és a helyére tennie. Idézett tanulmányában²² a következőket találjuk: „Olyasmit kezdek hinni, mintha minden mondatnak csak egyetlen megoldása lenne, s ha a prózafordítás matematikáját pontosan ismernénk, ugyanazon embernek két különböző időben sőt két különböző embernek is ugyanúgy kellene fordítani”, majd más helyen: „Nos, az az én véleményem, hogy a prózafordítást, ha egyszer segéd tudományait megcsinálták, egy bizonyos határig lehet, sőt kell is tanítani. Hiszen a próza-

fordítást írókkal végeztetni (próza fordításon informatív fordítást is ért, P. Gy. megjegyzése): órlási fényűzés... Képezni természetesen nem mindenkit lehet, de attól a matematika is megtanulható marad, hogy nem mindenkit lehet rá megtanítani."

Ez azt jelenti, hogy a közlés reveláns elemeit mégiscsak törvényszerűen hasonló, azonos módon kell átváltani, ezeket a stratégiákat pedig tudatosan kell magunkban kiépíteni. Minden szöveg a speciálisak mellett általános problémák elé is állítja a fordítót, amelyeket csak a transzlatológia egésze oldhat meg. A különleges követelmények megléte nem kérdőjelezi meg az egész tudományág létjogosultságát, mint Szabó Ede is feltételezi²⁵, hanem az ágazati elméletek szükségét jelzi. A rész és egész, a mesterség és művészet dialektikus viszonyáról Németh László így ír: „Ez azonban nem azt jelenti, hogy a tudás mellett az ösztönnek nem marad helye. A tudás, akármilyen részletes, még mindig csak a szöveg durvább szerkezetét szabja meg. Van határ, amelyen túl a tudomány már nem elég, ahol a szabályt a szabadság, a megkötöttséget az ösztön észrevétlen munkája, illetőleg a művész felelős döntése váltja fel”.

A fordításelmélet szükségét a későbbi irodalomban is megtaláljuk, például Rákos Sándornak a *Tanulmányok a műfordításról* elé írt bevezetőjében²⁷: „A műfordítás magas szintjét ma egyéni telitalálatok biztosítják. Kodifikálatlanok viszont az értékmérőként is, az átvételre alkalmas tapasztalati anyagként is az objektív fordítói módszerek. A fordításelmélet hiánya visszahat a gyakorlatra is, amely elméleti alapozás híján esetlegessé válik. Makkai Imre ugyanabban a kötetben egy magyar hagyományokon nyugvó alkalmazott fordításelméletet sürget: „Ki kellene dolgozni egy rendszeres fordításelméletet. Ma még csak elvi cikkek, tanulmányok léteznek... de elmélet bőséges példatárral még nem, amely egyúttal módszertan is lehetne. A kidolgozásban támaszkodni kellene a haladó magyar hagyományra, Batsányira, Brassai Sámuelre, Radó Antalra stb.”.

3.1.2. Még nagyobb vitákat kavart a fordítástudomány önállósága, tudományközisége, vagyis hogy meggyik szakterületnek van benne domináló szerepe. Minthogy a fordítóváltás intézményes formája sokáig a nyelvtanulás volt, a nyelvismeret ürügyén a fordítást a *nyelvészet* sajátította ki legelőbb és tekintette saját alkalmazott területének. Nálunk ez a felfogás még mindig elég erős, habár világszerte kialakultak az ellenvélemények is, amelyekről Georges Mounin, francia transzlatológus írt összefoglalót, szerbhorvát fordítása a *Mostoviban*²⁹ jelent meg. Találónan jegyzi meg, hogy a lingvisztika és fordítás kapcsolatát elsősorban a nyelvészek mellőzik, Saussure-nél, Jaspersennél, Bloomfieltnél, Sapirnál jó, ha összesen találunk négy-öt utalást erre a területre.

Az orosz Fjodorov, a kanadai francia Vinay és Darblenet, az angol Edmond Cary nézeteinek vonulatából az derül ki, hogy, főleg az utóbbi, a *szakterületi jártasság* felől közelítve vonják kétségbe a nyelvészet szerepét, legalább is túlsúlyát, mondván, hogy a drámafordításhoz színpadi és irodalmi, a filmszinkronizáláshoz filmtechnikai ismeretek kellenek mindenek előtt.

Aztán az eltérő vélemények nyugvópontra jutottak. Valóban, mint Fodor István is írta, a nyelvészeti ismeretek önmagukban senkit sem tesznek fordítóvá. Cary-val is egyetérthetünk, hogy a nyelvtani kategóriák formális absztrakciói a nyelvi átültetésben nem hasznosíthatók közvetlenül. Viszont ha a nyelvészet, amint annak mostanában lehetünk tanúi, a végeredmény helyett a közlés folyamata, a kommunikáció felé fordul, tükrözi és koordinálja a nyelven kívüli valóságot, és a beszélők rávonatközöző ismereteit is. A Saussure terminusával élve, belső és külső nyelvészet tehát végső soron nélkülözhetetlen segítséget nyújthat a fordításnak, ha nézőpontját el tudja vonatkoztatni egy adott nyelvtől.

Erre igen alkalmas az univerzálékat kutató *általános nyelvészet*, és még inkább a *kontrasztív nyelvészet*, amely az azonos információt hordozó különböző nyelvi egységek összevetésénél a fordítással érintkező területekig jut el, jöllehet inkább az idegen nyelv elsajátításának jellemzői érdeklik, ez pedig nem lehet teljesen azonos a fordítással. A kontrasztív vizsgálatok felhasználhatóságának most csak egy nehézségét emeljük ki³⁰: az összevetések jó, ha a mondat szintjéig eljutnak, de ott végérvényesen megrekednek, a fordítási egységek viszont ennél általában nagyobbak.

Ígéretesek azok a nyelvészeti kutatások, amelyek a teljes közleményt, a szöveg zárt, szerves egységét veszik alapul, ma *szövegtanként*, *szövegnyelvészetként* ismeretesek. Az első magyar szövegnyelvészeti tanulmánykötet, az *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI. száma*,³¹ sok fordításelméleti utalást tartalmaz, a későbbi munkákban még kifejezettebb ez az indíttatás, például Ferenczy Gyuláéban (*A szövegnyelvészet és fordítás*), Balázs Jánoséban (*Fordításelmélet és szövegtan*) és Klaudy Kingáéban (*Fordítás és aktuális tagolás*).²⁸ A mondat fölötti szint felé fordulásban tehát a nyelvi közvetítésnek is szerepe volt. A fordítási hibaelemzés, a fordításkritika már régen foglalkozik azzal a jelenséggel, amit Klaudy Kinga így fogalmaz meg: „Az idegen nyelvet jól tudó, de a fordításban gyakorlatban hallgatóink közös hibája, hogy hajlamosak a szöveget összefüggéstelen mondatok egymásutánjának tekinteni, ... eszükbe sem jut, hogy a mondatot az egész szöveg szempontjából értékeljék, az egész szöveg vagy a nyelven kívüli szituáció figyelembevételét pedig éppenéggel reménytelen dolog elvárni”. A szövegnyelvészet érdeme, hogy legalább általános szöveggenerálási szinten kiépült a közleményt a nyelven kívüli tényezőkhöz, a közlőhöz, befogadóhoz, a beszélőhelyezethez kapcsoló elemek, valamint a szöveg belső kohézióját biztosító egységek (előre- és visszatalások, az anafória stb.) rendszere, és kiderült, bizonyos mondatok a szövegnek csak adott helyein fordulhatnak elő.

A magyar szövegnyelvészet egyik iránya valójában nem is nyelvészeti, hanem irodalomtörténeti fogantatású, Horváth János alapozta meg *Irodalmi nyelvünk kezdetei* című tanulmányában²⁶. Amint a műfajközpontú, történeti vizsgálataiból kiderül, a latin nyelv szószintű interferenciájától már szabadulni tudó magyar irodalmi nyelvnek még évszázadok múlva sem volt eredeti szövegezési terve, szövegmodellje, gondolkodás nélkül, akadálytalanul vették át a szórendet, a mondatok, majd a szakaszok egymásba kapcsolását, előre- és visszatalását — látjuk, szinte a szövegnyelvészet programját fogalmazza meg, más helyen pedig egy

máig is ható fordítási felfogás, a behelyettesítés, a csere tarthatatlanságát jelzi: „Minthogy szót szóval fordít, híven lemásolja a kötőszó-ornaméntika valamennyi csokrát, arabeszkjét.”

Ezt a fordítástörténetileg jelentős szemléletet érvényesíti Balázs János tanulmánya is. Szerinte nyelvünk még ma is él azokkal a latinból közvetlenül vagy francia, német közvetítéssel átvett szövegsémákkal, logikai szerkezetekkel, amelyeknek egyúttal europaizálását, areális³² nyelvcsoportha épülését is köszönheti. Sajnos, ez a munka a szövegnek csak műfaji kötöttségeit tudja megragadni, felvetett problémái a lexémák (idegen szavak stb.) szintjén maradnak, és túl általánosak ahhoz, hogy a fordítás konkrét feladatainál is értékesíthetők legyenek.

A másik irány jellegzetesen fordítástudományi szempontú. Mint Ferenczy Gyula megfogalmazza, a fordítástudomány számára a beszédművek (tehát a fordított és fordítandó szövegek) az egyetlen közvetlenül vizsgálható tények, minden forrásnyelvi célnyelvi viszonylatú megfeleltetés, szövegszinten történhet, amelyen egyértelművé válik a nyelven kívüli valóság, a kommunikációs gyakorlat (a műfaj) és az egyéni nyelvhasználat viszonya, a közlendő tartalom gondolati felépítése. A fordításelmélet a szövegnyelvészettől vár választ pl. arra a kérdésre, hogy van-e alapvető különbség az ekvivalens szövegek szerveződésében a különböző nyelvekben, illetve vannak-e a szöveg strukturális szerveződésének olyan elemei, amelyek átültetése nélkül lehetetlen adekvát fordítást létrehozni.

Klaudy Kinga már megjelölt tanulmányában²⁸ a szövegszintű elemzés és átváltás konkrét lehetőségeit kutatja, így a téma — réma szerinti aktuális tagolás rendszerét. A mondatokat ismert és újságoló részre tagoló eljárás nagyon hasznos a fordítói analízisben, mivel a felszíni realizációtól el tud szakadni, s a részközlések kulcsinformációit hangsúlyozza, amelyek invariánsok, de a különböző nyelvek eltérő eszközöket használnak kihangsúlyozásukra, egymásra vonatkoztatásukra.

A fordítás és nyelvészet kapcsolatairól még hosszasan lehetne értekezni, a normatív igénnyel fellépő *nyelv művelésről*, amely, mint Kossa János művei³³ is tanúsítják, némi szemléletváltással, a fordítástechnikába is beépíthető, és még többet a fordítás és a külső nyelvészeti diszciplínák, a *pszicholingvisztika* és a *szociolingvisztika* viszonyáról. Tucat-számra sorjáznak a kérdések: mi játszódik le az emberi agyban közlés és fordítás közben, hogyan vetítődik egymásra a két nyelvrendszer, egyáltalán verbális természetű-e ez a tevékenység vagy, amint a tolmácsolásból kitűnik³⁴, csak végső fázisában nyelvi, de operatíván a valóság-elemek síkján zajlik? Illetve: vannak-e és milyen mérvűek a beszéd néprajzának különbségei, miért van az, hogy azonos fordító azonos szöveget másként fordít egy magyarországi és másként egy jugoszláviai magyar befogadónak, hogyan hatnak a fordításra az érintkező nyelvek presztizskülönbségei, miért „szemérmesebb” az egyik nyelv az ún. nyelvi tabukkal szemben, mint a másik, azonos stílusrétegben is? A választ alig néhány tanulmány kísérli meg körvonalazóan megadni, Büky Béla a lélektani tényezőket, *A beszéd tanítás pszichológiája* című művében³⁵, a speciális fordítási szempontok nélkül, a társadalmi nyelvészet kérdéskörét pedig a *Társadalom és nyelv*³⁶ címen megjelent fordításkötet, Deme Lászlónak a *Nyelvi és nyelvhasználati gondjaink*³⁷ című munkája,

hazai vonatkozásban az *Anyanyelv — „államnyelv”*⁸⁸ című kötet tett erre kísérletet.

3.1.3. A műfordítás elmélete és gyakorlata a feladatok természetéből eredően szívesebben támaszkodik az *irodalomtudományi, stilisztikai kategóriákra*, elsősorban a *filológiára* — a mű geneziséét, minden tényezőjét feltáró módszerei majdnem azonosak a fordítói elemzésével — és a *kontrasztív stilisztikára*. A nyelvészeti és irodalomtudományi megközelítés között nincs is lényegbeli különbség, csak absztrakciók szintje, és az iránya más.

3.1.4 Az általános fordításelmélet legfőbb feladata a fordítói hűség, az ekvivalencia elveinek, követelményrendszerének kidolgozása. Mihez hű és milyen a jó fordítás? Melyek a közlemény nyelvektől független univerzális jellemzői, amelyeket meg kell őrizni a jelváltás után is, és mekkora egységekben kell ezeket szemlélni? Ha valamely forrásnyelvi részinformációról le kell mondani az átváltásnál, melyik legyen az? A különböző fordításelméleti modellek összefoglalóan három kérdés szerint értékelhetők:

a. mi közlemény invariáns eleme, amit a fordításban meg kell őrizni?

b.) milyen eljárások, műveletek biztosítják az invariáns elemek célnyelvi kifejezését?

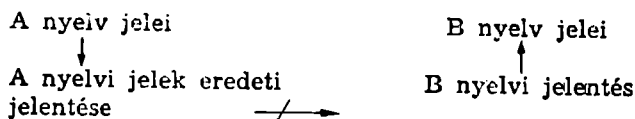
c) minthogy a fordításra kerülő közlemény egészében egyszerre nem is elemezhető és nem is váltható át már a memóriakorlátozottság miatt sem, milyenek az *ideális fordítási egységek*? Mekkora szövegösszefüggésekben válnak egyértelművé az időbeli, térbeli szegmentumokban átváltható részinformációk?

Ezek a kérdések külön tanulmányt igényelnének, de arra felvetésük is elegendő, hogy a magyar fordításelmélet műhelyeibe betekintsünk. Ilyen vonatkozásban egyetlen eredeti elméletet, modellt találunk, Antal Lászlóét, amelyet korábban jelentéstani munkáiban, *A jelentés világában*¹², és a *Questions of Meaning* című kötetében³⁹ fejtett ki, és a *Fordítás és tartalom* című tanulmányába is változatlanul építi be. Elméletét a nemzetközi szakirodalom megnevezésével élve a *denotatív fordítási modellek* közé sorolhatjuk. Antal szakít azzal a közhiedelemmel, amely a *nyelvészeti központú fordításmeghatározásokban* ma is makacsul tartja magát, miszerint az ekvivalencia kialakítása „nyelvtől nyelvhez” halad, azaz szót szóval, szerkezetet szerkezettel, mondatot mondattal vetünk össze. Ez az álláspont teljességgel tarthatatlan, még akkor is, ha a teljes szöveget ismeri el fordítási egységként, mivel a közlemény külső burkán, jelfelcsínén nem tud túljutni, sem a fordítás legelső és legutolsó mozanata (forrásnyelvi szövegből indulunk ki és végül a célnyelvi szöveget fogalmazzuk meg) közötti problémamegoldó folyamatba behatolni.

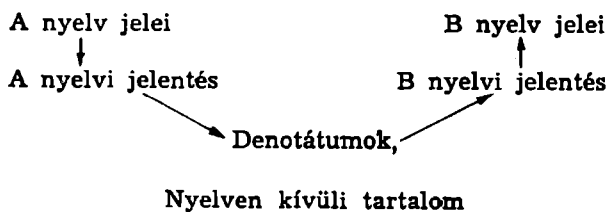
A denotatív modell, közelebbről Antal László véleménye szerint tehát A és B nyelv *jelsorai* önmagukban nem hasonlíthatók össze:

A nyelv felhasznált jelei, B nyelv felhasznált jelei,
szavak, mondatok stb. szavak, mondatok stb.

Nem invariáns, így a fordítási ekvivalencia kialakítására sem vehető alapul a szövegelemek jelentése sem, mert az a nyelvi egységek használati szabályaként, viszonyfogalomként mindig egy adott nyelvhez kötött. A nyelvi jelek nem azonosak a valóság-elemekkel, nem tartalmazzák azokat, csupán utalnak rájuk, felidézik őket, még hozzá többszörösen is önkényesen. Önkényesek, motiválatlanok a fizikai hangtest és a jeltárgy viszonyában, önkényesek abban is, hogy a valóság mekkora darabját jelölik, a szómező és jelentésmező megoszlásában, és abban is, ahogyan összekapcsolódnak, tehát szerkezetükben is. Ezért elvetendő a kétszintű modell is:

A megoldást Antal a harmadik mélységi szinten látja, a jeltárgyak, a denotátumok síkján, amelyek már szilárd összehasonlítási alapot adnak, tehát:

Immár klasszikus meghatározása szerint, a fentieknek megfelelően, „A fordítás mint művelet nem más, mint... egy bizonyos nyelv jelentésein keresztül leírt denotátumot egy másik nyelv jelentésein keresztül írunk le.”¹² Például, igen szemléletesen a csütörtököt mond szöveget idézi, amelyet ha „jelentés-fordítással” ültetünk át, akkor angolul *to say a Thursday*, szerbhorvátul pedig (a saját példám, P. Gy.) *kazati četvrtak* lenne belőle, ha viszont a „Denotátum-fordításhoz” folyamodunk, megkeressük a szóértékű szinonimát, ami lehet „meghiúsul”, „nem sikerül”, s ezt könnyen lefordíthatjuk bármelyik nyelvre. Másik kedvenc példája a *secretary of state Kissinger*, amelyet az alkotó szavak jelentése alapján, avagy fordítástudományi terminussal: *tartalmi tükrözéssel* Kissinger államtitkárként kellene átváltanunk, holott valójában a *külügyminiszter* az ekvivalense.

Antal László épp a denotátumfordítással cáfolja meg a fordíthatatlanságról, a kongeniális fordítás lehetetlenségéről vallott nézeteket. Egy nyelv jelentésvilágának tagolódása valóban egyszeri és utánozhatatlan, de a nyelven kívüli valóság minden nyelven kifejezhető.

Az előzőekben kifejtett koncepció a fordítási ekvivalencia modern megfogalmazását adja, de külső, nyelvészeti megközelítés lévén nem eléggé dinamikus és a teljességre sem tart igényt. A harmadik modell-

ben megjelenő denotátumok, illetve nyelven kívüli tartalom kellősége tanúcsalanságot jelez. Denotátumok, jeltárgyak szerint csak elszigetelt elemeiben elemezhetjük a szöveget, a tartalom sem egyértelmű kategória, mint Fülei-Szántó Endre megjegyzi⁴⁰, mert más szerzők *mélystruktúrának* hívják, az óvatosabbak pedig *bázisnak*. A fordítástudománynak azonban, amint már a szövegnyelvészettel kapcsolatban elmondtuk, egzaktabb, világosabb megfogalmazásokra van szüksége, amely kiterjed a logikai-nyelvi összekapcsoltság szerkezeti jellemzőire (egy adott nyelven olvasott novella tartalmának elmondása más nyelven még nem fordítás, mert nem *szöveghű*). A továbblépést a *kommunikációs szemlélet*, a hírtartalommal, közlési szándékkal, elérni kívánt hatással egybefogott közlemény jelenti.

Hasonlóképpen tagolatlan és kifejtetlen a denotatív elmélet elképzelése a *fordításról mint intellektuális folyamatról, műveletsorról*, már pedig ez a próbaköve az elméletnek, gyakorlatnak, fordításoktatásnak egyaránt. Az első elméleti reflexiókkal egyidős a kérdés: mit csinálunk valójában fordítás közben és mi történik bennünk? Már a tevékenység különböző nyelvű elnevezései, a *fordítás* (átfordítás, ferdítés) a *prevodjenje* (átvitel lenne magyarul), az *übersetzen* (átültetés) stb. is felfoghatók naív elképzelésként, válaszként, ám a végső megfejtés még ma sem született meg. Antal Lászlónak a műveletre vonatkozó meghatározása, a denotátumok *leírása* más nyelv jelentésein keresztül vagy hasonló *tartalomkifejezés* létrehozása a célnyelv eszközeivel, túljutott a sok hibát okozó, a fordítást behelyettesítésként, csereként felfogó nézeteken. Hiányossága, hogy nem eléggé operatív és részletező. A jelentéseken keresztül végzett leírás legalább két mozzanattól, a *jelváltásból* és *hírváltásból* (amint az államtitkár a külügyminiszter megfeleltetésénél történt) tevődik össze, mindig az eredeti célnyelvi kommunikáció kész sémáihoz igazodik — tehát a fordítói hűségnek alaki, szerkezeti követelményei is vannak —, de mindenszámba járó mégsem vezethető le az egynyelvű kommunikációból. A nyelvi közvetítés a legmodernebbje, nem kellőképpen kidolgozott felfogások szerint, mint amilyen Roman Jakobsoné⁴¹, *metanyelvi* művelet, amelynek során az A nyelvű közleményt oly módon rendeljük hozzá B nyelv jeleihez és a célnyelvű befogadó előzetes ismereteihez és információhoz, hogy ez a közlemény a mi befogadónkat a forrásnyelvvél (akinek a szöveget eredetileg szánták) azonos vagy hasonló módon informálja és befolyásolja.

3.1.5. A nyelvi közvetítés mindennapi feladataiban a fordítói hűség általános elvei a közlési műfajok egyedi, különleges követelményeiként valósulnak meg. A gondolat- és információcsere szükségével összekapcsolt *kommunikációs közösség* legtöbbször szűkebb a nyelvközösség egészénél, a munkamegosztás, érdeklődés, a műveltségi szint vonalán rendeződik, a nyelvi akadályok miatt a közlési aktusba iktató fordítónak csak külön erőfeszítéssel, tudatos tevékenységgel sikerülhet ebbe a *kommunikációs gyakorlatba* bekapcsolódnia. Meg kell ismernie visszatérő, más közlési műfajoktól eltérő sajátosságait, amelyeket részben a stílus, részben pedig szókészletben tükröződő tárgyismeret szerint lehetne csoportosítani. Ma egyre erőteljesebb a fordítói szakosodás, és a fordítás-elméleten belül *ágazati elméletek különülnek el*, legelőször a műfordí-

tánó indult meg, de folyamatban van a tolmácsolásé, a szakfordításé is. Érthető tehát az az érdeklődés, amely a fordítástudományi szakirodalomban megnyilvánul a fordítási kategóriák és a szövegtípusok iránt.

A fordítási kategóriák a nyelvi közvetítés természete, illetve a közvetítő jellege szerint különülnek el, elhatárolásuk nem okoz nehézséget.

A gépi vagy emberi (humánus) fordítás szerepének, viszonyának vitája a magyar szakirodalomban is lezárult, nyugvópontra jutott. Korábban a magyar nyelvészet is kiemelt feladatának tekintette a fordító-gépnek megfelelő formalizált nyelvtanok, programok, algoritmusok kidolgozását, tanulmányok jelentek meg jeles nyelvészek tollából, például Heli Györgyé, *A gépi fordítás néhány kérdése*⁴², *Szemanitika a gépi fordításban*⁴³, sőt a kérdés műszaki tényezőiről is, például Nemes Tihamér *Kibernetikai gépek*⁴⁴ című és egyéb munkái. Az általánosságban optimista hangulat csak az 1970-es években kezdett kételyekkel színeződni, hogy a fordító-gép talán mégsem múlhatja felül az embert a közvetítés egészében, sőt a fordításnak csak részműveleteit tudja elvégezni. A legélénkebb viták a *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 1973. évi 5—6. és 11—12.⁴⁵ számában folytak a humánus fordítás elsőbbségét védő Tarnóczi Lóránt és opponense, Varga Dénes között, aki a kibernetikai programokon dolgozott. Varga Dénes mellé felzárkózott egy lelkes nyelvész- és mérnökgárda, Papp Ferenc, a neves nyelvész, Makay Árpád, a szegedi Kibernetikai Laboratórium munkatársa, Száva-Kovács Endre, Pálincás János, Vajda Erik és mások, akik Tarnóczi „laikus hozzáállását” bizonygatták, nagy alaposággal és apparátussal.

Aztán, pár évre rá, a gyakorlat adott igen furcsa választ a dilemmákra: a beindított programokat leállították, s a munkálatok tudomásunk szerint ma is szünetelnek. Talán bebizonyosodott itt is, mint világviszonylatban, hogy a használható gépi fordításra legalább is évtizedekig kell várnunk?

Világosak a tolmácsolás és a szűkebb értelemben vett fordítás (írott szövegek átültetése) különbségei is, amelyek az időtényező befolyásolhatóságából, valamint a közvetítés természetéből, élőnyelvi jellegéből erednek. A magyar fordítástudomány mégsem dicsekedhet egyetlen megbízható tolmácsoláselméleti vagy tolmácsolástechnikai munkával sem. A nyelvészeti alaptudományi kutatások sok mindent felderítettek az élőnyelvi szövegek strukturájáról, szerkezeti elemeiről, és a közvetlen kommunikációról. Elsősorban Vacha Imre és Terestyéni Tamás kutatásaira⁴⁶ kell gondolnunk, de eredményeiket a tolmácsolás kétnyelvű viszonylatára senki sem alkalmazta. Pedig aki próbálta, jól tudja, mit jelent az indogermán nyelvekről (már pedig más viszonylat elvétele fordul elő) a más nyelvcsaládba tartozó magyar nyelvre tolmácsolni, főleg minden elméleti, módszertani előmunkálat nélkül.

A külön fordítói felkészülést igénylő szövegtípusok megkülönböztetése, rendszerezése, amelyben már tartalmi szempontokat is érvényesíteni kellene, még nagyon kezdeti fázisban van. Részkérdéseivel Polzovics Iván: *Műszaki fordítások típusai, sajátosságai és követelményei* című tanulmánya⁴⁷, Karcsey Sándor: *Jogi szaknyelv — jogi fordítás*⁴⁷, *Szakszöveg — szakfordítás*²⁸ című munkái foglalkoznak.

Az utóbbi az alapkérdést, a *műfordítást és szakfordítást* elválasztó ismérveket akarja tisztázni, véleményünk szerint nem a kívánt eredménnyel, de azt szemléletesen bizonyítja, az elhatárolásban a nemzetközi szakirodalom is igen-igen tanácstalan. Alátámasztásul elég kiemelnünk néhány vélemény ellentmondásosságát:

1. A vonatkozó művekben túlteng a szépirodalmi szemlélet. A szakfordítást (ezzel együtt a szakszövegeket is) csak negatív értelemben határozzák meg, hogy idetartozik minden, ami nem műfordítás és nem irodalmi szöveg, mint azt Monuin is tette.

2. Még bántóbb a *stilisztikai megformáltságon, illetve megformátlanságon* alapuló megkülönböztetés, amely a magyar szakirodalomtól sem idegen, és Darblenet osztályozásaként hallgatólagosan (mert nem szállt vitába vele senki) a Nemzetközi Fordítószövetség VII., nizzai kongresszusa is elfogadta. Az irodalmi fordításban (Karcsey terminusával) a stilisztikai megformáltság, e nézetek szerint, elsődleges, a szakfordításban viszont másodlagos jelentőségű. Ezzel rokon vélemények szerint a szakszövegeknek nincs is stílusa. A félreértések oka könnyen kideríthető, stíluson ezen felfogásnak megfelelően valami esztétikai többletet, díszítettséget kell értenünk, amely az informatív szövegekből hiányzik, a „művészi szövegekben” mindig valamely elem jelenlétével bizonyítható. A fordítás gyakorlata és a szakszövegek vizsgálata egész más törvényszerűségekre derít fényt: stíluson kellő általánosítással az adott kommunikációfajta bármely szabályosan visszatérő vonását, jegyét kell értenünk, sőt bizonyos stílári eszközök hiánya is lehet ismérve. Következésképpen a jogalkotásnak, az orvostudományi, gépészeti közleményeknek éppúgy van stílusa, mint bármelyik szépirodalmi alkotásnak, s a fordítót egyik is, másik is hűségre kötelezi. Korábban maga Karcsey is ezt vallotta⁴⁷: „A jogi szaknyelvre összefoglalóan az jellemző, hogy nem terminológiája, hanem kifejezésmódja teszi jogivá. A jogi stílust a szigorúan következetes ezért ugyanazon fogalomnál állandóan ismétlődő szóhasználat jellemzi... Így monoton, száraz benyomást kelt... Közlésmódja távolságtartó, nincsenek benne érzelmekeltő elemek...”

3. A kudarcra ítélt kísérletek mellett, mint amilyen az az osztályozás, hogy az irodalmi fordítás publikálására kerül, a szakfordítás nem (bizonyosan arra utal a szerző, Darblenet, hogy az utóbbi akármilyen lehet), vagy az az elképzelés, mely szerint van úgynevezett általános szöveg és fordítás is (valójában csak olyan közlésről beszélhetünk, amelyben több szakterület keveredik oldottan) kibontakozóban van a közlési szándék szerinti elhatárolás is. A közlési szándék először Karl Bühler⁴⁸, majd pedig Roman Jakobson⁴⁹ beszédmodelljében jelenik meg mint a kommunikáció valamelyik tényezőjére irányultság megfogalmazása. Ha a közlés a külső valóság valamely elemére, a kontextusra irányul, az ábrázoló, referenciális, ha a közlőre, akkor az önkifejező emotív, ha pedig a közlés címzettjére, akkor a mozgósító, konatív funkció válik uralkodóvá.

Mivel ezek csakugyan általános, megkerülhetetlen kategóriák, a nemzetközi és magyar fordításirodalom is ezzel a hármas tagolással kísérletezik, hiszen a Karcsey által idézett Reiss²⁸ információs, expreszszív és apellatív szövegtípusában nem nehéz a fentiekre ismernünk, maga

Karcsay a szerzőközpontú és tárgyközpontú szövegekkel foglalkozik, s a szépirodalmat az első, minden informatív közlést a második műfajba utal. Elhatárolása túl éles, árnyalatok nélküli. Nézete (és nem csak az övé) szerint a szerzőközpontú szépirodalomban a valóság igen áttételesen, majdnem elhanyagolhatóan van jelen, éppen ezért a tárgyi valóság nyelvi megformálásával, a szaknyelvi elemekkel szuverénül bánhat, igaz, a hitelesség érdekében a „professzort tudományosan beszélteti, a műhelyben dolgozó” »szaki« szájába az üzemi zsargon szavait adja”, de ez tényszerű ábrázolásra nem kötelezi. Általában nem is valóságos, hanem elképzelt szituációkat ábrázol. Az ilyen felfogások mérlegelése az irodalomtudományra tartozik, de a fordítás gyakorlata felől helyesbítésre szorulnak, amint azt Szöllösy-Sebestyén András²⁸ is tette Karcsay előadásával kapcsolatban: a szakkifejezések a szépirodalmi szövegben nem csupán díszítőelemek, és főleg a prózában nem. Gondoljunk csak Thomas Mann, Balzac, Tolsztoj műveire, amelyeknek leírásaiban, értekező részeiben az illető szakterület legavatottabb ismerői sem találhatnak kivétlnivalót. Nem véletlen, hogy Németh László is ezzel az egyszerre műfordítói és szakfordítói problémával küszködött legtöbbit az orosz regények fordítása közben. A *Próza fordításról*²⁹ című tanulmányában írja, hogy egy halászfaluról szóló regényt fordítva Herman Ottó halászszótárát kellett felkutatnia, egy bányászregény esetében pedig valamelyik bányavárosba írt, hogy küldjék meg a regényben megismert fogalmakhoz a szavakat. A következő részlet végérvényesen megfogalmazza a „szerzőközpontú” szépirodalom fordítójának feladatait, tehát megérdemli, hogy szószerint idézzük: „A Sztjepan Kolcsugin című regény szerzője például a Donyec-vidéken volt vegyész, s nemcsak a nagyolvasztóbeli munkát nézi a vegyész és író kettős szakérteémmel, a munkára szegzett képzelete, nyelvi pontossága talán még meglepőbb, amikor egy lábos forrasztását, a kovácstűzhelyen a szén felszítását... írja le. Ez a műszakilag iskolázott képzelet a fordítót arra kényszeríti, hogy azokat a műszaki szavakat, amelyek az irodalom határán kívül heverték, az irodalmi nyelvbe bevigye, ahol nincs pótolója, ahol több van: a legmeglelőbbet kiválassza.”

Az éles elhatárolás helyett tehát inkább úgy fogalmazhatnánk, hogy a műfordítói hűségnek a valóság-elemeknél túl ki kell terjednie arra az egyedi módra, ahogyan a szemlélt világ átszűrődik az alkotó személyiségén, és ahogyan gazdagodik annak jegyeivel. Leszögeztük, hogy a poétikai funkció nemcsak a szépirodalom jellemzője, de ott válik uralkodóvá, nagy telítettségűvé, olyan pozitív eltérések, járulékos szabályok, megkötöttségek révén, amelyeket a költészet a maga számára kötelezőnek vesz. Fontos, mert nyelviségében is megragadható különbség az irodalmi és szakszövegek közt az előzőek időállósága, időtlensége, a tartalom és forma elválaszthatatlansága, az utóbbiak logikai, tartalmi sűrítettsége, amelynek érdekében el is szakadnak a természetes nyelvi kifejezésektől, a szövegek szakosodásával, a kommunikációs közösség szűkülésével párhuzamosan egyre gyakoribbá válnak a rövidítések, szimbólumok, képletek és sűrítettebbé a terminológia, amely szélsőségeiben teljesen konvencionális, sőt hiányzik a szöveggörnyezetből minden, a

nyelvi jelet magyarázó, a valósághoz rendelő metanyelvi elem (pl. a meghatározások, definíciók stb.).

A magyar fordításirodalom a szakszövegek további, belső felosztásával, tagolásával is kísérletezik, így az *alaptudományi* — *alkalmazott tudományi*, valamint a *természettudományi* és *társadalomtudományi műfajokéval*. Az elhatárolás alapjául természetesen csak a fordítástechnikában is tükröződő, nyelvileg megragadható jellegzetességek szolgálhatnak. Figyelemreméltó Polzovics Iván idézett tanulmányában⁴⁷ található megkülönböztetés, mely szerint a természettudományi alkotások írásba foglalásuk előtt megszületnek, tehát a formától függetlenül eleve léteznek, a társadalmi vagy humán tudományokban a felismerés — elemzés, kifejtés nélkül — legfeljebb ösztönző ötletként jöhet figyelembe, tudományos eredmény csak a tárgy tanulmányi, írásos feldolgozásával válik belőle. A formába öntés során a tudományos felismerés új elemekkel gazdagodik, megelenevednek kapcsolatai más felismerésekkel. Ami a legfontosabb, a kifejezés formája maga válik a mű alkotóelemévé, tehát szinte *minden a megfogalmazáson* múlik az alkotásban, következésképpen a fordításban is.

3.2. Az adott nyelvi viszonylatok tapasztalataiból kiépülő *alkalmazott* (mondhatnánk úgy is, nemzeti) *fordításelméletnek* a már kialakult fogalmi rendszer *terminológiai vonatkozásainak* tisztázása lenne az elsődleges feladata. A magyar fordításirodalom ettől a szabványos, következetes terminológiai szinttől még igen messze van. Talán azért, mert a fordítási ágazatokban gondolkodó tanulmányok nem is éreztették az egységesítés, a tartalmi tisztázás szükségét, vagy ami valószínűbb, az eredeti magyar fordítástudományi művek hiányában minden értekező más-más idegen nyelvi irodalom felé orientálódott, annak szakkifejezéseit kísérte meg tartalmi tükrözéssel lefordítani. Így a fordítástudomány magyar szaknyelvén, szakkifejezésein rajta vannak az orosz, angol, francia nyelv szerkesztésmódjának nyomai, s egy fogalomra több változat is él a megnevezésekben. A már közkeletű *forrásnyelv*, *kiindulónyelv* mellett él az *indulási nyelv*, az *eredeti nyelve*, a *célnyelv* mellett az *érkezési (!) nyelv*, *fordítási nyelv*, nem ritkaság a *tolmácsolást szóbeli fordításnak* nevezni, a *szakfordítást* pedig *nem irodalmi fordítás-ként* emlegetni. Nem nehéz felismernünk egyrészt a túlzott irodalomközpontúságot, másrészt a nem- előtagú indogermán szerkezeteket, amelyek — valamint aszerint megnevezni, ami nem jellemző rá — a magyar nyelvtől idegenek.

Újabbán mondvacsinált problémák támadtak egy kitünő, a magyar hagyományokat megidéző kifejezés, a *műfordítás* körül is. A szépirodalmi művek fordításának egészét lefedő szót egyes aggályos szerzők a jól bevált jelentéskörétől szűkebb értelemben, csak a *versfordítás* vagy az igazán sikerült átültetés jelölésére kezdték használni, helyette egy idegen szellemű szót öltöztettek magyar köntösbe, az *irodalmi fordítást*. Ezt tette többek között Karcsay Sándor is, két, szerinte helytálló indoklással:

1. a *szépirodalmi (!)* és *nem szépirodalmi (!)* terület között „a megkülönböztetés semmiképpen sem a művésziességre törekvő megformálásban keresendő, amire a hazánkban szokásos *műfordítás* kifejezés utal,

hiszen a szaklányú fordítás (de miért nem szakfordítás) is lehet művészi színvonalú" . . .

2. „Ezért használom inkább a nemzetközi gyakorlatban használatos irodalmi (literary, littéraire, literarisch) szót, melyet a Nemzetközi Fordítószövetség is így használ. Irodalmi fordításon általában szépirodalmi értének (akárcsak az orosz terminológia)”.

Kezdjük a második indoklással. Magyar szakkifejezést idegen mintára, „mert a világnyelvekben is úgy van” meggondolással kialakítani nagyon káros és zavarkeltő szemlélet, főleg ha a meglévőt, a jól beváltat szorítjuk ki vele, amely idegen megfelelőinél sokkal tömörebb, találóbb. Az idegen fogalmi jegyek tükrözése csak az új fogalmaknál indokolt. Hogy véleményemmel nem vagyok egyedül, arra elegendő Somlyó Györgynek *A műfordítás elmélete és gyakorlata*²⁰ című (s már ez a cím is állásfoglalás) kötetben megjelent tanulmányából, a Két szó között (Megjegyzések a fordítás poétikájához)-ból idéznünk: „Magyarul a fordítás költői válfaját — elsősorban a verses, de, pontosan nehezen körvonalazható értékítéletként, a kiemelkedő prózafordításokat is — megkülönböztető szóhasználat (ti. a műfordítás) jelöli. A műfordítás szónak az általam ismert nyelvek egyikén sincs még távoli megfelelője sem . . . A körülírás nélkül — legtöbbször még azzal is — lefordíthatatlan, sajátos összetétel, szükségképpen sajátos jelentést takar. Ez az egyedülálló magyar irodalmi szakkifejezés a magyar fordításirodalom egyedülálló fejlődésében és feladatában leli eredetét . . . abban a különleges fordítói gyakorlatban, amely a legutóbbi időben határainkon kívül is ismertté, fogalommá, világirodalmi tényyé kezd válni”. Igazolással egy nagyon szemléletes példát említ: a párizsi École des Langues Orientales finnugor-tanszékének folyóiratában Pierre Chesnais a magyar műfordítás korszakairól értekezve megérezte e szó átültethetetlen árnyalatát és a francia szövegben a magyar *műfordító*, *műfordítás* szavakat használja.

Folytathatnánk a kétségek, dilemmák sorát olyanokkal, mint a párhuzamos fordítást jelölő „duplung-fordítás” vagy más szüleményekkel, amelyekről a középiskolai fordításoktatásunk magyar tankönyvei⁵⁰ sem mentesek, de inkább a megoldással érdemes törődnünk, amely felé Márkus György tette meg idézett művében⁵¹ az első lépést, olyképpen, hogy főleg Tarnóczy *Fordítókalauza és Fordítástechnikája* alapján kis *fordítás-tudományi fogalomtár*at állított össze. Ezt kellene folytatni, persze a szóállományát tizszeresére-húszszorosára növelve.

3.2.1. Az alkalmazott, nemzeti fordításelmélet másik sürgető feladata a fordítói hűség adott nyelvi viszonylatokra érvényes követelményrendszerének kidolgozása lenne. Még ha ellentmondásosan hangzik is, azt kell mondanunk, hogy ez a hűség *tértől és időtől függően* változik, legalább két tényező befolyására:

a. A fordítás mint a nyelvek, kultúrák közötti mesterséges kapcsolat milyen természetes kapcsolatra rétegződik rá? Milyen viszonyban van a forrásnyelv és célnyelv *valóság háttere* egymással? A nyelvi valóság hátterrel foglalkozva Mikes Melánia⁵¹ legalább három részterületet feltételez: a földrajzi fekvést és természeti adottságokat, a két nyelv-közösség kultúráját, illetve a forrásnyelvi és célnyelvi ország társadalmi berendezését. Ezeknek tudható be, hogy mondjuk egy japán szépirodal-

mi alkotást fordítani merőben más feladatokat jelent, mint egy szerbhorvát vagy német nyelvűt. Aztán a fenti viszonylatokat még tovább színezik a kapcsolatok intenzitása, az érintkező nyelvek presztízskülönbségei stb.

b. Már volt róla szó, hogy a jó fordítás a befogadó előismeretéhez, elvárásaihoz igazodik, azaz átültetés közben akaratlanul is az eredeti célnyelvi közlés mintáihoz igazodunk. A műfordítás felől nézve ez azt jelenti, hogy az eredeti mű a befogadók irodalmi ízlése szerint is módosul. Jól ismert tény például, hogy a franciák minden verset rímtelen, rítmustalan prózában fordítanak le, mert ellenkező esetben a mai francia költészet felől közeledő olvasó legalább ötven-hatvan évvel ezelőttinek tartaná őket.

Ezekben a viszonylatokban kellene a délszláv—magyar, magyar—délszláv fordítási gyakorlatot megvizsgáljunk és elveit kialakítanunk. Sajnos, a többszáz kötetnyi műfordítás és jelentős szakfordítási tevékenység ellenére az elméleti megalapozás mindmáig késik. Ehhez legalább két segédtudományt kellene kiművelni, a *fordítástörténetet* és a *fordítás-kritikát*.

4. A fordítástudomány időbeli, diakron szemléletének szükségességére az időtálló nagy alkotások fordításai hívták fel a figyelmet. Kiderült ugyanis, hogy időről időre szinte minden műfordítás elavul, tehát az eredeti örökérvényűségével szemben az átültetés viszonylagos érték, egy kor, ízlés kritikai hozzáállása a műalkotáshoz, amelyet időnként újra kell fogalmazni, mint ahogyan az irodalomtörténeti értékelést is. Az újrafordítások összehasonlításával, a fordítói hűségről vallott felfogások egymásvetítésével összefüggő, illetve ellentétes irányzatok, korszakok rajzolódnak ki, amelyek elhatárolása, jellemzése a gyakorlatot és az elméleti megállapításokat egyaránt vizsgáló *fordítástörténetnek* a feladata, amely csak érintkezhet, de nem lehet azonos az illető irodalmak kapcsolatának történetével, mivel a kapcsolatteremtés folyamatát, technikáját és nem végeredményét tanulmányozza. A délszláv—magyar fordításról vannak korszakokban gondolkodó tanulmányok, például a *Szomszédság és közösségben*¹⁴, szerbhorvátul Miodrag Sibinović: *Original i prevod* című tanulmánykötetében⁵², de a teljes történeti folyamatnak ezek csak töredékét képezhetik.

Természetesen a szakfordítást is lehetne fejlődésében vizsgálni, ha az alkalomhoz, időponthoz kötött fordítások fennmaradnának valahol, még pedig a fordító nevével együtt. Vitkovics Mihály, és még inkább Székács Sándor már újságcikkeket is fordítottak szerbre is magyarra is, ezzel az informatív fordítást indították el, amelynek tanulmányozása sok tanulsággal járhatna.

5. A nagy általánosságban *fordításkritikának* nevezhető szakterület lényegében a fordítástörténettel rokonítható, mert ahhoz hasonlóan, csak valamilyen szilárd elméleti bázisból indulhat ki, mondjuk egy fordítói hűségről vallott felfogásból. Értékelő mozzanatai megfogalmazott vagy hallgatóságos ekvivaencia-eszményeket követnek.

A fordításkritikának van egy szűkebb értelmezése is, amely szerint csak a műfordításról szóló kritikai, értékelő megjegyzéseket, írásokat jelöli. Az ilyenfajta fordításkritika a fordított mű megjelenése után

születik meg, nem is a fordító vétéséire, hibáira irányul — ilyet nem is feltételez —, hanem módszereinek, felfogásának egyéni, vitára serkentő, esetleg vitatható jegyeire. Irodalmi folyóiratainkat átlapozva, jugoszláviai magyar vonatkozásban is elfogadhatjuk a *Nagyvilág* 1975. évfolyamában közölt fordítási vita konklúzióját: ha valami teljesen és egészében hiányzik kulturális életünkől, az a fordításkritika. Pedig vannak jó előzményei, amikor Schöpflin Aladár, Tóth Árpád, Zolnai Gyula, Szabó Lőrinc, Kardos László félmjelezték rangját. Szükségét a Vajdasági Íróegyesület 1979. évi kanizsai közgyűlése is hangsúlyozta, minden látható eredmény nélkül. Fordításkritikáról szólva természetesen nem az olyan méltatásokra gondolunk, amelyek egy-egy műfordítás megjelenését adják hírül, értékelik az újonnan létrejött kapcsolatot, a „híd” jelentőségét, anélkül, hogy magáról a fordításról három mondatnál többet szólnának. Pedig az igazán fordítással foglalkozó bírálatok bátorításul szolgálhatnak, azt bizonyítják, sok izgalmas kérdéstről kellene vitatkozni, vegyük például Mladen Leskovacnak Csuka Zoltán *Gorski vijenac*-fordításával⁵³ kapcsolatos véleményét. Szerinte Csuka minden leleménye ellenére is a fordítás lehangolóan távol marad az eredetétől. Csakhogy felmerül a kérdés: eldönthető-e egyáltalán, főleg ilyen kizárólagossággal az eredeti befogadó szemszögéből, hogy nekem, célnyelvi olvasónak nem nyújtja esetleg a maximumot a fordítás, amit a nyelvi és nyelven kívüli akadályokat leküzdve egyáltalán meg lehet valósítani?

A fordításkritika szélesebb értelmezése a *fordítás lektorolására*, a fordítás elfogadhatóságára is kiterjed, s a szakfordítás is körébe tartozik. Mivel a jó fordításlektornak a fordító helyzetébe kell beleélnie magát, vagyis az ideális fordító logikájával kell gondolkodnia, az értékelő kritériumokat fordítástudományilag kellene megalapozni. Sajnos, mint Aniot Judit is megjegyzi *A fordítás elfogadhatóságának kritériumai*²⁶ című tanulmányában, erre a tevékenységre az ösztönösség nyomja bélyegét. Ha a „kongeniális fordítás” divatos tényezőit, mint a kommunikatív ekvivalencia, stílári ekvivalencia stb. a gyakorlatba helyettesítjük be, látjuk, csak az elvonatkoztatott szabályok általános keretét kaptuk meg.

6. A fordítói hűség a *megvalósítás módszereinek, eljárásainak kialakítása* nélkül csak elméleti követelményrendszer maradna, így a fordítástudomány egyik fő irányának, ezt a célt kellett maga elé tűznie. A *fordítástechnika* a nyelvismerettel, tárgyismerettel egybeötvözött fordítói jártasság, gyakorlati tájékozottság tudománya, s minden fordítás-elméletnek azért, addig van létjogosultsága, amíg erre a gyakorlatra irányul.

Érdekes, hogy könyvek jelentek meg magyarul, mint Tarnóczyé, Márkus Györgyé, a fordítástechnikáról, anélkül, hogy tárgyakat meghatározták volna. Ismereteink szerint ezzel a definícióval először Dániel Tamásné próbálkozott, igen sikeresen. Ő a fordítástechnika fogalmába azokat a megközelítőleg spontán módon elvégzett művelet sorokat foglalta bele, amelyek lehetővé teszik, hogy a fordító figyelme az átültetésnek alkotó gondolkodást kívánó eljárásai számára szabaduljon föl, azaz az elsajátított tapasztalatoknak, általánosításoknak az együttesét.²⁶ A résztudomány, illetve fordításoktatási tantárgy belső tagolódása is kiala-

különb van. A fordítás műveleti rendje (milyen műveleteket milyen sorrendben ajánlatos elvégezni), az interpretációs eljárások (kivonatoló fordítás, fordítás, átdolgozó fordítás, tartalmi sűrítés stb.) a fordítási módszerek (alaki tükrözés, transzponálás, tartalmi tükrözés, stb.), a fordítói segédletek egy-egy kutatási irányát képezik. Legfőbb problémáját a nyelvtani kategóriák szerinti gondolkodás, a tárgyismeret és fordítói jártasság összehangolatlansága okozzák.

7. Szóljunk végezetül a *fordításoktatás* kérdéseiről, amelyet az egész rendszer kidolgozatlansága legérzékenyebben érint, mert csak szilárd elméleti ismeretek, tapasztalatok oldhatók eredményesen didaktikai tartalmakká. Kit, milyen ismeretek, készségek birtokában, és hogyan képezhetünk fordítót? Mit tekinthetünk az igazi fordítás oktatási formájának? A nyelvtanulást szolgáló tanfordítást semmiképpen. Van-e jelenleg a fordításoktatásnak egyáltalán módszertana?

7.1. Van a fordításoktatásnak szűkebb és tágabb környezetünkben egy *passzív módszertani programja*, amely lényegileg két eljárást követ:

7.1.1. Elkészült fordítások, főleg *műfordítások elemzését*, az eredetivel való összevetését, amelynek, ha egyedüli forma, legfőbb hibája ugyanaz, mint a fordítói műhelytanulmányoknak, egyetlen változatban gondolkodik, egyetlen fordítást szentesít. Nem beszélve arról, hogy a felismerés, a rekogníció még messze van az ismeretek, készségek reprodukálásának képességétől.

7.1.2. A másik eljárást akár a „*csapdák módszerének*” is nevezhetnénk. Lényege, hogy a fordítójelölteknek nagyon sok szöveget adnak, állandóan fordítanak, s egyéni hibáik folyamatos kiküszöbölésével végül is jó szakemberré válnak.

7.2. Jóval nehezebb, de véleményünk szerint eredményesebb is, a fordításoktatás *aktív, rendszerező felfogása*, amely a képzést kétfajta fokozatosság vonalán tervezi meg:

7.2.1. A fordítás műveleti rendje szerint, a *szövegelemzés és szöveg-reprodukálás* mozzanatainak egymásutánjában, amely egyúttal a fordítói problémamegoldó gondolkodás modellje is.

7.2.2. A didaktikai elveknek megfelelően, a könnyebbet, az alacsonyabb nyelvi szintekhez, szövegelemekhez köthetőt előbb ismerteti meg, a szöveg egészét érintő összetett ismereteket később. Természetes, hogy ez a módszer is folyamatos, közleményszintű fordításon keresztül valósul meg, csak a figyelem gyújtópontjába került jelenségek külön hangsúlyt kapnak.

Az aktív módszerek a fordításhoz szükséges ismeretek, készségek pontos feltérképezését is igénylik. Ezzel a feltárással tanulmányban csak Zalán Péter²⁶ foglalkozott *Kiből képezhetünk fordítót, mi tanítható, és mi nem*, címmel, amelyből, főleg dolgozat hozzáférhetlensége miatt nem lesz érdemtelen bővebben idéznünk:

1. A szövegelemzés vonatkozásában

- a fordító legyen képes az olvasott idegen nyelvű szöveg téma-progressziójának feltárására, leírására, értékelésére,

- legyen képes az olvasottak interpretálására, tágabb kontextusba helyezésére,
 - legyen képes az adott szöveg nehézségi fokának megállapítására a fordítás szempontjából,
 - legyen képes a szöveg megfelelő típusba való besorolására,
2. Az általános tárgyismeret vonatkozásában
- a fordító ismerje alaposan az idegen nyelvterület jelenlegi társadalmát, kultúráját,
 - ismerje, mi közös és mi eltérő a két nyelvország között,
3. A nyelvi elemzés vonatkozásában
- ismerje mindkét nyelv grammatikáját,
 - ismerje a funkcionális stílusokat,
 - ismerje a szintaktikai, szemantikai, stilisztikai, pragmatikai szabályokat,
 - ismerje az egyes szövegfajták nyelvi jellemzőit,
4. A szövegkialakítás vonatkozásában
- legyen képes a nyelvi eszközöket egy meghatározott célnak megfelelően alkalmazni,
 - rendelkezék megfelelő variációs készséggel,
 - anyanyelvi kifejezőkészsége legyen biztos,
 - legyen képes különböző szövegtípusok létrehozására azonos témáról, stb.

A magyar fordítástudomány időszerű kérdéseiről, mert igen számos, csak programszerűen, megoldásukat sürgetve szólhattunk. Lényegében minden felvetett probléma különálló, terjedelmes tanulmányt igényel, amelyek a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetében folyó kutatások folyamán, az itt „felnövekvő” és a gyakorló fordítók segítségével meg is fognak születni.

Számunk tanulmányai természetesen csak néhány fordításelméleti és főleg fordítástechnikai kérdéseket érintenek, mások, az ismertetések a fentebb bemutatott dilemmákat, nehézségeket járják körül alaposabban, a magyar fordításirodalmon kívül is.

Ez a néhány dolgozat és ismertetés remélhetőleg ösztönzően hat a kétnyelvűségünk gyakorlatát konkrétan, részletezőbben feltáró kutatásokra!

J E G Y Z E T E K

- ¹ Nemes Nagy Ágnes: *64 hattyú*, Bp. 1975.
- ² Rónay György: *Fordítókrol és fordításokról*, Bp. 1973.
- ³ Lomb Kató: *Igy tanulok nyelveket*, Bp. 1972.
- ⁴ Batsányi János *Összes művei*, II. Bp. 1963.
- ⁵ Kazinczy fordításai elvelvel Halász Ignác foglalkozott *Kazinczy mint fordító* címen. Nyr 1883. évfolyam.
- ⁶ Brassai Sámuel: *Mégis valami a fordításról*, Szépirodalmi Figyelő, 1860/61. évfolyam.
- ⁷ Nyr. 1874. 73—76.
- ⁸ Toldy Ferenc: *A műfordítás elvetrol*, Pest 1843.
- ⁹ Bp. 1883.
- ¹⁰ Bp. 1909.
- ¹¹ Bp. 1968.
- ¹² Bp. 1978.
- ¹³ Bp. 1970.
- ¹⁴ Bp. 1989.

- ¹¹ Kelemen János tanulmánya *Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséről* című kötetben jelent meg, szerk. Szépe György, Bp. 1979.
- ¹² Tanulmányok, Bp. 1956.
- ¹³ Egyetemi jegyzet, Szabadka 1969.
- ¹⁴ Magyar ismertetése az *Általános nyelvészeti tanulmányok* IV. kötetében jelent meg.
- ¹⁵ Bp. 1966.
- ¹⁶ Bp. 1972.
- ¹⁷ Bp. 1978.
- ¹⁸ Bp. 1953.
- ¹⁹ Megjelent *A kísérletező ember* c. kötetben is, Bp. 1973.
- ²⁰ Megjelent az *Elvek és utak* c. kötetben is, Bp. 1965.
- ²¹ Bp. 197.
- ²² Egyetemi jegyzet, az Olasz filológiai tanulmányok részeként, Bp. 1973.
- ²³ Bp. é. n.
- ²⁴ *A fordítás elmélete és gyakorlata '79*, szerk. Ferenczy Gyula, Bp. 1979.
- ²⁵ Mostovi, Bg. X. szám.
- ²⁶ A kontrasztív elemzés és a fordítás kapcsolatával a *HITK* 39—40. számában (81—94) foglalkoztam részletesen.
- ²⁷ *ÁNYT* XI. Bp. 1976.
- ²⁸ A kifejezést a genetikailag különböző, de az egymás melletti fejlődés következtében hasonló tulajdonságokat mutató nyelvek csoportjára használják, újabban a magyar nyelvészek is.
- ²⁹ *Igy írunk mi I—II; Magyarul — magyarul.*
- ³⁰ A korszekutív tolmácsok rajzokkal, jelekkel segítik emlékezetüket, de soha sem szavakat írnak fel.
- ³¹ Bp. 1977.
- ³² Szerk. Szépe György, Bp. 1975.
- ³³ Bratislava, 1970.
- ³⁴ Szerk. Rehák László, Újvidék, 1976.
- ³⁵ Hága, 1963.
- ³⁶ *A fordítás elmélete és gyakorlata '79* ülészak egyik felszólalásában.
- ³⁷ *A fordítás és nyelvészet* című tanulmányában. Magyarul a *Hang — jel — vers* című kötetben jelent meg, Bp. 1969.
- ³⁸ *MűszKvtsTáj* IX. 1962. 5.
- ³⁹ *ÁNYT* IV.
- ⁴⁰ Bp. 1962.
- ⁴¹ 1973. évfolyam.
- ⁴² Vacha Imre: *Beszélgessünk a beszédről*, Bp. 1978.
- ⁴³ Tersényi Tamás: *A beszéd és a tömegkommunikációs eszközök*, *ÁNYT* VIII. Üö. *Előszöveg — stúdiószöveg*, *ÁNYT*. XI.
- ⁴⁴ *Szakfordítás és közélet* Bp.
- ⁴⁵ Bühler modelljéről Büky idézett művében olvashatunk.
- ⁴⁶ Jakobson: *A grammatika poétikája és a poétika grammatikája*, i. m.
- ⁴⁷ Példul Vlado Ivir: *Fordításelmélet és a fordítás technikája*, Szabadka, 1977.
- ⁴⁸ M. M. *A nyelv ekvivalencia szociolingvisztikai szempontjai*, Szarvas Gábor Nyelv-művelő Napok, Ada 1974.
- ⁴⁹ Bg. 1980.
- ⁵⁰ Rukovet, 1979. 3—4.

REZIME

AKTUELNA PITANJA MAĐARSKE NAUKE O PREVOĐENJU

Cilj ovog rada je pregled razvoja i pravaca mađarske nauke o prevođenju. Mađarska literatura o prevođenju ima dug istorijat kada je reč a radovima iz prevodičeve radionice ili manjim radovima o pravilima prevođenja, dok se prevođenje kao samostalno stručno područje, onako kao što se to čini u svetu, tek počinje proučavati. To područje se prikazuje osvrtanjem na opšte, primenjene i specijalne teorije, na istoriju prevođenja, na kritiku prevođenja, na tehniku i didaktiku prevođenja.

Opšta teorija o prevođenju bavi se pitanjima autornosti ove discipline i njene interdisciplinarnosti, načinom postavljanja ekvivalencije, definisanjem prevođenja kao procesa, kao i određivanjem kategorija prevođenja. Važni zadatki primenjenih teorija je stvaranje prevodne terminologije i pojašnjavanje teorijskih pitanja u odnosu na određena dva jezika. Specijalne teorije pak pružaju osnovu za teorije o pojedinim prevodilačkim aktivnostima, kao što je, na primer, interpretiranje.

U ovom radu se govori i o potrebi dugohronih istraživanja u oblasti nauke u prevodenju, kao i o opravdanosti postojanja te nauke samo ako se njeni rezultati mogu primenjivati u praksi.

SUMMARY

ISSUES IN THE HUNGARIAN TRANSLATION SCIENCE

The aim of this paper has been to sum up the development and trends in the Hungarian translation science. Hungarian literature on translation has a long history when concerned with papers on translation techniques or rules, but, as to the translation as a discipline per se, the investigations are at their beginning. In this paper this field has been presented with respect to general, applied and special theories, the history the critics, the techniques and didactics of translation.

The general theory of translation is concerned with problems of the autonomy and interdisciplinarity of this discipline, the way of stating equivalency, defining the translation as a process, and determining the categories of translation. An important task of applied theories has been the formation of translation terminology and the explanation of theoretical problems with respect to two languages. Special theories represent a basis for theories on various translation activities, as for instance, the interpretation.

This paper also deals with the necessity of diachronical investigations in the field of translation science, as well as with justifying the existence of this discipline by the applicability of its results in practice.

A TERMINOLÓGIA FORDÍTHATÓSÁGA

A terminológia minden nyelvnek sajátos szókészleti rétegét képezi, olyan állományt, amely vagy alaki, vagy pedig jelölőértéke tekintetében eltér a köznyelvi szavaktól. Vizsgáljuk meg közelebbről ezeket a terminológiai jegyeket!

A szakkifejezések Koszovszkij szerint speciális jeltárgyak és fogalmak nyelvi kifejezésére alkotott vagy kölcsönzött különleges szavak, tehát mind tartalmilag, mind pedig szerepkörükben „uniformizált”, szabványosított kifejezések. Amíg a közhasználatú szókészleti elemek az egész nyelv lexikai rendszerének tagjaként jelennek meg, addig a terminusok önmagukban egy viszonylag zárt szókészletet alkotnak: azon túl, hogy az egész szóállománynak is részei, egy sajátos lexikai alrendszerhez is kötődnek, amelyet *terminológiként*, *szaknyelvként* jelölhetünk meg.

Természetesen ezekről a kérdésekről beszélve mindig valamelyik tudományágra, műszaki területre kell gondolnunk, s ha a terminológiáról általánosságban tárgyalunk, akkor a szaknyelvi szókészleti rendszerek összességére vonatkoznak megjegyzéseink, de mégis az általános jegyek mindig konkrét szakterületeken realizálódnak. Mint mondtuk, a szakkifejezés minden esetben terminológiai rendszer része, és annak minden tagjával kapcsolatban áll. A terminus csak ilyen rendszer részeként töltheti be szerepét.

A szaknyelvi jelentésű szavak általában logikailag motiváltak. A tudományos terminológia kialakítására nagymérvű tudatosság jellemző, céltudatos tevékenység eredményeként jön létre, a véletlenszerűségnek, ösztönösségnek a szakkifejezések keletkezésében nem sok helye van. Következetes egyértelműségük szigorú jelentésselkülönülést von maga után, és minden érzelmi árnyalatot, képszerűségét kizár.

A fentiek fokozottan érvényesek a szaknyelvi szókészletnek egy külön rétegére, a nomenklatúrához tartozó elemekre. A motivált, részjelentésekre bontható szakszavakkal szemben, amelyeket *leíró terminusoknak* is nevezhetünk, mivel az adott jeltárgy fogalmi jegyeit is tartalmazza, minden szakterületen vannak *motiválatlan szavak*, *jel-terminu-*

A fordítás a szerző Termini i prevodjenje (Fordítás és szaknyelv) című előadásának kivonatolt változata alapján készült, amelyet a Jugoszláv Alkalmazott Nyelvészeti Társaság 1980. júniusában tartott kongresszusán olvasott fel. Srdan Janković észrevételei természetesen elsősorban a szerbhorvát nyelvre vonatkoznak így az idegen szavakról vallott nézetét is erre a nyelvi közegre kell vonatkoztatnunk.

sok is, amelyeknél a hangalak és a jelölt valóság-élem kapcsolata igen önkényes. Ezeknek a sajátos szerepkörű kifejezéseknek összességét nevezzük egy bizonyos tudományág nómenklatúrájának (nevezékkrendszeré-ek). A leíró és a motiválatlan, nómenklatúra-jellegű szakszavak közt az az alapvető különbség, hogy az előbbiek általában elvont fogalmakat, jelentéskategóriákat jelölnek, az utóbbiakra viszont ez nem jellemző, fogalomkörük jóval szűkebb az első csoporténál.

Az is egyértelmű, hogy a belső keletkezésű szavak mellett minden terminológiai rendszerbe idegen, más nyelvekből származó alakok is bekerülnek, amelyek nemzetközi idegen szavakként több nyelv állományában élnek egyszerre. Mi az oka annak, hogy annyi terminusértékű nemzetközi idegen szó él a különböző szaknyelvekben?

Az adott terminológiai rendszer részként funkcionáló szakszó, szakki-fejezés két, ellentmondásos jegyet foglal magában. Egyrészt ugyanis az illető nyelv szókészletének épp úgy szerves része, mint bármely más közhasználatú eredeti szó, az eredetétől függetlenül, ezért asszimilálódik minden idegen alak, és veszi fel jövevényszóként a befogadónyelv jellemző fonológiai vonásait. Másrészt azonban, a szűkebb terminológiai alrendszer részeként el is tér a nyelv egészének szabályaitól. Ez az ellentmondá-
sosság, a nyelvi rendszerhez, illetve a szaknyelvi fogalmi tagolódáshoz fű-
ződő kettős kötődés egy eseteről esetre megújuló problémával jár együtt, azokkal a szaknyelv eszköztárának megalkotásában minduntalan vissza-
térő kérdésekkel: „lefordítsuk-e” a szakkifejezéseket, tehát okvetlenül
keressünk-e eredeti célnyelvi ekvivalenseket, vagy a nemzetközi idegen
szavakat építsük be kisebb-nagyobb átalakítással a célnyelvbe.

Vizsgáljuk meg ennek az összetett kérdéskörnek néhány releváns szempontját!

Korunkat divatos szóhasználattal a világméretű tudományos-műszaki forradalom érájának szokás nevezni. A tudományos fejlődés olyan üte-
mű és mértékű, hogy ma egyetlen társadalom fejlődése sem képzelhető
el szerepe nélkül, s hovatovább világunk legfontosabb, döntő tényező-
jévé válik. A tudományágak szerteágazóságán, szakosodó szétfejlődésén
napjainkban a világméretű integrálódás kerekedett felül, és ha akad is
még példa bizonyos tudományágakban, a világ elmaradottabb részein
a széttagoltságra, a konzervatív bezárkózottságra, az egységesülés folya-
mata mindenhol erőteljes és nyilvánvaló. Korunk tudománya csak *egy-
séges* lehet és nemzetközi, nemzetek feletti. Ha nemzeti értelemben
beszélünk tudományos eredményekről, akkor többé-kevésbé csak a szó-
ban forgó nemzetnek a tudomány egészéhez való hozzájárulására, vagy
éppen csak a nemzetközi tudományos eredmények konkrét alkalmazá-
sára gondolhatunk. Korunk tudománya, még ha nemzetek szerinti tago-
zódásban is nyilatkozik meg, mégis a „nemzetközi munkamegosztás”
világméretű egységét tükrözi.

Az előzőekben kifejtett elvekből messzemenő következtetések von-
hatók le, s ezek egy részének szaknyelvi vonatkozásai is vannak. Min-
den tudományág ma már az *egységes jelentéstartalom*, az *egységes foga-
lomkör* (a jeltárgyak összessége, amelyre a jel vonatkoztatható), a szab-
ványos terminológiai rendszer kialakítására törekszik. Ezek a törekvé-
sek különösen az új, alakulóban levő szakterületekre jellemzőek, de a

hagyományos tudományterületeken is éreztetik hatásukat. Magyarán szólva ez azt jelenti, hogy az adott terminológiai rendszer minden egyes tagjának egyetlen jelölőérték, egyetlen jeltárgy felelhet meg, s ezen az illető nyelv semmilyen szabálya nem módosíthat. A víz mint a kémiai nomenklatúra szakkifejezése csak egyetlen denotátumra, jeltárgyra, a H₂O-ra vonatkozhat az egész világon, a fogalom különböző nyelvi jelalakjaitól függetlenül. A hangalak, a használati szabályok különbözősége a nyelven kívüli valóságot nem befolyásolja. A nemzetközi idegen szavakban, amelyekről már szóltunk, éppen ezek a szabványosító tendenciák, az egységes tartalomhoz egységes kifejezésmódot kereső szándékok munkálnak. A terminológiai szabványosodás és szabványosítás ezek szerint mindig a tudomány nemzetközi érvényének és jellegének függvénye.

Nem szabad azonban a túlságos leegyszerűsítés, a sematizmus hibájába se esnünk, vannak ennek a kérdésnek megkerülhetetlen buktatói is.

Mindenek előtt a nemzetközi idegen szó mint kifejezés nagyon is viszonylagos, ha valóban világviszonylatban gondolkodunk. Ez a megjelölés csak olyan nyelvi elemekre vonatkoztatható, amelyeknek tartalma is, alakja is több nyelvben azonos, még pedig kapcsolódási kötöttségeiben, a szóösszetételekben is. Mi a nemzetközi idegen szavakat általában Európa-központúan, egy adott kultúra szemszögéből szemléljük, számunkra ezek a láncolatosan öröklődő nyelvi alakulatok ógörög-latin eredetű „europeizmusok”. Az európai kultúra (amelyhez genetikusan az USA is hozzátartozik) kisugárzása azonban mégis csak behatárolható és viszonylagos, még akkor is, ha tudjuk, a műszaki-tudományos forradalom ebben a kultúrában ment végbe, következképpen az ezt a nagy örökséget hordozó nyelvi alakulatok is elsődlegesek, de nem kizárólagosak. Földünkön más kulturális övezetek, sőt más nyelvi övezetek, áréák is vannak, amelyek kohézióját, információcseréjét más nemzetközi terminusok biztosítják. A szovjet Akulenkó a Földet öt nagy nyelvi övezetre osztotta fel: az európai-amerikaira (a görög, latin, majd a francia, angol stb. befolyás körzetére), a Szovjetunió nyelveinek övezetére (amely a szovjet befolyás egész régiójára kiterjed), a Közel- és Közép-Kelet areális övezetére (az arab országokat és Iránt foglalja magában) India és az Indiai-óceán nyelveinek övezetére (a szanszkrit, arab és részben iráni nyelvi befolyás körzete) és végül a kelet-ázsiai övezetre (amelyben először az ókínai, majd a japán nyelv dominált és dominál ma is). Az arab nyelv például egy fejlett középkori tudományos rendszeren alapuló és autentikus, eredeti eszközökből kifejlesztett szaknyelvvvel büszkélkedhet, s önállóságát a legújabb tudományterületeken sem adja fel, például az atomfizikában sem. Az *atom*, az *atomenergia* fogalmakat eredeti arab kifejezések jelölik, a *darra* és *táqa darriyya*. A hagyományos tudományágakban pedig, a csillagászatban, matematikában, az arab szavak az általánosak.

A szaknyelv, szakszavak kérdéseinek tisztázásánál nem mellőzhetjük azt a tényt sem, hogy a terminológiai rendszerek nem statikusak, változatlanok. Állományuk idővel teljesen megváltozik, a szóbanforgó tudomány fejlődése a terminológiai rendszer átalakulását vonja maga után: a szaknyelvi elemek egyre pontosabbakká válnak; a régi szakkifejezések

más jelentéssel telítődhetnek, új alakulatok tűnnek fel, mások kikerülnek a szóállományból, sőt egyazon szakterületen belül ugyanannak a terminusnak eltérő jelölőértéke lehet a különböző elméleti megközelítéseknek megfelelően.

Külön figyelmet és vizsgálódást igényel az éppen csak alakuló tudományágak vagy egy meglévő hagyományos tudományból kiválófélben levő, önállósuló diszciplína terminológiai rendszerének bevezetése. Itt ugyanis hosszú ingadozás előzi meg a végleges szóállomány letisztulását.

Az is előfordul, hogy egy szaknyelvben bizonyos nemzeti nyelv hatása kerül túlsúlyba. A zenei szaknyelv például szinte minden európai országban az olasz nyelv erőteljes hatásáról árulkodik, a számítástechnikában viszont az angol terminológia uralkodott el.

Egy terminológiai rendszer gazdagsága, belső tagoltsága, árnyaltsága korántsem csak nyelvi probléma, hanem a nyelven kívüli valóság ismeretének, differenciálásának is tükröje. A többalakúság, a szaknyelven belüli rétegződés a szakszavak jelentéstartalmának körülhatárolatlanságát is jelzi, s ez az idegen szó — belső keletkezésű kifejezés együttélésére is jellemző.

Az idegen és eredeti elemek megléte, aránya szakterületileg, tartalmilag nem jellemezhető egyetlen nyelvben sem, szigorú szabályok nincsenek, hogy az emberi munka, érdeklődés milyen területén kell egy jelrendszer önkörén kívül megoldást keresni. Az a szerbhorvát nyelvben megfigyelhető sajátság is, miszerint általában a nagyobb fokú elvonatkoztatást igénylő fogalmaknál jelentkeznek a jövevény- és idegen szavak, csak sok kivétel, megszorítás mellett igaz.

A szaknyelvek nemzetközivé válásának sokkal aktívabb tényezője a gyors tudományos-műszaki fejlődés, a tudományos-műszaki forradalom és a dinamikus társadalmi átalakulás. Az egyre újabb tudományos eredmények, találmányok, felfedezések új nyelvi eszközöket is igényelnek, a gyors információcsere szüksége nem hagy időt az új fogalom „fordításának” (ezen itt a szóelemek egyenkénti tartalmi tükrözését kell értenünk) lassú eljárására. Ehelyett a nemzetközi idegen kifejezés épül be a befogadó szaknyelvbe, főleg ha görög vagy latin eredetű. Ez látszik leggyorsabb, legcélszerűbb megoldásnak, és egy távlati céllal, a terminológia nemzetközi mérvű egységesítésével is összhangban van, amely egyre kifejezettebbé válik a világ különböző országaiban, még ha a görög g-l latin bázisú megoldást nem is mindenki fogadja el. Hozzá kell tennünk, nem a kifejezés, hanem a kifejezendő tartalom egységesítése, szabványosítása a döntő.

A szaknyelvek kialakulásában, főleg pedig egységesülésében kétségtelenül az európai kulturális övezetnek van elsődleges szerepe a már taglalt történelmi okokból. Ezek „európaizálódott” nyelvi alakulatok egyre általánosabbak lesznek az európai műveltség körén kívül is. Például az arab nyelv az *atom* eredeti alakja mellett az *elektron*t mégis a görög nyelvből vette át, *illik trun* formában (v. ö. caql iliktruni „elektronagy” jelentésben). Ez a tendencia szerintünk idővel csak fokozódik.

A tudományos-műszaki terminológia egységesítését szolgáló „nemzetköziesítő” törekvések természetesen csak befolyásolják az eredeti alakulatok, szakszavak fordításos kialakítását, és nem teszik túlhaladottá

ezt az eljárást. A fentebb felsorolt öt areális övezet nyelvel között belső egységesítések is folynak, a szó szoros értelmében vett fordítás, tehát egyetlen közvetítési viszonylatban sem mellőzhető forma.

Az eredeti, belső keletkezésű nyelvi elemek felkutatása, használata az egyazon övezet nyelvein belül is gyakorlat, amely a nemzeti hagyományokból, az idegen szavak iránti purista ellenszenvből (hogy a nemzetközi idegen kifejezések is csak idegen szavak) is eredhet.

SUMMARY

TERMS AND TRANSLATION

The term, as a member of a certain termino-system, represents a special lexical material, which, unlike the other words, has a special, autonomous status in translating. The possibility of its translation depends on the termino-system it belongs to. This fundamental double belonging, partly to the lexical system and partly to the termino-system, causes the present contradiction which is expressed in the dilemma whether to translate or internationalize the terms. The paper considers the aspects of these issues with respect to the demands of the present time.

**KONTRASZTÍV ELEMZÉS
A FORDÍTÁSBAN ÉS
FORDÍTÁS A KONTRASZTÍV
ELEMZÉSSEN**

Ahhoz, hogy megállapítsuk a kontrasztív elemzés szerepét a fordításelméletben és a fordításét a kontrasztív elemzésben két kulcsfogalmat kell tisztáznunk a fordítási ekvivalenciát és a formális korrespondenciát. Ez a két fogalom két különböző, de egymással összefüggő tevékenység körébe tartozik. A formális korrespondencia¹ terminus a kontrasztív elemzésben használatos, míg a fordítási ekvivalencia a fordítás-tudomány metanyelvébe tartozik. Elvben ez a két fogalom tanulmányozható külön-külön is, mindegyik a maga tudományágán belül, így például elképzelhető a fordításelmélet, amely az ekvivalencia fogalmával él, anélkül, hogy a formális korrespondenciára hivatkozna, ugyanígy feltehető az is, hogy a kontrasztív elemzés a korrespondencia fogalmán alapul, s ezt nem hozza kapcsolatba a fordítással. Viszont mindkét fogalomra (és terminusra) szükség van, mind a fordítás, mind pedig a kontrasztív elemzés tanulmányozásában.

A formális korrespondenciával és a fordítási ekvivalenciával kapcsolatban felmerülő kérdések nem csupán terminológiai jellegűek: amikor a fordításbeli formális korrespondenciáról van szó, akkor tulajdonképpen a nyelvi egységeknek a fordításban betöltött szerepéről beszélünk és a nyelvészeti leírásról a fordításelméletben, ha viszont a fordítási ekvivalenciáról esik szó a kontrasztív elemzésen belül, akkor a fordítás szerepét taglaljuk a nyelvek egybevetésében. E két fogalom viszonyát a fordításelmélet szempontjából Catford (1965) vizsgálta, Marton (1968), Ivir (1969., 1970. és 1979.), Krzeszowski (1971., 1972.) és Raabe (1972) pedig a kontrasztív elemzés szempontjából.

Cikkünkben mindkét oldalról vizsgálat alá vesszük e két fogalmat, s megkísérelünk rámutatni arra, hogy miért van mindkettőre szükség a fordításban és a kontrasztív elemzésben.

1.

A fordítási ekvivalencia fogalmával kapcsolatos felfogásunk attól függ, miként értelmezzük magát a fordítást. Ha a fordításra úgy tekintünk, mint eredményre vagy termékre, két szembeállított szövegre, ahol az egyik a másik fordítása, akkor megállapíthatjuk, hogy a fordítás „rep-

lacement of textual material in one language (SI.) by equivalent textual material on another language (TL)" (Catford, 1965:20)³, vagy általánosan: „rendition of a text from one language to another”³ (Bolinger, 1966:130). Az ekvivalencia, illetve az egyenértékűség a szövegek között jön létre, két szöveg vagy nyelvi egység összevetésével (a szövegek valójában magasabb szintű nyelvi egységek, mint azok a nyelvi egységek, amelyekből összeállnak). A fordítást és az ekvivalenciát itt statikus értelemben vesszük: a forrásnyelv minden nyelvi egységének (szövegnek vagy szövegrésznek) a cél nyelv egyenértékű nyelvi egysége felel meg, s a fordító feladata az, hogy ezt az egységet megjelje.

Egészen más képet kapunk a fordításról és a fordítási ekvivalenciáról akkor, ha a fordítást dinamikus értelemben vesszük, folyamatnak tekintjük, nem pedig eredménynek. Ilyenkor egy nyelvi üzenetnek másik nyelvi üzenettel való felcseréléséről beszélünk (Jakobson, 1959:235), illetve: „reproducing in the receptor language the closest natural equivalent of the message of the source language”⁴ (Nida, 1969:495), vagy pedig: „nature of dynamic equivalence in translating” (Nida, 1977.).⁶ A fordításnak e dinamikus szemlélete ugyanakkor kommunikatív szemlélet is: a fordítási ekvivalenciát nem az egymás mellé állított különböző szövegek statikus viszonyának tekintjük, hanem az üzenet leadó és a lefordított üzenet felvevő közötti dinamikus kommunikációs folyamat termékének, ahol az utóbbi, a fordító kettős szerepet vállal; az üzenet felveszi és a lefordított üzenet leadja. Az üzenetek kódolt nyelvi közlemények (azaz a nyelven kívüli elemek meghatározott alakulata), amelyek az adott szituációban részt vesznek a kommunikációban.

A forrásnyelvi üzenet leadója ezekből az alakulatokból indul ki, üzenetét kódolja őket, miközben a cél nyelv eszközeit használja fel, e nyelvvel kapcsolatos ismereteire támaszkodik, s a tényleges és feltételezett befogadókkal szembeni szociolingvisztikai viszonyára alapoz. A forrásnyelvi üzenet, illetve a szöveg, tér- és időbeli kommunikációs csatornán eljut a fordítóhoz, aki előbb dekódolja a közleményt, ezután a cél nyelvre kódolja s ez alkalommal a cél nyelv eszközeire, a cél nyelvvvel e nyelvvel kapcsolatos ismereteire, s a befogadókkal szembeni szociolingvisztikai viszonyára támaszkodik.

Ami állandó (invariáns) ebben a folyamatban, az nem a két szöveg, hanem a közlemény. A kommunikációs folyamat résztvevői állandóan visszatérnek a közleményhez. Hangsúlyoznunk kell, hogy a fordító nem indul ki közvetlenül a forrásnyelv szövegéből a lefordítandó szöveg felé, a forrásnyelvi szövegtől visszatér a nyelven kívüli elemek alakulatához, amelyeket a leadó, mint saját közleményét közölni szándékozott, s amikor a fordító ezt elérte, az új és más kommunikációs szituációban a közleményt ismét kódolja, hogy létrehozza a végleges cél nyelvi szöveget.

A fordításról és az ekvivalenciáról ismertetett szemlélettel kapcsolatban még néhány dolgot meg kell jegyeznünk. Először is azt, hogy a fordítónak mint a forrásnyelvi üzenet vevőjének feladata nem különbözik lényegesen azoknak a feladatától, akik az üzenet befogadásakor nem függenek a fordítástól.

A fordító feladata a közlemény célnyelvre való kódolása alkalmával nem különbözik lényegesen a forrásnyelvi üzenet leadójának feladatától (csak ez alkalmossal a kommunikációs szituáció más: a fordító „más nyelvű egyén”, más nyelvet használ és a közleményt nem azok számára kódolja, akik számára azt a forrásnyelvi leadó tette).

Másfelől a közlemény sem abszolút. A forrásnyelvi közlemény módosul a kódolás folyamatában (a nyelv adottságaitól, a leadó nyelvi képességeitől, s a befogadótól függően, módosul továbbá az átvitel folyamatában (a kommunikációs csatornába keletkező zavar miatt), a dekódolás folyamatában (a vevő nyelvi képességeitől, s a közös tapasztalati síktól függően). Nyilvánvaló, hogy ugyanezek miatt az okok miatt a közlemény akkor is módosul, amikor a fordító átveszi és dekódolja az üzenetét, s célnyelvi üzenetté kódolja, továbbá, amikor azt a kommunikációs csatornán keresztül a végső befogadókhoz eljuttatja, s amikor azok az üzenetet átveszik. A kommunikáció e viszonylagossága miatt — bármilyen közlésről is legyen szó, fordításról vagy másról — a fordítási ekvivalencia fogalma is más fényben tűnik fel: ekvivalencia jön létre az üzenet nyelvenkívüli tartalma között (a leadott, a fordító által felvett és újrakódolt, s a végső felvevők által felvett tartalom között), s ezek a tartalmak a lehető legkisebb mértékben változnak meg, csupán annyira, hogy a kommunikáció létrejöhessen. Ez azt is jelenti, hogy a fordítás nem korlátozódik csupán a kétnyelvű közlési helyzetre. Fordításra kerül sor minden alkalommal, amikor olyan szöveg jön létre, amely a nyelvenkívüli elemek kódolásának eredménye, s amikor ezt a szöveget dekódolják, hogy a felvevő átvehesse az üzenetet (Steiner 1975:47).

A fordítási ekvivalencia harmadik sajátossága az előzőkből ered: az ekvivalencia a kommunikáción belüli dinamikus viszonyokban nyilvánul meg, s azokon kívül nem létezik.

2.

Ha a fordító célja a fordítási ekvivalencia, amelyet a közlemény szintjén kíván létrehozni, nem pedig a nyelvi egységeken, akkor azt gondolhatnánk, hogy az ilyen fordítási modellben nincs szükség a formális korrespondencia fogalmára. Ez azonban nem így van. A formális korrespondencia fogalmára szükségünk van a fordításelméletben, hogy segítségével megmagyarázhassuk a forrásnyelvi és a lefordított szöveg közötti viszonyt. Ennek érdekében valamelyest meg kell változtatnunk addigi meghatározását, sőt talán elnevezését is.

Catford a formális korrespondenciát két nyelvi rendszer megegyező elemeinek azonos funkciójaként határozza meg: szerinte a korrespondencia: „any TL (target language) category which may be said to occupy, as nearly as possible, the same place in the economy of the TL as the given SL (source language) category occupies in the SL” (Catford, 1965:32).⁶ Marton (1968) és Krzeszowski (1971, 1972) nézete szerint még szorosabb kapcsolat áll fenn a forrás- és a célnyelv között: kongruenciáról beszélnek, azonos számú ekvivalens nyelvi egységről, amelyek

mindkét nyelvben azonos sorrendben követik egymást. Krzeszowski, aki később (1972:80) belátta, hogy ez a meghatározás kizárná a konkrét nyelvi anyagon történő kontrasztív elemzés lehetőségét (s ezáltal megállapítása is elvesztené gyakorlati jelentőségét); visszatért az ekvivalencia fogalmához. Ő ezt a fogalmat az azonos mélystrukturájú (illetve azonos szemantikájú) mondatok vizsgálatánál használta, nem pedig az eredeti és a lefordított mondatok elemzésénél. Az ekvivalens mondatok mélystruktúrája kongruens, a felszíni struktúrában azonban a kongruencia elvész.

Catford formális korrespondenciája, Marton és Krzeszowski kongruencia-, illetve ekvivalenciaelmélete olyan törekvéseknek tekinthetők, amelyek a forrás- és a célnyelv egységei közötti viszony megteremtésére irányulnak. Az összehasonlítás alapja az egyik esetben a nyelvi rendszerben jelentkező azonos funkció, a másik esetben pedig az azonos jelentés. Összehasonlítási alap nélkül nem vehetők egybe a nyelvi egységek, kérdés azonban, hogy mi töltheti be a *tertium comparationis* szerepét. Az egyik lehetőség az, hogy az összehasonlítás alapjaként a szemantikai rendszert vegyük, amelynek a kategóriái alapul szolgálnak a két nyelv egybevetése alkalmával. Ilyen értelemben leírt szemantikai rendszer azonban még nem létezik, így azt sem tudhatjuk, hogy milyen kategóriái lennének.

A másik lehetőség az, hogy az egybevetést a közös metanyelv terminusaival végeznénk el, amelyek azonos mértékben terjednének ki a forrás- és a célnyelvre. Ez a metanyelv olyan kategóriákkal szolgálna, amelyek által a két nyelvi rendszer megfelelő egysége egybevethető lenne; s mivel a két nyelv leírása azonos mérce szerint történne, a kontrasztív vizsgálat a két leírás egymásra vetítéséből állna, s ezáltal láthatóvá válik, hogy mennyiben fedik egymást. Ilyen leírással azonban még nem rendelkezünk két nyelv viszonylatában. A Catford által meghatározott formális korrespondencia megléte kérdéses: még a rokon nyelvekben sem találhatók olyan kategóriák, amelyeknek — mindegyiknek a maga rendszerében — azonos funkciójuk lenne, s e kategóriák fellelhetőségének valószínűsége, a nyelvek közötti tipológiai és genetikai különbségekre való tekintettel, meglehetősen csekély. Marton és Krzeszowski fogalmai a kongruenciával és a korrespondenciával kapcsolatban a transzformációs generatív nyelvten metanyelvében, különösen pedig a mélystrukturával kapcsolatos nézetekben gyökereznek, s ezáltal elkerülük a fordítási ekvivalencia fogalmát. A mélystrukturával és a transzformációval sincs azonban könnyebb dolguk, mint az ekvivalenciával: a mélystruktúra meghatározása sem egészen világos, s az sem egyértelmű, hogy a transzformációk azonos jelentésűek.

Így az egybevetéshez szükséges összehasonlítási alap után kutatva ismét a fordítási ekvivalenciához érünk. (Ezt az egybevetéssel kapcsolatos gyakorlat is indokoltá teszi: mindazok, akik a kontrasztív elemzéssel foglalkoznak, tekintet nélkül arra, hogy milyen elméletből indulnak ki, a gyakorlatban szemmel láthatóan mondatfordításokat használnak, s az ekvivalenciát a fordító vagy az analitikus nyelvi intuíciója szavatolja). Ezzel kapcsolatban tudnunk kell, hogy a fordítási ekvivalencia

a leadott és a felvett közleményre vonatkozik, nem pedig a nyelvi egységekre, ezért az ekvivalencián is túl kell jutnunk, hogy megtaláljuk azt az összehasonlítási alapot, amely lehetővé teszi számunkra a nyelvi egységek közötti viszony megteremtését. Erre a formális korrespondencia bizonyul alkalmasnak (Ivir 1969:18) — olyan formális korrespondencia, amely nem a Catford által ajánlott nyelvi rendszerekből ered, hanem a fordítás szempontjából ekvivalens szövegekből. A formális korrespondencia módosítja Catfordnak a fentiekben idézett meghatározását: a formális korrespondencia azon nyelvi formák elemeinek az összessége, amelyeknek a fordítás szempontjából ekvivalens szövegekben azonos funkciójuk van (az azonos jelentés formális hordozói).

A nyelvi rendszerek, illetve az ekvivalens szövegek szintjén létrehozott formális korrespondensek közötti különbség abban van, hogy az első esetben a formális korrespondens egyetlen megfelelőként jön létre, az utóbbi esetben pedig az „egy és több” viszonyáról van szó. A forrásnyelv bizonyos formális elemének különböző szövegekben és szituációkban a lefordított szöveg több formális eleme felel meg a célnyelvben. Éppen ezért azok a formális elemek, amelyek megfelelnek a fordítás szempontjából ekvivalens szövegekben, nem egyeztethetők meg egészében (amint a két nyelvi rendszer részeinek egybevetése alkalmával történik), hanem csupán azon jelentések tekintetében, amelyek megtalálhatók a konkrét forrásnyelvi szövegekben és a fordításban.

A kontrasztív elemzésnek a formális korrespondencia alapján való effajta megközelítését (amelyet pontosabban kontrasztív korrespondenciának is nevezhetnénk) megtalálhatjuk néhány korábbi cikkben (Ivir, 1970, 1979) és a jugoszláv szerbhórvát—angol projektumban is (Fili-pović, 1971).

A formális korrespondencia elemeinek jelenléte azokban a szövegekben, amelyek ekvivalens közleményeket tartalmaznak valószínű, de semmi esetre sem kötelező. Amikor a fordító az új kommunikációs helyzetben, a célnyelvben megkísérli kifejezni azt a közleményt, amely felel a forrásnyelvi közleménynek, egy más nyelvet használ, ami annyit jelent, hogy más kifejezőeszközök állnak rendelkezésére, mint a forrásnyelvi közleményt leadó személynek. Ezért a forrásnyelvi szöveg bizonyos nyelvi egységeinek a lefordított szövegben nem lesznek formális korrespondens elemei vagy pedig jelentésük különbözik valamennyire. (Ez azzal a ténnyel magyarázható, hogy a nyelveknek a nyelven kívüli viszonyok kifejezésére más-más eszközök állnak rendelkezésükre, s a jelentés aspektusait nem minden nyelv fejezi ki egyforma módon).

Ha mondjuk a *Délutáni vonattal érkezik* (He'll come by the afternoon train) mondatot a *He'll come on the afternoon train* mondatot fordítjuk, akkor az *on* prepozíció a jelentésnek egy olyan aspektusára utal, amely a magyar -val, -vel rag jelentésének nem áll a központjában.

Az eddig elmondottakból az következik, hogy meg kell határozni a formális (kontrasztív) korrespondenseknek a fordítás szempontjából ekvivalens szövegekből való kiválasztását. Erre a célra a legalkalmasabb a visszafordítás (Spalatin, 1967). A fordítástól eltérően a visszafordítás

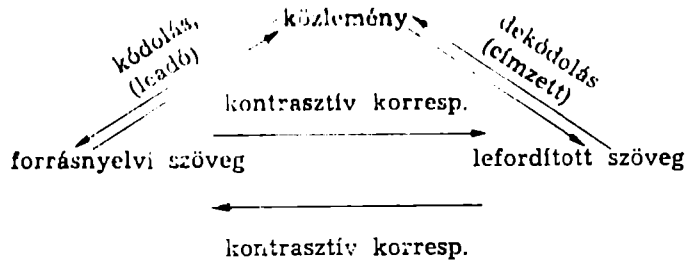
alkalmával a fordítónak nem közleményekkel és üzenetekkel van dolga, hanem formális nyelvi elemekkel, amelyeket a lefordított szövegből fordít a forrásnyelvre, hogy megkapja a szemantikailag megfelelő nyelvi elemeket. A visszafordítást így az egyetlen megfeleléssel való helyettesítésnek tekinthetjük. Ez annyit tesz, hogy a lefordított szövegből kiválasztott nyelvi elemeket a fordító szó szerint (s csak egyszer) fordítja vissza a forrásnyelvre, azokra a nyelvi elemekre, amelyek e jelentéseknek megfelelnek. Így az angol *come by train* kifejezés visszafordítás esetén a magyar *vonattal érkezeni*-nek felel meg, illetve a forrásnyelvi kifejezésnek, s ez azt jelenti, hogy az angol *by* prepozíciós szerkezet kontrasztív megfelelője a magyar *commitativus/sociativus* ragnak. Ha azonban a *He'll come on the afternoon train* mondatot visszafordítjuk magyarra a *Délutáni vonaton érkezik* mondatot kapjuk meg, amelyben könnyű felfedezni azt az elemet, amely nem található meg a *Délutáni vonattal érkezik* mondatban.

Vajon a kontrasztív elemzéssel foglalkozó kutató ennek alapján megállapíthatja-e, hogy az *on* prepozíciós szerkezet nem fogadható el a magyar *commitativus/sociativus* rag kontrasztív megfelelőjének. Erre a kérdésre akkor lenne igenlő a válasz, ha a fordítónak *by* prepozíciós szerkezet rendelkezésére állna, de valamely oknál fogva nem használta volna fel. Ha a *by* prepozíció, mint ebben az esetben, nem tenné lehetővé a fordítási ekvivalenciát (mert a *He'll come by the afternoon train* kevésbé lenne természetes, mint a *commitativus/sociativus* ragos szerkezet a forrásnyelvben), a fordító által vett formális elem elfogadható mint kontrasztív korrespondens. A jelentésbeli különbség és azok a körülmények, amelyek szerint az *on* nem pedig a *by* felel meg a magyar *commitativus/sociativus* ragnak, az adott esetben olyan kérdések, amelyekre a kontrasztív elemzésnek kell feleletet adnia. A fordítás szempontjából ekvivalens szövegek megfelelő korpusza elegendő példát szolgáltat a kontrasztív korrespondenciával kapcsolatos generáláshoz.

3.

Az előzőkben rámutattunk arra, hogy a fordítási ekvivalencia miként teszi lehetővé az elemző számára azt, hogy kiválassza azokat a formális elemeket, amelyeket később egyeztet. Az egybevetés eljárását éppen csak megemlítettük, mert ez nem képezi cikkünk tárgyát. Be kell azonban még mutatnunk, hogy a kontrasztív korrespondenseket és a kontrasztív elemzés eredményeit miként tudjuk felhasználni a fordításban.

Mint már említettük a fordítás állandó visszatérést jelent azokhoz a nyelven kívüli elemekhez, amelyekből a közlemény áll. A fordítás nyelvészeti folyamat, s így a közleményt és kifejező eszközeit nem tudjuk szigorúan különválasztani. Ezért a fordítás folyamatát a következőképpen ábrázolhatjuk:

A fordításban megnyilvánuló kommunikáció háromszögének alapját a kontrasztív korrespondencia képezi és a fordítási ekvivalencia megteremtésében is kiindulópontot jelent. A fordítási ekvivalencia keresése a kontrasztív korrespondenciánál kezdődik. Ha azonos jelentésű kontrasztív korrespondens nem létezik a célnyelvben, vagy a fordító valamely oknál fogva nem tudja megteremteni az ekvivalenciát, valamivel különböző jelentésű korrespondens mellett dönt, vagy olyan strukturális és szemantikai megoldást választ, amellyel a formális korrespondenset teljesen feloldja. A jelentés ellenőrzésének eszközeiként az utóbbi esetben is a korrespondenseket veszi alapul.

Egy reális fordításelméletnek magyarázatot kellene adnia a kommunikáció és a szűkebb értelemben vett nyelvészet szempontjából a fordító munkájára. A nyelvészeti szempont természetesen a kontrasztivitás. Az ekvivalencia, amely a formális korrespondenseknek a forrás- és célnyelvben való egybevetése által kapott termék, a forrásnyelvi közlemény nyelven kívüli tartalmának a célnyelvben való kommunikációs megvalósulása. Mindkét komponens jelen van a fordítás folyamatában és közösen teszik lehetővé a dinamikus ekvivalenciát, amely eredményesen helytáll a szó szerinti fordítás, illetve a parafrázis túlzásaival szemben.

JEGYZETEK

¹ A formális korrespondencia eredetileg Catford terminusa, angolul *formal correspondence*. Sipőczy Győző az irodalomban is jelölt műről írt ismertetőjében (Általános nyelvészeti tanulmányok IV.) *formális megfelelésnek* fordítja, s ez fedí is az eredeti fogalmat.

² Az egyik nyelv szöveganyagát a másik nyelv ekvivalens szöveganyagával helyettesíteni.

³ Adott nyelvi szöveg más szöveggel való behelyettesítése.

⁴ A célnyelvben visszaadjuk a forrásnyelvi üzenet legközelebbi természetes egyenértékűségét.

⁵ A dinamikus ekvivalencia jellege a fordításban.

⁶ Bármely célnyelvi kategória, amely megközelítőleg ugyanazt a szerepet tölti be a célnyelv rendszerében, mint egy adott forrásnyelvi kategória a forrásnyelvében.

IRODALOM

- Bolinger, D. (1966), „Transformation: Structural Translation” *Acta Linguistica Hafniensia*, IX, 130—44.
- Catford, J. C. (1965), *A Linguistic Theory of Translation*, Oxford University Press, London.
- Filipović, R. (1971), „The ugoslav Serbo-Croatian English Project”, *Papers in Contrastive Linguistics*, ed. by G. Nickel, Cambridge University Press, London, 107—14.

Ivir, V. (1969), „Contrasting via Translation: Formal Correspondence vs. Translation Equivalence”, Yugoslav Serbo-Croatian — English Contrastive Project Studies, 1, 13—25.

Ivir, V. (1970), „Remarks on Contrastive Analysis and Translation”, Yugoslav Serbo-Croatian — English Contrastive Project Studies, 2, 14—28.

Ivir, V. (1979), „The Communicative Model of Translation in Relation to Contrastive Analysis”, *Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft*, ed. by W. Kühlwein, G. Thome, W. Wilss, Wilhelm Fink Verlag, München.

Jakobson, R. (1959), „On Linguistic Aspects of Translation”, *On Translation*, ed. by R. A. Brower, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 232—39. Magyar fordításban: Fordítás és nyelvészet, Hang-jel-vers, Bp. 1969. (szerk.)

Krzeszowski, T. P. (1971), „Equivalence, Congruence and Deep Structure”, *Papers in Contrastive Linguistics*, ed. by G. Nickel, Cambridge University Press, London, 37—48.

Krzeszowski, T. P. (1972), „Kontrastive Generative Grammatik”, *Reader zur kontrastiven Linguistik*, ed. by G. Nickel, Athenäum Fischer Verlag, Frankfurt, 75—84.

Marton, W. (1968), „Equivalence and Congruence in Transformational Contrastive Studies”, *Studia Anglica Posnaniensia*, I, 53—62.

Nida, E. A. (1969), „Science of Translation”, *Language*, 45, 438—98.

Nida, E. A. (1977), „The Nature of Dynamic Equivalence in Translating”, *Babel*, XXIII, 99—103.

Raabe, H. (1972), „Zum Verhältnis von kontrastiver Grammatik und Übersetzung”, *Reader zur kontrastiven iLinguistik*, ed. by G. Nickel, Athenäum Fischer Verlag, Frankfurt, 59—74.

Spalatin, L. (1967), „Contrastive Methods”, *Studia Romanica et Anglica Zagabiensia*, 23, 29—45.

Steiner, G. (1975), *After Babel: Aspects of Language and Translation*, Oxford University Press, London.

SUMMARY

CONTRASTIVE ANALYSIS IN TRANSLATION AND TRANSLATION IN CONTRASTIVE ANALYSIS

The paper examines how contrastive analysis and translation are related and how the results of one can be used in the practice of the other. In this connection, concepts of translation equivalence and the author's own interpretation of formal correspondence are discussed and compared with earlier views on these matters. It is shown, in particular, that a dynamic, communicative view of translation presupposes contrastive analysis and the establishment of contrastive correspondents as described in this paper; conversely, contrastive analysis, as developed in the Zagreb-based Yugoslav Serbocroatian — English Contrastive Project, presupposes the existence of a corpus of translationally equivalent texts.

**A JOGI,
TÁRSADALMI-POLITIKAI
SZÖVEGEK
SZENVEDŐ IGÉS
SZERKEZETEINEK
FORDÍTÁSI PROBLÉMÁI**

1. A tárgyilagosságra törekvés, az általános érvényű megfogalmazás a tudományos és hivatalos stílus egészére jellemző sajátosság, amelynek minden nyelvben megtalálhatók a jellegzetes alaki-szerkezeti eszközei, mint például a *szenvedő* (passzív) *igeszerkezetek*. A passzív alak a szerbhorvát nyelvben elfogadott és kedvelt kifejezőmód minden olyan közlésre, amelyet a *beszélőtől* (vagy a szöveg megalkotójától) és *befogadótól* (akinek az információt szántuk) el lehet vagy el kell vonatkoztatni. A magyar nyelv azonban ehhez a szerkesztésmóddhoz jóval nagyobb fenntartásokkal és egész másként viszonyul, és ennek tudható be, hogy a szenvedő szerkezetek átváltása a szerbhorvát—magyar szakfordításnak igen általános, a terminológiai kérdésekkel is vetekedő problémája. Nézzük meg akár a JSZSZK alkotmányának magyar kiadását, akár a törvények magyar fordítását, a községi hivatalos lapokat, közlönyöket, alapszabályokat: kívánnivalót e tekintetben mindenhol találunk, s ha a helyes fordítási módszerek ki is alakulnak egy-egy fordítói munkaközösségben, alkalmazásuk nem eléggé következetes.

2. A helyes fordítási módszerek kialakulását, letisztulását valószínűleg az késlelteti, hogy ennek a kérdéskörnek nincs ma sem számottevő nyelvészeti irodalma, fordítástechnikai megközelítésekről pedig nem is beszélhetünk. Minthogy a szerbhorvát nyelvben a személytelen szerkezeteket semmilyen szabályok nem korlátozzák, róluk csak a leíró nyelvtanokban olvashatunk. A magyar nyelvű irodalom sokszor felveti használatukat, de magyartalanná, helytelenné minősítéssel — „A -tatic, -tetik a magyarban nem használtatik” — el is intézi a kérdést, amivel a köznyelv, a mindennapi nyelvi érintkezés vonatkozásában és ami a szenvedő igealakot illeti, egyet is érthetünk. Egy helytelen nyelvtani alak kiiktatása azonban nem azt jelenti, hogy azt a beszédhelyzetet és közlési funkciót is mellőzhessük, amelyben és amiért a nyelvközösség vagy szűkebb csoportok használták. Olyan nyelv és főleg szaknyelv nincs, amelyben nem fordul elő az a beszédhelyzet, hogy a *cselekvőt nem tudjuk vagy nem akarjuk megnevezni, illetve nem azt akarjuk hangsúlyozni, ki mit csinál, hanem hogy kivel, vagy mivel mi történik*, nincs tehát olyan sem, amelyből a szenvedő kifejezőmód teljes egészében hiányzik, különbségeket csak a kifejezőeszközökben és a gyakoriság szempontjából találhatunk a különböző nyelvek között. Nyelvűvelésünk

problémái éppen ezt bizonyítják. Ma már nem jelent gondot, hogy valaki -tatik, -tetik képzős igét használ, hanem az, hogy mit használjunk a fentiekben vázolt funkcióban, miután ez az igealak kiszorult. Mivel a személytelenség, a történet kihangsúlyozása nélkülözhetetlen a közlés bizonyos műfajaiban, a nyelvközösség az elveszett igealakot pótolni akarta, s ma épp ezek a nem mindig szerencsés kísérletek okoznak nehézségeket.

3. A fordítási gyakorlatban felbukkanó vitatható megoldások és a megfelelő fordítástechnikai irodalom hiánya ösztönöztek arra, hogy dolgozatomban ezzel a kérdéskörrel foglalkozzak.

3.1. Ez a cél határozta meg kutatásaim területét és módszereit is. A szövetségi, tartományi, községi fordítószolgálataink által fordított szövegeket néztem át, s dolgozatomban példái is innen származnak, elméleti módszertani következtetéseimet pedig a fordítóval azonosulva próbálom kialakítani, a fordítási műveletek rendjében, amelyek során a passzív igealak nyelvtani kategóriájában meg tudjuk ragadni az adott nyelvtől független közlési célt és hozzá tudjuk rendelni a helyes magyar alakokhoz, kifejezési lehetőségekhez.

3.2. A nyelvi tárgyilagosság, a személytelen kifejezőmód magyar nyelvi eszköztárát természetesen nem a fordítások alapján kell és lehet számba venni, hanem az eredeti jogi-társadalomtudományi szövegeket vizsgálva. A két rendszer egybevetése csak második mozzanat lehet.

3.3. Mivel vizsgálódásaim elsősorban fordítási szempontúak, a téma nyelvészeti, nyelvtani vonatkozásaira csak a legszükségesebb esetekben térek ki, főleg egy-egy módszer indoklásaként.

3.4. Az elemzésből, átváltásból és a *célnyelvi megfogalmazásból* (szintézis) felépülő fordítási műveletsor csak a közlemény vagy az éppen vizsgált jelenség (esetünkben a szenvedő igealakok) komplex szemléletével végezhető el, amelynek a következőkre kell kiterjednie:

- a. A szenvedő kifejezőmód szerbhorvát nyelvi eszközeire;
- b. A kifejezőmód funkcióinak, jelentésének szerbhorvát nyelvi szempontú meghatározására és elhatárolására;
- c. A kifejezőmód mondattani szerepére és jellemzőire;
- d. A szenvedő szerkezetek használatának, gyakoriságának műfaji, stilisztikai és kommunikációs kötöttségeire;
- e. A szerbhorvát és magyar nyelv ilyen vonatkozású különbségeire (kontrasztív elemzés);
- f. A szenvedő és személytelen szerkezetek jelentéskategóriáinak célnyelvi — magyar megfeleltetésére;
- g. A szakterületre vonatkozó magyar nyelvhelyességi szabályokra.

3.5. A vizsgálatok és műveletek nagy része csak a szövegkörnyezetre, sőt az egész közleményre tekintve végezhető el, és nem maradhat a mondat határán belül.

4. A személytelen, illetve szenvedő kifejezőmódnak a szerbhorvát nyelvben két kifejezési lehetősége van. Az egyik az adott ige és a *sebe* visszaható névmás rövidített alakjából álló *visszaható igeszerkezet* (povratni glagol), mint például „*Uspostavlja se čvrsta veza izmedju Krajine*

(Hrvatske". A másik lehetőség a *jesam* segédige megfelelő alakjából és az adott ige szenvedő igenévi alakjából felépülő *passzív szerkezet* (trpni glagolski pridev), például: „Neke knjige *su* retko čitane.”

4.1. A két nyelvi forma szerepében igen hasonló, és egymás szinonimájaként is szerepelhetnek, így az előbbi két mondatban is: *Uspostavljena je veza između Krajine i Hrvatske. Illetve: Neke knjige se retko čitaju.* Jelentésükben csak az a különbség, hogy a passzív igenévi alak az igével jelzett állapot, történés befejezettségét is jelzi.

5. Az igéből és a *se* visszaható névmásból álló alakulatok az ige igen széles jelentéskörére kiterjednek és jelentésmezejük jóval nagyobb mint akármelyik magyar ekvivalensüké, és javarésztük nem is okoz a fordítónak gondot.

5.1. Vizsgálódásunk körén kívül esnek a valóságos visszaható igék (Svaki dan *se brija* — Minden nap borotválkozott), azok a tárgyatlan igék, amelyek helyváltoztatást, állapotot és állapotváltozást fejeznek ki: *spustiti se* — leereszkedik, *vratiti se* — visszatér, *šeta se* — sétál, *Luji se steže srce* — Lujónak összeszorult a szíve, mivel jelentésük szerint *aktív igékről* van szó, a mondat alanyának ugyanis aktív szerepe van a cselekvésben, illetve a lelki folyamatokat fejeznek ki, és az alany aktív részvétele mellékes szempont. Az ilyen és hasonló alakok minden közlésben előfordulhatnak, a nyelv egészére jellemzők és szerbhorvát—magyar vonatkozásban nem sok különbséget találunk.

5.2. Az alaki egyezőség ellenére is egész más a jelentése, szerepe az igei szerkezeteknek a következő mondatokban: *Matični broj se upisuje u ličnu kartu. Jamči se pravo za rad. Predlogom zakona se precizira da matični broj sadrži 13 cifara. Sredstva za otkup vrhunskih trofeja obezbeđuju se u budžetu SAP Vojvodine. Smatra se da je u lovištu osetno smanjena brojnost divljači, ako je brojnost te divljači manja od broja divljači na početku perioda.*

A fenti mondatokat két alapvető elemük felől, az *igei-állítmányi* rész, illetve a *névszói bővítmények* felől elemezhetjük.

5.3. Ha az igéket vesszük vizsgálat alá, azt tapasztaljuk, hogy alapjelentésük (*upisati, jamčiti, precizirati, obezbediti, smatrati*) cselekvés, állásfoglalás, tehát élőlényre, személyre vonatkoznak, akinek részéről tudatosságot, aktív szerepet feltételeznek.

5.4. A többi mondatrész, a névszói bővítmények között viszont hiába keresünk olyat, amely a cselekvőre utal. Az idézett mondatoknak esetleg a szövegkörnyezete tartalmazza a kívánt információt. Van ugyan alany mindegyikben, legalábbis nyelvtani értelemben, de ez az elem inkább tárgya, végeredménye az állítmányban kifejezett cselekvésnek. A *Smatra se* típusú tagmondatokban még formálisan sem emelhetünk ki olyan részt, amelyre az ige vonatkoztatható.

Az igei és névszói szerkezet összevetésével két jelentéstani-nyelvtani következtetést vonhatunk le:

a. A passzív igés mondatok eredetüket tekintve másodlagos közlések, a szakirodalom *transzformoknak, derivátumoknak* nevezi ezt a jelenséget, mert olyan mondatokból származnak és vezethetők le, amelyeknek a cselekvő személy az alanya. A mi példáinkban a következők lehetnének ezek az eredeti keretmondatok: *Službenik upisuje matični broj*

u ličnu kartu. Radne organizacije jamče pravo za rad. Skupština SAPV ovim predlogom zakona precizira i to da matični broj sadrži 13 cifara. (Ezek a keretmondatok természetesen csak feltételezettek és csupán egy realizálódási módot képviselnek a sok közül). Láthatjuk tehát, hogy ugyanaz a beszédhelyzet, információ nyelvileg többféleképpen megformálható rokonértelmű, szinoním nyelvtani szerkezetekkel, és akkor járunk el helyesen, ha a szenvedő, személytelen mondatokat nem igelakként, hanem *egy lehetséges kifejezésmódként* elemezzük, amelyet bizonyos nyelvek igen kedvelnek, mások pedig ritkán alkalmaznak. Az aktív és szenvedő szerkezet közötti választás természetesen nem lehet egészen tetszőleges, mindkettő meghatározott közlési funkciók függvénye. A következő mondatok például azonos beszédhelyzetre vonatkoznak, ítéletük súlypontjában azonban a szituáció más-más eleme áll:

Pavle majci ključem otvara vrata u hodniku.

(Pál kulccsal kinyitja az ajtót édesanyjának a folyosón)

Ovaj ključ otvara vrata.

(Ez a kulcs nyitja az ajtót — vagy zárat)

Vrata su se otvarala.

(Az ajtó kinyílt)

Tapasztalhatjuk, hogy az egymás után következő mondatok mind kisebb és kisebb részét világítják meg ugyanannak a beszédhelyzetnek. Az elsőben megtaláljuk a cselekvőt, a helyet, azt a személyt, akinek érdekében a cselekvést végzi, valamint azt a tárgyat is, amelyre a cselekvés irányul. A második változat a cselekvés mellett csak annak eszközét és tárgyát tartalmazza, a harmadik viszont már csak a tárgyra szorítkozik, következésképp igei állítmánya is elveszítette dinamikus jellegét, *történéssé* alakult át.

Mindhárom mondatnak van alanya, amelyre minden esetben ugyanazon állítmány vonatkozik, ám maguk az alanyok cserélődnek a közlés fókuszának szűkülésével, és a valóságos szituációban más-más szerepet töltenek be. Mi hát itt a közös alap és törvényszerűség? Van-e valami általános szabály az ilyen szerbhorvát mondatok és magyar megfelelőik között: *Ovim zakonom uredjuje se prevoz lica i stvari.* E törvény a személyszállítást és árufuvarozást szabályozza. *Te odluke se donose u delegatskim skupštinama.* Ezekről a kérdésekről a küldött-testületek döntenek. *U nacrtu rezolucije se insistira da se prevaziđe razdvojenost obrazovanja i vaspitanja.* A határozati javaslat hangsúlyozza, hogy fel kell számolni az oktatás és nevelés különválasztását. A mondatok *felsőzíni* formájában szinte semmi összehasonlítási alapot nem találunk, hiszen az elsőben a tárgyból alany lett, a másodikban a helyhatározóból (u delegatskim skupštinama) formáltunk alanyt a magyar oldalon. A szabályokat ezek szerint mélyebben, a nyelvtani szint mögött kell keresnünk.

b. Különbséget kell tennünk az úgynevezett *logikai alany* és a *nyelvtani alany* között, illetve a mondat jelentéstani (szemantikai) síkja, az ún. mélyszerkezete és a felszíni megformáltsága, a szintaktikai síkja kö-

zött. A logikai alany és nyelvtani alany közös jegye, hogy az állítmányban kifejezett ítélet rájuk vonatkozik:

1. *Sekretar je izradio plan.* (A logikai alany egybeesik a nyelvtanival.)

2. *Izradjuje se plan.* (Nyelvtani alany.)

Abban viszont eltérnek, hogy az utóbbi a logikai alany hiányában kerülhet a közlés központjába, és csak szintaktikailag, nyelvtani viselkedése szempontjából azonos vele (abban például, hogy szerbhorvát nyelvben is, a magyarban is alanyesetben — nominativuszban áll).

A cselekvő személy hiánya nemcsak a nyelvtani alany felbukkanásában valósulhat meg a felszíni szerkezetben, hanem az ún. *személytelen szerkezetekben* is, amelyekben az alany funkciója betöltetlen marad: *Govorilo se i o tome da će članovi više raditi.*

A mondatok mint közlési egységek logikai tényezőit a valóságos cselekvésben, történésben, létezésben (az igék lehetséges jelentéskörei) betöltött szerepük szerint kell elemeznünk, mivel csak a nyelven kívüli valóság lehet a közlés univerzális egy adott nyelvtől függetleníthető kategória. Az elemzést két jelentéstani kritérium szerint végezhetjük el az állítmányt kiegészítő bővítményeken:

1. Hogy az adott mondatrész *élőlényt*, pontosabban *személyt* jelöl-e, vagy pedig *élettelen dolgot, tárgyat*, elvont *fogalmat*.

2. Hogy a vizsgált mondatrész jelölte tényezőnek aktív szerepe van-e az állítmányban kifejezett cselekvésben.

A fenti két kritérium együtthatójában természetesen az igei rész is váltakozó a cselekvés, történés, létezés lehetőségei és finomítottabb kategóriái között.

Vizsgáljuk meg a *Pavle majci ključem otvara vrata u hodniku* mondatot az 1. és 2. kritérium alapján:

<i>Pavle</i>	élő	aktív	— tehát a cselekvő
<i>majci</i>	élő	nem aktív	— a cselekvésnek csak részese
<i>ključem</i>	élettelen	aktív	— a cselekvésnek az eszköze
<i>vrata</i>	élettelen	nem aktív	— a cselekvésnek csak tárgya
<i>na hodniku</i>	élettelen	nem aktív	— a cselekvésnek a helye

5.5. Ismételten hangsúlyoznunk kell, ezek nem mondatrészek a hagyományos nyelvtani értelemben, hanem általános közlési-megismerési kategóriák, amelyek a különböző nyelvekben más és más felszíni mondatrészekként jutnak kifejezésre, az *alany* pedig nem is szerepel közöttük, mivel szinte mindegyik tehető olyan mondattani helyzetbe, hogy az újdonságot kifejező állítmányi rész csak rá vonatkozik, hiszen az „*Ovim zakonom se uređjuje prevoz lica*” mondat magyar ekvivalensében az *eszközt* (a törvény a törvényhozó eszköze az adott tevékenység rendezésében) Az „*U nacrtu rezolucije se insistira...*” tagmondat fordításában pedig a cselekvés *helyét*, esetleg ismét eszközét tettük alannyá.

5.6. Az mindkét érintett nyelvben előfordul, hogy a közlés alanya nem cselekvő, csak a cselekvés részese, sőt a cselekvés helyett viszonyulásról, állapotról, lelki folyamatról van szó. Ilyenek a *Ja imam* — Nekem van (a magyarban nem is esik egybe a logikai a nyelvtani alany-

nyul) *Životin* --- élék, *Ment se sviđa* --- nekem tetszik (a logikai és nyelvtani alany mindkét nyelvben különbözik).

5.7. Az is gyakori mind a szerbhorvát, mind pedig a magyar nyelvben, hogy élettelen dolog, fogalom szerepel a mondat névszói bővítményeiben, az élőlény, a *szubjektum* pedig hiányzik, pl. *Ocnom o vladanju učenika izražava se zalaganje učenika*. Magyarul: A magaviseleti érdemjegy a tanuló igyekezetét is kifejezi. A két nyelv azonban igen eltérően viszonyul a személytelen, aktív szubjektumot nem tartalmazó mondatok használatához. Mások eszközeik is és a gyakorisági mutatók is egyazon műfajú szövegekben.

6. A különbség mindenképp előtt abban mutatkozik meg, hogy a szerbhorvát nyelv sokkal könnyebben és gyakrabban tekint el a cselekvő személyétől, mint a magyar, és jelentésétől függetlenül minden tárgyias (tárggyal, kiegészíthető) igéből passzív szerkezetet tud kialakítani, kifejezési módja szerint tehát ún. *objektív nyelv*, amelyen a nemzetközi terminológia szerint olyan nyelvet értünk, amely a cselekvő és cselekvés helyett a dolgot, tárgyat helyezi előtérbe, és azt, hogy ezekkel mi történik, azaz a cselekvés végeredményét, így szívesen él a szenvedő, személytelen alakokkal, amelyekben a logikai alany hiányzik, vagy pedig nem esik egybe a nyelvtanival.

A magyar nyelv túlnyomóan személyes, *szubjektív* kifejezőmódja az előzőektől lényegesen eltér, a bár a cselekvés végeredményét, a történést is hangsúlyozhatja, ezt inkább a szórend hajlékonyságával és egyéb eszközökkel éri el.

7. Mindaz, amit eddig elmondtunk, természetesen a szenvedő ige-neves szerkezetekre is vonatkozik, mint amilyenek: *Član 1. nacrtu je razdvojen na dva člana. Pročitana je odluka o dodeljivanju zlatne značke. Predlog zakona je usaglašen i sa primedbom Odbora za obrazovanje. Materijalno blago fabrike „Arabija” je uvezeno sa strane*. Ezek a szerkezetek, mint már hangsúlyoztuk, majdnem teljesen megegyeznek a séféle alakokkal, s fordításukban is csak akkor van különbség, ha tartós cselekvést kifejező igékből alakulnak, azaz állapotot jelentenek.

8. A szenvedő, személytelen kifejezőmód a szerbhorvát nyelv vonatkozásában sem általánosan, hanem meghatározott közléstípusokra, szövegekre jellemző. Amíg az élő beszédben vagy a szépirodalmi szövegekben elvétve találunk, a szakszövegekben szinte minden mondatnak ilyen a szerkezete. A személytelenség különösen a következő szakterületekre jellemző:

1. A tudományos, műszaki irodalomra, leírások, gyártástechnológiai folyamatok bemutatására, használati utasításokra stb.
2. A tájékoztató jellegű szövegekre, a publicisztikára, az értékező prózára;
3. A hivatalos érintkezés, a közigazgatás és jogalkotás nyelvére.

8.1. A három szövegtípusban a *passivum* szerepe hasonló, de találhatunk eltérő vonásokat, és ami különösen fontos, nem is egyformán fordítjuk a különböző műfajokban felbukkanó akár azonos alakú szerkezeteket sem.

Hogy a személytelenség közlési funkcióját akarjuk megfogalmazni, olyan támpontból kell kiindulnunk, amelynek a nyelvi kifejezés is csak következménye és tükré, ez pedig a közlés, a *kommunikáció folyamata*, amelyben az információ a közlőtől eljut a címzettségig, más szóval a befogadóig. A kommunikáció legtermészetesebb, elsődleges formája az *élőnyelvi, közvetlen kapcsolat*, amelynél a közlés tényező fizikailag is jelen vannak, a beszélő, a hallgató és a közlés tárgya is esetleg (táj, cselekvés, tárgy). A beszélő közlésébe beleszövi a saját személyét, véleményét a mondottakról, megszólítja, mozgósítja hallgatóját, a partnerek szerepe cserélődik a párbeszéd folyamán.

Az írott szövegben viszont ez a kapcsolat jóval közvetettebbé válik, a tömegkommunikációban a befogadók nincsenek jelen, számuk és kilétük bizonytalan, és az objektív tényközlés, az ábrázolás uralkodik el, amelyet el kell vonatkoztatni a beszélő személyétől is, a konkrét beszédhelyzettől is, hogy általános érvényűvé váljék. Ezért indokolt a definíciókban is a személytelen szerkezet: *Poslovnom tajnom smatraju se one isprave i podaci koje organizacija odredi samoupravnim sporazumom*.

Igazolt a publicisztikai szövegekben a személyhez nem kötődő fogalmazás, amelyekben a közlő és a közölt események szereplői nem azonosak, és fiktíven sem azonosíthatók az „objektív tájékoztatás” szempontjából. A szerbhorvát publicisztikai stílus azonban nemcsak a beszélő, a közlő személyét rejti ily módon el, hanem a mondatok cselekvő alanya is, pl: *Razmatrana se aktuelna idejno-politička pitanja. Veće oscilacije bile su prouzrokovane i odredjenim kretanjima cena*.

8.2. A hivatalos nyelvben és a jogalkotásban, törvényszövegekben, alapszabályokban, rendeletekben ismét másként merül fel az alakilag azonos közlési funkció és stiláris elem. A jogalkotásban és a joggyakorlatban elfogadható a személytelen, távolságtartó, a bizalmaskodást kerülő közlésmód, hiszen a törvényt általános érvényűen, személyektől, konkrét körülményektől elvonatkoztatva kell megfogalmazni, s ilyen szövegben még az *elrendeljük, meghozzuk, megtiltjuk* és más többesszám első személyű alakok is zavaróan hatnának.

Más a helyzet a hivatalos érintkezés nyelvében, az idézések, értesítések, feliratok szövegeiben, a *pozivate se, mole se putnici, /-féle* megoldások, ahol a túlzott elzárkózást, általánosító fogalmazást semmi sem igazolja, mert nyilvánvaló, hogy ki közöl valamit, ki a felszólító, a hivatalos személy.

9. A vizsgált jelenség alaki, jelentéstani és közlési jellemzői után a *magyarra fordítás problémáit és módszereit kell megvizsgálnunk*.

9.1. A passzív kifejezésmód átültetésére a magyar jogi, közigazgatási nyelvben számos lehetőség van, tehát több fordítási módszer között válogathatunk, amelyek fel is cserélhetők egymással, legalábbis általánosságban, konkrét szövegrészeknél, mondatokban azonban általában az épp odaillő egyetlen megoldást kell megtalálnunk.

9.2. A fordítónak mindenekelőtt a rábizott *szöveg műfaját, szakterületét* kell tisztázni, s aztán a terület szokásos magyar kifejezésmódjából kiindulva gyorsan megtalálja a helyes megoldást.

A tankönyvek, utasítások, népszerűsítő kiadványok, tudományos szövegek fordításánál könnyű dolgunk van, ha tudjuk, a közlő nyelvünk

szellemében beleszöhetl saját személyét is a közlésbe, akkor jár el helyesen, ha többes szám első személyben fogalmaz, s ezáltal közvetlen baráti kapcsolatot teremt feltételezett olvasójával, tehát: nézzük meg a következő táblázatot! Keverjük össze a szénport a kénnel! Ez vonatkozik a fogalmak meghatározására is:

Pod marksizmom se podrazumeva skup teorija i misli, kojima su se Marks i Engels bavili.

Marxizmuson azoknak az elméleteknek, gondolatoknak összességét értjük, amelyekkel Marx és Engels foglalkoztak műveikben.

9.2.1. Egyszerű a dolgunk az értesítésekben, felszólításokban, feliratokban is, a közvetlen vagy a módosítószavas felszólítással kell élnünk: Felszólítjuk... jelenjen meg, fizesse be! stb.

9.2.2. A törvények, statútumok, alapszabályok szövegében nem járhatunk el a fenti módon, de ha rendeltetésükből indulunk ki, megtaláljuk a megoldást. Mindegyik esetben rendelkezésről van szó, valamennyi kötelez valaminek a betartására vagy tilt valamit, azaz vannak *rendelkező szerkezeti egységeik*. A szerbhorvát jogi nyelv ezt a rendelkező jelleget formálisan nem jelzi, magától értetődőnek találja, így itt is személytelen szerkezeteket találunk:

1. Ova odluka objaviće se u „Službenom listu SAP Vojvodine”.
2. Zapisnik se upućuje svim delegatima uz poziv.
3. Predsednik imenuje se i razrešava na način i po postupku utvrđenom zakonom.

A fordítónak azonban a rendelkező jelleget formálisan is ki kell fejeznie:

1. Ezt a határozatot *közzé kell tenni* Vajdaság SZAT Hivatlaos Lapjában.
2. A jegyzőkönyvet minden küldöttnek *meg kell küldeni* (a következő ülésre szóló) meghívóval együtt.
3. Az elnököt a törvényben előírt módon *kell kinevezni* és felmenteni.

A szövetségi és tartományi fordítószolgálatok magyar szövegeiben, ha nem is minden szükséges esetben, de ezt a megoldást találjuk, az egyéb, községi, érdekközösségi anyagokban sok a hibás alak, vagyis a jelentő mód: *közzéteszik, megküldik, kinevezik*. Sajnos, hiányzik fordítóinknak egy olyan hozzáférhető tanulmány, amely tisztázná a jogszabályok rendelkező részeinek és egyáltalán szerkezeti egységeinek kérdését.

Így járunk el a törvények fogalmi definícióinak fordításánál is:

1. Poslovnom tajnom smatraju se one isprave i podaci koje organizacija odredi samoupravnim sporazumom.
2. Pod odredjenim poslovima u smislu ovog člana smatraju se sledeći poslovi:
3. Delatnostima u oblasti fizičke kulture, u smislu ovog zakona smatraju se:

Az ilyen értelmezések fordítására két majdnem azonos értelmű megoldás van gyakorlatban nálunk: a *Szövetségi Hivatalos Lapé*:

1. Szolgálati titoknak azokat az okmányokat *kell tekinteni*, amelyeket a társult munka szervezete társadalmi megegyezéssel ilyen jellegűnek minősít.
2. Meghatározott ügyeken, e bekezdés értelmében az alábbi ügyeket kell tekinteni:
A Tartományi Hivatalos Lapban más megoldást találunk:
3. E törvény értelmében testnevelési tevékenységnek *tekintendő*:

9.3. Habár nem műfaji kritériumok alapján, de így járunk el minden *módosítószós* igenél, ahol a *može, mora* szavakat találunk:

1. Objekti za fizičku kulturi mogu se koristiti za potrebe fizičke kulture.
2. Lovstvom se mogu baviti organizacija udruženog rada kojima je lovstvo osnovna delatnost.

Ilyen esetben az igébe beépítjük a hatóige-képzőt, és melléknévi igenévvé is alakíthatjuk:

1. A testnevelési létesítmények csak akkor *vehetők igénybe*, ha ...
2. Vadászattal csak azok a társultmunka-alapszervezetek *foglalkozhatnak*, amelyeknek ez az alaptevékenysége.

9.4. A jogi, közigazgatási szövegek *leíró* egységeiben az előzőekről eltérő módszereket kell alkalmazni. Van, amikor csak az igei tagon kell módosítanunk.

9.4.1. Ha az ige ellátható visszaható képzővel, így járunk el, más esetben, ha csak cselekvő alakja van, felcseréljük ellentétes jelentésű (antonim) párjával:

U oblasti fizičke kulture *obrazuje se* matična služba.

A testnevelés ügyeinek végzésére törzsszolgálat *alakul*.

U poslovnik su unete i odredbe koje se odnose na zapisnike.

Az ügyrendi szabályzatba a jegyzőkönyvekre vonatkozó rendelkezések is *bekerülnek*.

Posle člana 77. *dodaje se* novi član.

A 77. szakasz után új szakasz *következik/kerül*.

9.5. Az sem ritka eset, amikor az igét a jelentését megőrző *névszóvá* alakítjuk és ún. operátor-igével látjuk el:

Predlog zakona *je usaglašen* i sa primedbama Odbora za obrazovanje.

A törvényjavaslat az Oktatási Tanács észrevételeivel is *összhangban van/áll*.

Govorilo se i o tome da je zajednica jedinstven primer dobre saradnje.

Arról is szó volt/esett, hogy a Közösség a jó együttműködés ritka példája.

Ennek a módszernek azonban sok a buktatója és nyelv művelő irodalmunk nem jó szemmel nézi az *említés történi*k, *megállapítást nyert* terjengős szerkezetek elburjánzását, főleg olyan esetekben, ha ismerjük a logikai alanyt. Nehézkes a következő fordítás is:

Javni prevoz vrši se motornim i zaprežnim vozilima.

A közfuvarozás gép- és fogatos járművel történik.

9.6. A *-va, -ve képzős határozói igenévből* és a *van* igéből álló szerkezetet is alkalmazhatjuk, minden makacs nyelvhelyességi babona ellenére, ha tartós cselekvést jelölő ígéről és állapotról van szó.

Svaki pedalj zemlje je obradjen.

Minden arasznyi föld *meg van művelve*.

Viszont nem helyes a JSZSZK alkotmányának következő fordítása:

Ako ovim *ustavom nije utvrđjeno* da te zakone neposredno izvršavaju savezni organi... 373. szakasz.

Ha a jelen alkotmányban *nincs megállapítva*, hogy a törvényeket a szövetségi szervek hajtják végre.

A *megállapít* ige ugyanis nem tartós cselekvésű, nem állapotot fejez ki.

9.7. Általános gyakorlat a személytelen szerkezetek *általános alanyú mondatokkal* való fordítása, azaz az ige egyes szám vagy többes szám harmadik személyű alakjával. Ez a mód nyelvünk szellemének meg is felel, de néha felréértést, zavart okozhat, főleg az alanyváltó mondatokban:

Mivel sok hitelt *kérnek*, *javasolják* az élelmiszerre szánt eszközök csökkentését.

Ebből a mondatból nem derül ki, hogy a két tagmondatnak két külön alanya van, tehát mások kérnek és mások javasolnak valamit.

Helyesek a következő fordítások:

Većina primedbi iznetih u konsultacijama je takodje *prihvaćena*.

A megbeszéléseken elhangzott észrevételek javarészt *el is fogadták*.

Prevozilac je dužan da primi na prevoz svakog putnika ili stvar ako nisu isključeni iz prevoza:

A fuvarozó köteles vállalni minden utas vagy áru szállítását, fuvarozását, *ha nem zárták ki őket* a forgalomból. Bár itt a 9.6. pont megoldása is jó: *ha nincsenek kizárva* a forgalomból.

Egyértelműen rossz ez a fordítási módszer a következő mondatokban, pedig egész fordítási gyakorlatunkban elterjedt:

Ako se u zajednici fizičke kulture *ne donese* finansijski plan...

Ha a testnevelési közösségben *nem hozzák meg* a pénzügyi tervet...

Radne obaveze se *regulišu* posebnim propisima.

A munkakötelezettségeket külön előírásokkal *szabályozzák*.

9.8. Alig van nyoma a szakirodalomban annak a fordítói módszernek, amely a logikai alany nélküli, másodlagos mondatok bővítményeit rendezi át, nyelvünk megszemélyesítő hajlandóságának megfelelően a cselekvés eszközét, sőt helyét teszi alannyá, az igei részt pedig aktívvá alakítja.

A szerbhorvát nyelvben a cselekvő alany hiányát túkrózi a mondat, a cselekvés eszköze nagyon ritkán kerülhet alanyi (nyelvtani alanyról van szó) helyzetbe, a helyhatározó pedig egyáltalán nem, s leggyakoribb a cselekvés tárgya a nyelvtani alany funkciójában. A fenti mondatokat ezzel a módszerrel kell lefordítani:

Ha a *testnevelési közösség* (helyhatározóból lett alany) nem hozza meg a pénzügyi tervet...

A munkakötelezettségeket külön *előírások* szabályozzák. (A cselekvés eszközéből lett alany). Ugyanígy:

Kreditnom politikom podsticáće se ostvarivanje ovog programa.

A hitelpolitika is ösztönzőleg hathat e program megvalósulására.

Samoupravno organizovanje nije bilo sadržano u Nacrtu zakona.

A törvénytervezet nem tartalmazta az önigazgatási szerveződések formáit.

A 9.6. pontban idézett 373. szakaszt is ily módon fordíthatjuk le:

Ha a jelen alkotmány nem úgy szabályozza, hogy a törvényeket a szövetségi szervek hajtsák végre...

9.9. Nagy körültekintés szükséges az előző módszerhez, amikor a vizsgált mondatban egyetlen alannya kiemelhető bővítmény sincs, és a logikai alanyt a szöveggörnyezetből, illetve a szöveg egészének ismeretében kell megkeresnünk.

A JSZSZK alkotmányának fordítója helyesen járt el például a 159. szakaszban noha a szöveggörnyezetben sehol sem volt jelen az alkotmány szó:

Jamči se pravo na rad.

A jelen alkotmány biztosítja a munkához való jogot.

Ugyanezt a megoldást nem vette észre a 14. szakaszban.

Jamči se svakom radniku u udruženom radu da upravlja sa radom organizacije udruženog rada.

Ezért így fordította:

Minden dolgozó számára biztosítva van, hogy igazgassa a társult-munka-alapszervezet munkáját.

10. Minden fordítási módszerre részletesen nem térhettünk ki, az általánosan használható eljárásokat azonban, úgy hiszem, sikerült bemutatni.

REZIME

PROBLEMI PREVOĐENJA SPRSKOHRVATSKIH PASIVNIH KONSTRUKCIJA U DRUŠTVENO-POLITIČKIM TEKSTOVIMA

Prevođenje pasivnih glagolskih konstrukcija na mađarski je složen problem, i to, iz više razloga. S jedne strane, mađarski jezik voli tzv. subjektivne, lične i aktivne oblike, pa tako upotreba bezličnih glagolskih oblika nailazi i na normativne prepreke, iako se ona ne može mimolći u pravnim, tehničkim i naučnim tekstovima. S druge strane, jezički stručnjaci se nisu bavili pitanjem upotrebe tih oblika, s obzirom da su oni strani mađarskom jeziku.

U ovom radu se ukazuje na faze i metode prevođenja bezličnih (na primer, *objavljuje se*) i pasivnih (*objavljen je*) glagolskih konstrukcija. Od faza je

značajnu prevodilačku analiza, koja nam omogućava da odredimo tip teksta, u od toga zavisi koji postupak će se primeniti. Na primer, u udžbenicima i naučnim saopštenjima prevod jedne te iste pasivne konstrukcije drugačije zvuči nego u nekoj zakonskoj odredbi.

U mađarskom jeziku postoje sledeće mogućnosti za izražavanje bezličnosti: promena vrste reči, rečenica sa opštim subjektom, zamena glagola glagolom pasivnog značenja, upotreba glagolskog adverbja, pregrupisanja dubinskih padeža, upotreba prvog lica množine, a možemo i iz šireg konteksta da izvučemo agens i da ga ugradimo u odgovorajuću rečenicu. Izbor odgovarajućeg metoda zavisi od vrste teksta, od semantičkih obeležja glagola i od konteksta.

SUMMARY

THE TRANSLATION OF SERBOCROATIAN PASSIVE CONSTRUCTIONS IN SOCIO-POLITICAL TEXTS

The translation of Serbocroatian passive construction into Hungarian is a rather complex problem, and that, for several reasons. The Hungarian language prefers personal and active forms. It is why the use of impersonal verbal forms has its normative obstacles, although it cannot be evaded in juridical, technical and scientific texts. However, considering these constructions to be strange in Hungarian, Hungarian linguists did not pay attention to the use of these forms.

In this paper it has been pointed to the phases and methods of translating impersonal and passive verbal constructions. There are many possibilities of expressing impersonality in Hungarian, as for instance; the use of impersonal subject, the substitution of the verb by a verb with passive meaning, the regrouping of deep cases, the use of the first person of plural etc. The selection of the above mentioned possibilities depends on the type of the text, the semantic features of the verb, and the context.

**A JELZŐI ÉRTÉKŰ
HÁTRAVETETT HATÁROZÓS,
A VONATKOZÓ
ÉS A MELLÉKNÉVI IGENEVES
SZERKEZET HASZNÁLATA
A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR
KÖZNYELVBEN**

Annak a körülménynek a közrejátszása folytán, hogy a magyar nyelv közelebbi kapcsolatba került nyugati és déli szláv nyelvekkel, a latin és a német nyelvvel stb., nyelvünknek nemcsak szókincsében következtek be változások, hanem mondatszerkesztésében is. Az indoeurópai nyelvek hatásáról tanúskodik többek között az a jelenség is, hogy a magyarban bizonyos mértékig háttérbe szorult a participiumos szerkesztésmód a mellékmondatos és az inverz határozós formával szemben. A magyar nyelvnek egyik legjellemzőbb ősi, finnugor sajátága, hogy bizonyos esetekben igeneves szerkezeteket használ mellékmondat, jelzői értékű hátravetett határozós szerkezet stb. helyett. Az indoeurópai nyelvekben a participiumos szerkesztésmód viszonylag ritka, ugyanakkor a finnugor nyelvek mondatszerkesztésének és nyelvi logikájának szerves része. Noha az indoeurópai mintára létrejövő jelzői mellékmondatok és jelzői értékű hátravetett határozós szerkezetek nem veszélyeztetik az igeneves szerkezetek létét, mégis szükség van arra, hogy behatódobban foglalkozzunk ezekkel a szerkesztésmódokkal, hogy megállapítsuk a mai magyar nyelvben elfoglalt helyüket, és hogy meghatározzuk a beszédben való használhatóságuk mértékét.

A jugoszláviai magyar köznyelv többé-kevésbé a szerbhorvát nyelv hatása alatt van. A szerbhorvát nyelv által keltett interfencia-jelenségek egyaránt kimutathatók a jugoszláviai magyar köznyelv hangtanában, szókészletében, morfológiájában és mondatszerkesztésében: egyesek beszédében megrövidülnek a hosszú mássalhangzók, számos olyan idegen szó került köznyelvünkbe, amely a magyar nyelvterület más vidékein teljesen ismeretlen, gyakrabban használjuk többes számban a névszókat, mint amennyire a magyar nyelv szelleme és hagyományai megkövetelnék, néha indokolatlanul a szerbhorvát szórendnek megfelelően állítjuk össze a magyar mondatot stb. Az efféle interfencia-jelenségek létrejöttében igen nagy szerepük van a fordításoknak. Szerbhorvátról való fordítás útján kerülnek a hírek lapjainkba, a rádió és a televízió műsorába, fordítással készülnek az úrlapok, a törvényszövegek, a szabályzatok, a magyar nyelvű tankönyvek zöme szintén fordítás, fordítjuk a feliratokat, a cégtáblákat, a használati utasításokat stb., stb.

Az indoeurópai nyelvek közé tartozó szerbhorvátban meglehetősen el van terjedve a jelzői értékű hátravetett határozós szerkezet (padež-

na sintagma) és a vonatkozó névmással bevezetett mellékmondat (relativna rečenica) használata. Íme mindkettőre néhány példa: A) seljaci iz okoline (a környékbeli parasztok), ravnodušnost prema književnosti (az irodalom iránti közömbösség), ideje iz mladih dana (ifjúkori eszmék), zvono na vratima (a bejárati csengő), odgovornost za obaveze (a kötelezettségekért vállalt felelősség), put za Bečej (a Becsére vezető út), prelaz preko mosta (a hídon való átkelés), šetnja u parku (a parkban való séta), udaljenost od grada (a várostól való távolság), priča o lisici i gavanu (a rókárról és a hollóról szóló mese) stb.; B) Dečak koji sedi na klupi, čita. (A padon ülő fiú olvas), Sreo sam prijatelja koji živi u Somboru (Találkoztam a Zomborban élő barátommal), Našao sam knjigu koju sam tražio. (Megtaláltam a keresett könyvet), To je bila veličanstvena slika čiji su koreni i uzroci za mene bili tajna. (Ez nagyszerű kép volt, gyökerei és előidézői számomra titkot jelentettek), Područje gde je on živeo zahvatila poplava. (Azt a vidéket, ahol élt, elárasztotta a víz.)

A mai magyar nyelv ismeri és használja mind a melléknévi igenes szerkezeteket (fent idézett szerbhorvát példáink jó részét éppen ezzel a szerkezettel lehet magyarul kifejezni), mind a jelzői (vagy vonatkozó) mellékmondatot, mind a jelzői értékű hátravetett határozós szerkezeteket. A „könyv az asztalon” ugyanúgy nyelvtény, mint „az asztalon levő könyv” vagy „a könyv, amely az asztalon van”. A három közül bármelyiket megkaphatjuk a másik kettő egyikének a transzformálásával. Azonban nem minden beszédhelyzetben, szövegkörnyezetben helyettesíthetjük be az egyiket a másikkal. Az *asztalon levő könyvet olvasom* mondat nem egyenértékű *A könyvet az asztalon olvasom* mondattal, sőt egészen mást jelent. (Az első mondatból az derül ki, hogy melyik könyvet olvasom: az asztalon levőt, a másodikból viszont azt lehet megtudni, hogy hol olvasom a könyvet: az asztalon.) Nem egyenértékű az első mondattal a következő sem: *A könyvet, amely az asztalon van, olvasom*. Ez a mondat, amellettt hogy nehézkes, mást is jelent, mint az első. Arról tájékoztat bennünket, hogy azt a könyvet, amelyik az asztalon van, most éppen olvasom, nem pedig lapozgatom vagy törölgetem. A nyelv érzékeny szerzőm, ha csak egyetlen csavart cserélünk is rajta, már másképpen működik.

A mai magyar nyelvben (különösen pedig a jugoszláviai magyar koznyelvben) vannak inverz jelzői határozós szerkezetek, rendszerint címekben, felsorolásokban használatosak, azonban előfordulnak mondatban is. Az idoeurópai mintára alkotott magyar jelzői értékű hátravetett határozós szerkezet önmagában, mondaton kívül jobban megállja a helyét, mint valamely mondat szerkezetébe építve. Tulajdonképpen eredeti funkciójának megfelelően nehéz bekapcsolni a mondat szerkezetbe, mivel a magyarban az alany vagy a tárgy és a határozó között nincsen szerves mondattani viszony. Az említett mondatrészek csupán úgy kapcsolódhatnak egymáshoz, ha a határozó jelzős szerkezetbe kerül szerkezetagnak, ha valamely melléknévi igenév vagy melléknév közvetít a főnévi alaptag és a határozó között. Ily módon jelöltté válik a határozó és az alany vagy a tárgy viszonya, megszűnik a köztük fennálló közömbösség, és szervesen bekapcsolódhat a jelzővel előrehozott inverz határozó a mondatba.

A jelzői értékű hátravetett határozós szerkezetnek a magyar nyelvben való korlátozott használhatósága egyenesen abból következik, hogy a mai magyar nyelvérzék a határozót következetesen az állítmányhoz köti, nem pedig az alanyhoz vagy a tárgyhoz. Ennek a finnugor mondat-szerkesztés hagyományaitól és logikájától eltérő, elűtő szerkezeti formának címben vagy felsorolásban való használata azért kevésbé problematikus, mert ott a mondattani viszonyoknak nincsen különösebb jelentősége. Ha egy újságcikk címében azt olvasom, hogy *Hajók a Dunán*, nem arra gondolok, hogy a Dunán levő hajókról van szó, hanem az jut eszembe, hogy bizonyára hajók *vannak* a Dunán. Nem jelzőnek fogom fel a Dunán szót, hanem határozónak, egy olyan mondat határozójának, amelyikből hiányzik az állítmány. Ha az ilyen szerkezet mondatba kerül, a magyar anyanyelvűek önkéntelenül is keresni kezdik a határozónak megfelelő állítmányt, és gyakran „meg is találják” az illető mondat állítmányában.

A nyelvtörténeti kutatások azt tanúsítják, hogy a régi magyar nyelvben a jelzői értékben használt határozók főnévhez a *való* igenév segítségével kapcsolódtak, annak az elvnek megfelelően, hogy a magyar nyelvben határozó csak igéhez vagy igenévhez járul közvetlenül. Mivel a sok *való* miatt részben nehézkessé, körülményessé válik a beszéd, a közlés, egyesek időnként megpróbálkoztak a *való* igenév kihagyásával. Már a Halotti Beszéd szerzője is használt *való* nélküli szerkezetet: *oggun neki munhi uruzagbele utot*. Ez a szerkesztési forma még nem azonos a mai jelzői értékű hátravetett határozós szerkezettel, mivel itt a határozó elől áll, csupán a főnév felé közvetítő igenév hiányzik. Hasonló kihagyásos igenéves szerkezetek a kódexekben is találhatóak: *Babilomba viteliglen* (Münch. K.), *germeknek halottaybalol fel tamadasarol* (Jók. K.). Jellemző, hogy éppen a deverbális főnevek elől marad el az igenév, mivel az igéből képzett főnevek természetsszerűleg közelebb állnak az igéhez.

A *való* nélküli jelzői értékű határozó nem mindig tartotta meg jelzőink hagyományos szórendjét (determináns plusz alaptag), a latin eredetihez való pontos ragaszkodás eredményeként néha hátravetett helyzetbe került. Kódexeinkben a hátravetett jelzői értékű határozók előfordulására is van példa: *felmagaztatásat soc vdoben* (Bécsi K.); *Isrl'nek kimenetiben egiptombol* (Apor K.). A régi nyelvitanírók azt javasolják a magyar nyelven beszélőknek, hogy mondataikból hagyják ki a *valót*. Pápai Sámuel kísérletet tett arra, hogy jelzői szerepre alkalmassá tegye a határozót. Úgy vélte, hogy ebből a célból melléknévképzővel kell ellátni a határozót. A nyelvújítás kora kedvezett az efféle eszméknek, úgy-hogy gyorsan elterjedtek a *kapu mögötti*, *ottani* és a *kertbeni*, *szobából*i típusú melléknévesített határozók. Az első típusba tartozó képzett szavak időtállóknak bizonyultak, ma is használjuk őket, míg a második típus szavai később eltűntek a használatból. Időközben aztán, az erős német nyelvi hatás következtében elburjándoztak a magyar nyelvben a jelzői értékű hátravetett határozók.

A mai magyar nyelvtanok szerint a hátravetett jelzői értékű határozók használatát a nyilvánvaló idegen hatás ellenére sem lehet egyértelműen elítélni, mivel néha hosszú, bonyolult mondatfűzést helyettesítenek. Különösen címben gyakori a jelzői szerepű határozó: Ma-

gyarország 1514-ben (Az 1514-beli Magyarország), Levél a hitveshez (A hitveshez szóló levél), Harc a Nagyúrral (A Nagyúrral vívott harc), Vihar az egyenlítőn (Az egyenlítőn kitört vihar), Dal prózában (Prózában megírt dal), Törökvilág Magyarországon (A Magyarországon levő törökvilág), Bevezetés a nyelvtudományba (A nyelvtudományba való bevezetés), Jelentés a bizottság munkájáról (A bizottság munkájáról szóló jelentés) stb. Mondatban való használatukkor (mint már utaltunk rá) csínján kell velük bánni, mert éppen tömörségük miatt könnyen félreértést okozhatnak. Feltétlenül kerülnünk kell őket, ha fennáll a kétértelműség veszélye. Pl. A krumplira gondolt. A két kiló krumplira bent a kredencben (Csillag 1952., 647.); Megírta utazását Debrecenbe (közny.); Rá kell mutatni elgondolásaink helyes voltára ebben a műben (közny.). stb. Helyesen: A kredencben levő két kiló krumplira (gondolt.); Megírta Debrecenbe való utazását; Rá kell mutatni arra, hogy az ebben a műben kifejtett elgondolásaink helyesek.

A jelzői értékű hátravetett határozókkal csaknem minden határozófajta körében találkozunk. Eléggé gyakoriak a hátravetett helyhatározók, illetve jelzői értékű helyhatározók: Ma nem fűtöttünk be a kis szobánkban az emeleten (közny.), Dűledező várrom a hegy tetején, de szomorúan nézlek (közny.) stb. Nem ritka a jelzői értékű célhatározó sem: harc a holnapért, marhahús levesnek, szövet ruhához stb. Az állapothatározóknak minden típusában (még a száállapot-határozók körében is) előfordulnak jelzői értékű állapothatározók: gyümölcs héjastul, alma pongyolában, Testvérek öten stb. Olykor jelzői értékű eredethatározókat is lehet találni: felvételek az esküvőről, levél apámtól, virágcsokor tőlem stb. Találhatók nyelvünkben jelzői értékű részeshatározók is: Levél a hitveshez, Rózsák az államügyésznek stb.

Viszonylag ritkábban fordulnak elő jelzői értékű okhatározók és határozói értelmezők a mai magyar nyelvben: házasság szerelemből, viszálykodás örökség miatt stb. Igen ritkán lehet találkozni jelzői értékű számhatározóval (pl. Próbatétel több ízben), módhatározóval (Dal, prózában) és eszközhatározóval (pl. Magyar táj magyar ecsettel).

A jugoszláviai magyar köznyelvben a hátravetett jelzői értékű határozók megterheltsége viszonylag nagy. Mint a magyar nyelvben általában, itt is sok olyan cím található, amely hátravetett határozós szerkezetből áll. Sajtónkban, a rádió és a televízió műsorában, tankönyveinkben stb. gyakoriak az efféle címek:

Kapcsolatok a helyi közösségekkel (Tiszavidék XI.: 503.:2.)

A kommunisták tevékenysége a politikai rendszerben (Kommunista XI.: 572.:7.)

Emberek a menetszlopból (7 Nap RTV III.: 5.:3.)

Képek a családi életből (7 Nap RTV III.: 13.:10.)

Néhány szó a matematika nyelvéről (MAT I.:8.)

Kézikönyv a középiskolák II. osztálya számára (MAR-SZŐ:1.)

Védelem a gyújtó harceszközök ellen (HONV I.:111.)

Abban az esetben, ha a hátravetett határozó igéből képzett főnévi alaptag mellett áll, inkább megmarad eredeti határozói szerepe. Az

Ilyen szerkezetek címben való használata különösebben nem kifogásolható, azonban mondatba kerülésük nem ajánlatos. Leghelyesebb az az eljárás, ha átalakítjuk őket igeneves, minőségjelzős vagy birtokos jelzős szerkezetté:

Hozzájárulás az igazságos és tartós békéhez (Kommunista XI.: 572.: 3.; mondatban: az igazságos és tartós békéhez való hozzájárulás)

Alkalmazkodás a szükségletekhez (Kommunista XI.: 572. 7.; mondatban: a szükségletekhez való alkalmazkodás)

Tüzelés menet közben (HONV II.: 31.; mondatban: menet közben való/történő tüzelés)

A sík részalmazainak leképezése centrális szimmetriával (MAT I.: 265.; mondatban: a sík részalmazainak centrális szimmetriával való leképezése)

Szállítás hordályon (HONV I.: 149.; mondatban: hordályon való/történő szállítás).

A hordály átjuttatása különböző akadályokon (HONV I.: 151.; mondatban: a hordálynak különböző akadályokon való átjuttatása)

A vegyi harcanyagok felosztása mérgező hatásuk alapján (HONV I.: 95.; mondatban: a vegyi harcanyagoknak mérgező hatásuk alapján való felosztása)

Belgrádi középiskolások pusztítása Palicson (MSZ, 1979. szept. 30.: 15.; mondatban: a belgrádi középiskolások palicsi pusztítása).

Gyakran előfordul, hogy a címben található jelzői értékű hátravetett határozós szerkezet annyira esetlen, erőltetett vagy szokatlan, hogy célszerűbbnek bizonyul már itt is (nemcsak akkor, amikor mondatba helyezzük) előrehoznunk a határozót, kétségtelenné tenni jelzői szerepét. Különösen azokat a címeket kell így átalakítanunk, amelyekbe állítmányként behelyettesíthető a létige (van):

Bármely szög cosinus- és sinusfüggvénye az egységsugarú körben (MAT II.: 125.) = Az egységsugarú körben levő bármely szög cosinus- és sinusfüggvénye

A Sainte Madeleine-templom főbejárata Vézelay-ben (MŰV I.: 68.) = A Vézelay-ben levő (vagy: vézelay-i) Sainte Madeleine templom főbejárata

Az alapvető gazdasági kategóriák fogalma a társultmunka-szervezetben (MAR-SZÖ 89.) = A társultmunka-szervezetben levő alapvető gazdasági kategóriák fogalma (vagy: A társultmunka-szervezet alapvető gazdasági kategóriáinak fogalma)

Maxwell elmélete az elektromágneses térről (FIZ II.: 18.) = Maxwellnek az elektromágneses térről szóló elmélete

Constantin Brancusi: Szobor vakok számára (MŰV I.: 89) = Constantin Brancusi: Vakoknak való szobor

Eszközök a villamos gyűjtáshoz (HONV II.: 75.) = A villamos gyűjtáshoz való eszközök (vagy: A villamos gyűjtés eszközei)

Eszközök a zsinórszerű gyűjtásra (HONV II. 73.) = A zsinórszerű

gyűjtásra szolgáló eszközök (vagy: A zsinórszerű gyűjtés eszközei)
Feladatok 51—56-ig (FIZ II.: 58.) — = 51—56. feladat (vagy: Feladatok (51—56); 51—56-ig terjedő feladatok)
Diverziók a közlekedési vonalakon (HONV II.: 120.) = A közlekedési vonalakon végrehajtható / végrehajtott / való diverziók

Há a címbeli hátravetett jelzői határozós szerkezet birtokos szerkezetet helyettesít, feltétlenül meg kell változtatnunk a címet, vissza kell állítanunk az eredeti birtokviszonyt:

Akcióprogram a Vajdasági Kommunista Szövetség fejlesztésére, eszmei-politikai felkészítésére, káderbeli és szervezeti kiépítésére (Kommunista XI.: 572.:1.) = A Vajdasági Kommunista Szövetség fejlesztésének, eszmei-politikai felkészítésének, káderbeli és szervezeti kiépítésének akcióprogramja
Az első 365 nap a gyermek életében (MSZ, 1978. febr. 4.: 20.) = A gyermek életének első 365 napja

Néha az egyébként tömörnek tekintett hátravetett határozós szerkezet túlságosan is bonyolultnak bizonyul, ahhoz képest, hogy például egyetlenegy összetett szóval is ki lehet fejezni mondanivalóját:

Tanfolyam a szakma elsajátítására (Tiszavidék XI.: 503.: 4.) = Szaktanfolyam

A jugoszláviai magyar köznyelvben előfordulnak látszólagos jelzői értékű hátravetett határozós szerkezetet tartalmazó címek. Ezeknek nagyobbik része kihagyásos mondat, de akad köztük olyan is, amelyben rossz szórendi helye miatt tűnik a határozó hátravetett jelzőnek:

Az ETA magára vállalta a felelősséget mindkét merényletért (MSZ, 1979. febr. 2.: 3.) = Az ETA mindkét merényletért magára vállalta a felelősséget

Igen kedveltek címekben az ún. elliptikus mondatok. Az ilyen mondatoknak hiányzik valamelyik mondatrészük (rendszerint az állítmányuk), és nem tévesztendő össze a hátravetett jelzői értékű határozós szerkezetekkel:

Mérlegen a szakszervezet munkája (Tiszavidék XI.: 503.: 3.) Az állítmányt behelyettesítve: Mérlegen van a szakszervezet munkája.
Befejező szakaszban az előkészületek (MSZ, 1979. febr. 2.: 3.) = Befejező szakaszban vannak az előkészületek
Közös erővel a megoldásért (MSZ, 1979. febr. 2.: 6.) = Közös erővel küzdünk a megoldásért
Csővezeték a pancsovai és a temesvári vegyipari kombinátok között (MSZ, 1979. aug. 12.: 6.) = Csővezeték épül a pancsovai és a temesvári vegyipari kombinát között

Egészben más a helyzet a jelzői értékű hátravetett határozónak mondatban való használatával. Ezt a jelenséget csak kivételes esetekben lehet elfogadhatónak minősíteni. A jugoszláviai magyar köznyelvből vett példamondataink zömén érezhető a szerbhorvát nyelv mondat szerkesztési szabályainak, logikájának átszüremlése, átütése. A szerbhorvát minta követése nem mindig okoz félreértést, de nem is ad teljesen egyértelmű közlést. Minden egyes mondaton látszik, hogy a jelzői értékű hátravetett határozó csak úgy oda van ragasztva hozzá, nem szerves része a mondat szerkezetnek.

A jelzői értékű hátravetett határozós mondatokat *rendszerint át kell illeszteni magyarra*, alkalmazni kell rájuk a magyar mondat szerkesztés szabályait. A hátravetett határozós szerkezetnek leggyakrabban a való igenévvel alkotott szerkezet felel meg, de számos esetben alkalmazhatunk egyéb folyamatos történésű melléknévi igenevet, i-képzővel ellátott melléknévet, befejezett történésű melléknévi igenevet, birtokos szerkezetet, vagy pedig úgy jutunk el a megoldáshoz, hogy változtatunk a mondat szórendjén.

- I. A jelzői értékű hátravetett határozós szerkezetnek a *való* igenévvel alkotott szerkezet felel meg:
 - Kaján és szemérmes tudását a művészetről és a művészeletről beleömlesztette a véresen fájdalmas dilettantizmus regényébe... (7. Nap RTV III.: 5.: 2.) = A művészetről és a művészeletről való kaján és szemérmes tudását beleömlesztette a véresen fájdalmas dilettantizmus regényébe...
 - Vállaljuk a megrendelt áru házhoz szállítását jutányos áron. Követelje áruinkat! (7. Nap RTV III.: 13.: 11.) — Vállaljuk a megrendelt árunak jutányos áron való házhoz szállítását. Kérje áruinkat!
 - Játékfilm, utána vita a látott filmek alapján (7. Nap RTV IV.: 51.: 9.) = Játékfilm, utána a látott film alapján való vita (következik).
 - A bíró ideiglenes munkára más szabálysértési szervbe, csak saját beleegyezésével és egy naptári évben legfeljebb hat hónapra rendelhető ki. (VSZAT Hiv. L. 1979.) = A bíró más szabálysértési szervben való ideiglenes munkára csak saját beleegyezésével és egy naptári évben legfeljebb hat hónapra rendelhető ki.
 - A belső ügyvitel felőleli (...) a gondoskodást arról, hogy... (VSZAT Hiv. L. 1979.) = A belső ügyvitel felőleli (...) az arról való gondoskodást, hogy...
 - A belső ügyrendi szabályzat (...) szabályozza: ... a nyilvánosság tájékoztatását a szerv munkájáról... (VSZAT Hiv. L. 1979.) = A belső ügyrendi szabályzat (...) szabályozza: ... a nyilvánosságnak a szerv munkájáról való tájékoztatását...
 - A községi képviselő-testület határozatot hozott a Községi Beruházási Alap eszközeinek átruházásáról egyes társult munka alapszervezeteinek (VB-HL 73.: 14.: 96.) = A községi képviselő-testület határozatot hozott a Községi Beruházási Alap eszközeinek egyes társultmunka-alapszervezetekre való átruházásáról.

- A japán Nippon Steel Co. társaság közölte, hogy tárgyalásokat folytat acélgyár-felszerelés kiviteléről a Szovjetunióba és az NDK-ba. (MSZ, 1979. aug. 24.: 7.) = A japán Nippon Steel Co. társaság közölte, hogy tárgyalást folytat acélgyár-felszerelésnek a Szovjetunióba és az NDK-ba való kiviteléről.
- A külföldön kibocsátott és külföldön vagy Vajdaság SZAT-ban forgatható váltó után az adót e díjtétel szerint kell leróni, ..., tekintet nélkül arra, hogy az ilyen váltó után külföldi jogszabályok szerint már lerótták-e az adót vagy illetéket, ... (VSZAT Hiv. Lp. 1979.) = A külföldön kibocsátott és külföldön vagy Vajdaság SZAT-ban forgatható váltó után az adót e díjtétel szerint kell leróni, ..., arra való tekintet nélkül, hogy az ilyen váltó után külföldi jogszabályok szerint már lerótták-e az adót vagy illetéket, ...
- A községi képviselő-testület elfogadta a Belgrádi Bank verbászi fiókja szervezési és ügyviteli összehangolásáról szóló tájékoztatót az alkotmányfüggetlen idevonatkozó rendelkezéseivel. (VB-HL 73.: 13.: 91.) = A községi képviselő-testület elfogadta a Belgrádi Bank verbászi fiókjának az alkotmányfüggetlen idevonatkozó rendelkezéseivel való szervezési és ügyviteli összehangolásáról szóló tájékoztatót.
- Gazdasági rendszerünk fő irányelvei között első helyen kell említenünk a termelőeszközök feletti társadalmi tulajdont, illetve szélesebb értelemben a társadalmi tulajdont a munka és a gazdálkodás minden anyagi tényezője felett. (MAR-SZÖ: 81.) = Gazdasági rendszerünk fő irányelvei között első helyen kell említenünk a termelőeszközök feletti társadalmi tulajdont, illetve tágabb értelemben a munka és a gazdálkodás minden anyagi tényezője felett való (feletti) társadalmi tulajdont.
- Közgazdaságunk és gazdaságpolitikánk alapelvei közé kell sorolnunk *annak* nyitott voltát a világgazdaság felé. (MAR-SZÖ: 82.) = Közgazdaságunk és gazdaságpolitikánk alapelvei közé kell sorolnunk a világgazdaság felé való nyitott voltát.
- ... öngazgatási megegyezés és társadalmi megállapodás a termelés és forgalom fejlesztéséről meg a társult munka integrációjáról... (MAR-SZÖ: 83.) = a termelés és a forgalom fejlesztéséről meg a társult munka integrációjáról való öngazgatási megegyezés és társadalmi megállapodás...
- ... a szabad versengés fejlesztése a piacon... (MAR-SZÖ: 83.) = a piacon való szabad versengés fejlesztése...
- Kezdetben... átmenetileg tagadtuk a piac szerepét a szocialista jellegű gazdaságban... (MAR-SZÖ: 83.) = Kezdetben... tagadtuk a piacnak a szocialista jellegű gazdaságban való (betöltött) szerepét...
- az egymás közötti viszonyok megállapítását a munkában... (MAR-SZÖ: 86.) = a munkában való egymás közötti viszonyok megállapítását
- ... közös fellépés a piacon... (MAR-SZÖ: 89.) = a piacon való közös fellépés...

Ha... valamely társadalom több pénzeszközt tesz félre akkumulációra..., akkor az adott pillanatban kevesebb pénz marad a lakosság életszintjének növekedésére az elkövetkező időszakban. (MAR-SZÖ: 96.) = Ha... valamely társadalom több pénzeszközt tesz félre akkumulációra..., akkor az adott pillanatban kevesebb pénz marad a lakosság életszínvonalának az elkövetkező időszakban való növelésére.

- A holt munka elve kedvezően hat a dolgozó gazdasági és szociális biztonságának erősödésére is a társult munka folyamatában. (MAR-SZÖ: 97.) = A holt munka elve kedvezően hat a dolgozó gazdasági és szociális biztonságának a társult munka folyamatában való erősödésére.
- ... tekintettel arra, hogy a kapacitások kihasználtsági fokának növelése... (MAR-SZÖ: 98.) = ... arra való tekintettel, hogy a kapacitások kihasználtsági fokának növelése...
- A logaritmustáblát felhasználjuk:... b) a numerus meghatározására ismert logaritmusából. (MAT II.: 98.) = A logaritmustáblát felhasználjuk:... b) a numerusnak ismert logaritmusából való meghatározására.
- A logaritmus segítségével tehát a 6-odik gyök értékének meghatározását egyszerű műveletekre vezettük le: osztásra 6-tal és a logaritmus, illetve a numerus megállapítására a logaritmustáblából... (MAT II.: 99.) = A logaritmus segítségével tehát a hatodik gyök értékének meghatározását egyszerű műveletekre vezettük vissza: hattal való osztásra és a logaritmusnak, illetve a numerusnak a logaritmustáblából való megállapítására...
- Tekintettel azonban a befogó közelítő értékére... (MAT II.: 109.) = Azonban a befogadó közelítő értékére való tekintettel.
- Tekintettel arra, hogy... $\sin x = 0$... (MAT II.: 131.) = Arra való tekintettel, hogy... $\sin x = 0$...
- A cosinus- és sinusfüggvény növekedését és csökkenését figyelemmel kísérve az egységsugarú körön a következőket állapíthatjuk meg: ... (MAT II.: 134.) = Figyelemmel kísérve a cosinus- és sinusfüggvénynek az egységsugarú körön való növekedését és csökkenését, a következőket állapíthatjuk meg:...
- ... az elektromágneses hullámok terjedési sebessége légüres térben... (FIZ II.: 18.) = ... az elektromágneses hullámoknak légüres térben való terjedési sebessége...
- Mekkora a test integrális sugárzóképesége az abszolút nullán? (FIZ II.: 54.) = Mekkora a testnek az abszolút nullán való integrális sugárzóképesége?
- A kvantumfizika sikeresen megmagyarázta az atom stabilitását az alapállapotban,... (FIZ II.: 55.) = A kvantumfizika sikeresen megmagyarázta az atomnak az alapállapotban való stabilitását...
- Figyeld meg a tér szerkesztését, az alakok és tárgyak elrendezését és viszonyát egymáshoz...! (MŰV I.: 89.) = Figyeld meg a tér szerkesztését, az alakok és tárgyak elrendezését és egymáshoz való viszonyát...!

- ... A tüzelés térdelő, ülő és álló helyzetből ugyanúgy történik, mint ahogy azt a fekvő helyzetnél leírtuk. (HONV I.: 81.) = A térdelő, ülő és álló helyzetből való tüzelés ugyanúgy történik, mint ahogy a fekvő helyzetnél leírtuk.
 - A tüzelés mozgó célokra előretartással történik. (HONV I.: 83.) = A mozgó célokra való tüzelés előretartással történik.
- II. A jelzői értékű hátravetett határozós szerkezetnek a *levő* ige-névvel alkotott szerkezet felel meg:
- A bácspalánkai községben, ahelyett, hogy növekedne, mind kevesebb a földműves a Kommunista Szövetségben. (Kommunista: XI.: 601.: 8.) = A (bács)palánkai községben, ahelyett, hogy növekedne a számuk, mind kevesebb a Kommunista Szövetségben levő földműves.
 - ... a kötvények a betétkönyvön növelik a betét összegét! (MSZ, 1980. márc. 7.: 10.) = (A lekötött) kötvények növelik a betétkönyvön levő pénz összegét.
 - A térbeli forma... két alapvető módon jön létre: mint tömeg a térben s mint tér a tömegben. (MŰV I.: 18.) = A térbeli forma... két alapvető módon jön létre: mint a térben levő tömeg s mint a tömegben levő tér.
- III. A jelzői értékű hátravetett határozós szerkezetnek *-i képzővel* ellátott melléknévvel alkotott jelzős szerkezet felel meg:
- A történet egy isztriai horvát család viszontagságairól szól az olasz megszállás alatt (7 Nap RTV IV.: 51.: 6.) = A történet egy isztriai horvát családnak az olasz megszállás alatti viszontagságairól szól.
 - A világszervezet székhelyén már napok óta nem hivatalos konzultációk folynak az elnemkötelezettek küldöttségei között arról, hogy az ENSZ Közgyűlésének ülészakán hogyan hangolják össze tevékenységüket a havannai csúcsértekezlet után. (MSZ, 1979. szept. 28.: 1.) = A világszervezet székhelyén már napok óta nem hivatalos konzultációk folynak az elnemkötelezettek küldöttségei között arról, hogy az ENSZ Közgyűlésének ülészakán hogyan hangolják össze a havannai csúcsértekezlet utáni tevékenységüket.
 - ... az eljárás egyes személyek ellen különválasztható. (VSZAT Hiv. L. 1979.) = ... az egyes személyek elleni eljárás különválasztható.
 - A szülő, illetve a gyám részéről gyakorlandó fokozott felügyeletet akkor kell kimondani, ha a szülők, illetve a gyám elmulasztotta a felügyelet gyakorlását a fiatalkorú felett, de e felügyeletet el tudja végezni. (VSZAT Hiv. L. 1979.) = A szülő, illetve a gyám részéről gyakorlandó fokozott felügyeletet akkor kell kimondani, ha a szülő, illetve a gyám elmulasztotta a fiatalkorú feletti felügyelet gyakorlását, de e felügyeletet el tudja végezni.
 - ... szervezettebb formában lássanak hozzá a káderstruktúra megváltoztatásához a község területén. (VB-HL 73.: 13.: 91.) =

...szervezettebb formában lássanak hozzá a községi káderstruktúra megváltoztatásához.

- A harmadik napirendi pont keretében a községi képviselő-testület elfogadta a község és az iskolafenntartó közösség költségvetési bevételeinek alakulásáról szóló tájékoztatót az év első kilenc hónapjában. (VB-HL 73.: 13.: 91.) = A harmadik napirendi pont keretében a községi képviselő-testület elfogadta a község és az iskolafenntartó közösség költségvetési bevételeinek kilenc havi alakulásáról szóló tájékoztatót.
- A vadász módra való tüzeléskor megállás nélkül a következő módon járunk el: ... (HONV I.: 75.) = A megállás nélküli vadász módra való tüzeléskor a következő módon járunk el:...
- San Gimignano, város Olaszországban... (MŰV I.: 68.) = San Gimignano olaszországi város...

IV. A jelzői értékű hátravetett határozós szerkezetnek befejezett történésű melléknévi igeneves szerkezet felel meg:

- Európában 1959-ben a Philips és a Grundig cég szinte egyidejűleg dobta piacra zsebdiktafonjait tranzisztoros áramkörökkel és kisméretű szalagkazettákkal. (7 Nap RTV III.: 43.: 2.) = Európában, 1959-ben a Philips és a Grundig cég szinte egyidejűleg kezdte forgalmazni tranzisztoros áramkörökkel és kis méretű szalagkazettákkal ellátott zsebdiktafonjait.
- Szeretnénk többet hallani Tito elnök rendkívül élénk tevékenységéről az el nem kötelezett országok körében. (MSZ, 1979. okt. 12.: 2.) = Szeretnénk többet hallani Tito elnöknek az el nem kötelezett országok körében kifejtett rendkívül élénk tevékenységéről.
- Kosovo SZAT küldöttsége, Xhavid Nimani vezetésével tegnap hazaérkezett a Dagesztáni Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságból. (MSZ, 1979. szept. 30.: 2.) = Kosovo SZAT-nak Xhavid Nimani vezette küldöttsége tegnap hazaérkezett a Dagesztáni Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságból.
- ...a magyarázat az infravörös sugárzás tartományában kielégítő volt. (FIZ II.: 49.) = ... az infravörös sugárzás tartományában adott magyarázat kielégítő volt.
- A bizonyítás másik módja: ... (a szorzás disztributív törvénye az összeadásra vonatkoztatva) (MAT I.: 138.) = A bizonyítás másik módja: ... (a szorzásnak az összeadásra vonatkoztatott disztributív törvénye).

V. A jelzői értékű hátravetett határozós szerkezetnek birtokos szerkezet felel meg:

- A kivitel 30 százalékos növekedése az iparban mindenképpen figyelemre méltó eredmény... (MSZ, 1980. jan. 30.: 4.) = Az ipar kivitelének 30 százalékos növekedése mindenképpen figyelemre méltó eredmény...
- Ismertesd a legfőbb ellentmondásokat az öngazgatású szocialista társadalom építése során! (MAR-SZÖ 59.) = Ismertesd az

önigazgatású szocialista társadalom építésének legfőbb ellentmondásait!

- Az idegen befolyástól való mentesülés a tájékoztatásban minden el nem kötelezett és fejlődő ország elsődleges feladata... (MSZ, 1979. okt. 12.: 3.) = A tájékoztatásnak az idegen befolyástól való mentesítése minden el nem kötelezett ország elsődleges feladata...

VI. A jelzői értékű hátravetett határozós szerkezetet szórendi változtatással lehet átalakítani:

- 1932-ben egy tanítónő tele ambíciókkal hazatér szülőfalujába. (7 Nap RTV III.: 5.: 9.) = 1932-ben egy tanítónő ambícióval tele tér haza szülőfalujába.
- Tévészítést vállalok szavatossággal a helyszínen. (MSZ, 1979. szept. 2. 24.) = Tévészítést a helyszínen vállalok, szavatossággal.
- Kezdeményezést az Akadémia tagjává való megválasztásra társultmunka-szervezetek, más szervezetek és közösségek indíthatnak. (VSZAT Hiv. L. 1979.) = Az Akadémia tagjává való megválasztásra társultmunka-szervezetek, más szervezetek és közösségek indíthatnak kezdeményezést.
- Ajánlatot az eljárás megindítására (...) beadhat minden érdekelt szervezet... (BE-HL 73.: 1.: 26.) = Az eljárás megindítására minden érdekelt szervezet adhat be ajánlatot...
- ...a községi képviselő-testület elfogadta a dolgozók szakképzettség szerinti elemzését a község társult munka alapszervezeteiben... (VB-HL 73.: 13.: 91.) = ...a községi képviselő-testület elfogadta a község társultmunka-alapszervezeteiben dolgozók szakképzettség szerinti elemzését...
- A Topolčanka együttese (...) jogot szerzett a szuper liga második fokozatán való részvételre, a 7—12. helyért való vetélkedésre az országban. (MSZ, 1978. febr. 4.: 18.) = A Topolčanka együttese (...) jogot szerzett a szuper liga második fokozatán való részvételre, az országban a 7—12. helyért való vetélkedésre.
- ...a kompozícióban egyensúlyba jut a nyitottság és a zártság, a magból való továbbterjeszkedés a külvilág felé s a határvonalas megállapodás. (MŰV I.: 40.) = ...a kompozícióban egyensúlyba jut a nyitottság és a zártság, a magból a külvilág felé való továbbterjeszkedés s a határvonalas megállapodottság.

VII. Egyéb esetek:

- Látványos műsor táncokkal, kosztümökkel és koreográfiával. (7 Nap RTV V.: 10.: 3.) = Látványos táncos, kosztümes és koreografált műsor.
- Szovjet és amerikai tudósok közös kutatásokkal próbálják megállapítani a zsírok szerepét a szív vérellátási zavarainak kialakulásában — a szívizominfarktus megfékezésére. (Szivárvány, 1980. jan. 30.: 11.) = Szovjet és amerikai tudósok közös kutatással próbálják megállapítani a zsíroknak a szív vérellátási zavarainak kialakulásában való szerepét, hogy meg lehessen fékezni a izominfarktust.

Már utaltunk rá, hogy a szerbhorvát nyelvben gyakori a vonatkozó mellékmondat. A szerbhorvát nyelv használatának normái szerint nemesak azokat a mellékmondatokat lehet vonatkozóknak tekinteni, amelyek leszűkítik a főmondat valamelyik mondatrészének a jelentését, hanem azokat is, amelyeknek nincsen determináló szerepük. Tehát a szerbhorvátban vonatkozó mondat lehet a jelző mondat, a meghatározói, az időhatározói és a módhatározói mellékmondat, az alanyi mellékmondat, valamint a mellérendelést kifejező, vonatkozó kötőszóval bevezetett mellékmondat is.

A magyar nyelvben az igazi vonatkozó mondat a főmondat különböző mondatrészét: jelzőjét, alanyát, állítmányát, határozóját, tárgyát fejezi ki. Az időbeli egymásutánt, kapcsolatot, ellentétet stb. kifejező vonatkozó kötőszós mondatok viszont nem igaziak. Az ilyen ál-vonatkozó mondatok idegen nyelvek (főleg a latin és a német) hatására kerültek a magyar nyelvbe és szaporodtak el benne. A jugoszláviai magyar köznyelv eléggé bővelkedik ál-vonatkozó mondatokban. Itt számottevő hatása volt és van a szerbhorvát nyelvnek.

Az igazi vonatkozó mondatok közös sajátága, hogy igei állítmányukat (ha ez van bennük) rendszerint melléknévi igenévként lehet visszahelyezni a főmondatba. Például: Beszéltem azzal a lánnyal, aki énekelt. (jelzői mellékmondat) = Beszéltem az éneklő lánnyal.; Ez a lány volt az, aki énekelt. (alanyi mellékmondat) = Ez a lány volt az éneklő.; Ismerem azt, aki énekelt. (tárgyi mellékmondat) = Ismerem az éneklőt.; Ahhoz mentem látogatóba, aki énekelt. (határozói mellékmondat) = Az éneklőhöz mentem látogatóba. stb.

A magyar nyelven beszélők és írók körében egyidőben az a nézet terjedt el, hogy eleve helytelen bármilyen vonatkozó mellékmondatot is használni. Ezek úgy vélték, hogy a magyar nyelv szellemének, természetének jobban megfelel a mellérendelés, mint az alárendelés. Ez persze túlzás volt, hiszen rengeteg olyan közlés létezik, amelyet csak alárendeléssel lehet kifejezni. Alárendelt mondatok a népnyelvben, a nyelvjárásokban is vannak, és ezeknek tekintélyes része vonatkozó mellékmondat. A másik véletlet képviseli az a szemlélet, amely a vonatkozó mellékmondatoknak mindenféle változatát elfogadhatónak tartja, még azokat is, amelyek a főmondattól független, önálló gondolat tartalmat fejeznek ki. (Pl. Péter bement az áruházba, ahol vett egy barna nadrágot. = Péter bement az áruházba, és ott vett egy barna nadrágot.) Semmiképpen sem helyes, ha mellérendelő tartalmú vagy tartalmilag különálló mondatokat vonatkozó névmás vagy vonatkozó határozószó köt össze, elsősorban azért, mert így félreértésre kerülhet sor.

Az igazi vonatkozó mondattal kapcsolatban kérdéses az utalószó használata. Ferenczy Géza szerint csakis akkor indokolt vonatkozó névmással vagy vonatkozó határozószóval összekötni a mondatokat, ha a főmondatban ott van a megfelelő utalószó, vagy legalábbis beleillik valamilyen. Simonyi Zsigmond helyteleníti az utalószó elhagyását akkor, amikor a vonatkozó mellékmondat valamely személynek vagy dolognak lényeges vagy ismeretlen jegyét fejezi ki. Szende Aladár úgy vélekedik, hogy az utalószónak a kitevésére minden olyan alkalommal szükség van, amikor a mondatbeli viszonyok egyébként nem nyújtanak elég

tájékoztatót, és a mellékmondat minősítése nélküle nem egyértelmű. Szerinte sokszor elegendő a határozott névelő is. Mindenesetre a határozott névelőnek nemcsak a határozottá tétel a szerepe, hanem az általánosítás is. Ebben az esetben viszont nem helyettesítheti az utalószóként használt mutató névmást, mert túlságosan kiszélesítené, tágra nyitná a vonatkozás lehetőségeit.

A jugoszláviai magyar köznyelvben a vonatkozó mellékmondat használata nem mindig indokolt, néha pedig helytelen (az utalószó hiánya vagy kongruencia-hiba miatt). A példáinkban található ál-vonatkozó mondatok zömét mellérendeléssel lehet helyrehozni. Néha külön mondatra van szükség a vonatkozó mellékmondat helyett. Előfordul az is, hogy kézenfekvőbb befejezett vagy folyamatos történésű melléknévi ige-névvél egyszerűsíteni a vonatkozó szerkezetet. Számos esetben a hiányzó utalószó pótlására van szükség. Az is megtörténik, hogy a vonatkozó szerkezetben egyeztetési probléma merül fel.

- I. Mellérendelt mondat helyettesítheti a vonatkozó mellékmondatot:
- Olasz film, amely az öregség pontos rajza. (7 Nap RTV: V.: 10.: 3.) = Olasz film, az öregség pontos rajzát adja.
 - Az akciók összehangolása egyeztető munkacsoport segítségével történik, amelyet mindjárt meg is alakítottak. (MSZ, 1979. febr. 2.: 6.) = Az akciók összehangolása egyeztető munkacsoport segítségével történik, és ezt mindjárt meg is alakították.
 - Futballiskola, amely még csak papíron az. (MSZ, 1979. márc. 13. 18.) = Futballiskola, de még csak papíron.
 - Így van ez a lakbérékkel is, amelyek július elseje óta szabadon alakulnak. (MSZ, 1979. aug. 2.: 2.) = Így van ez a lakbérékkel is, ezek július elseje óta szabadon alakulnak.
 - Fukushima japán város egyetemi kórházának orvosai közölték, hogy sikeres veseátültetést hajtottak végre, amelyhez — az orvostudomány történetében először — mesterséges vért használtak. (MSZ, 1979. júl. 19.: 9.) = Fukushima japán város egyetemi kórházának orvosai közölték, hogy sikeres veseátültetést hajtottak végre, és ehhez — az orvostudomány történetében először — mesterséges vért használtak.
 - ... a lekötött kötvények után maximális kamat jár, amely 10 százalékot tesz ki! (MSZ, 1980. márc. 7.: 10.) = .. a lekötött kötvények után maximális kamat jár, ez 10 százalékot tesz ki!
 - Tehetséges műfordítói-szakembereket kell nevelni, akikből jelenleg Kosovón hiány van (Kommunista, XI.: 606.: 7.) = Tehetséges műfordító szakembereket kell nevelni, ugyanis belőlük Kosovón jelenleg hiány van.
 - A Cseh Károly Ált. Isk. énekkara 1979. április 25-én 18 órai kezdettel hangversenyt rendez a színházteremben a nemzetközi gyermekév alkalmából, amelyre szeretettel meghívjuk. (meghívó, 1979. ápr. 25.) = A Cseh Károly Ált. Isk. énekkara 1979. április 25-én 18 órai kezdettel hangversenyt rendez a színházteremben a nemzetközi gyermekév alkalmából, és erre szeretettel meghívjuk.

... a bíró felmentéséről csak akkor hozható határozat, ha előzőleg lefolytatták az eljárást, amelyben megállapították a felmentés okait... (VSZAT Hiv. L. 1979.) = .. a bíró felmentéséről csak akkor hozható határozat, ha előzőleg eljárást folytattak el-lene, és megállapították a felmentés okait...

Akkor tekinthető, hogy az adókötelezett lényegesen több vagy kevesebb személyi jövedelmet valósított meg, amennyiben a bevételekben illetékes községi szerv megállapítja, hogy az év folyamán különféle tényezők hatással voltak az adókötelezett ügyvitelére, amelynek következtében a forgalom vagy csökkent vagy növekedett. (Z-HL VII.: 20.: 556.) = Akkor tekinthető úgy, hogy az adókötelezett lényegesen több vagy kevesebb személyi jövedelmet valósított meg, ha a bevételekben illetékes községi szerv megállapítja, hogy az év folyamán különféle tényezők voltak hatással az adókötelezett ügyvitelére, és emiatt a forgalom vagy csökkent vagy növekedett.

II. Különálló mondat helyettesítheti a vonatkozó mellékmondatot:

- Ezek az alkotóelemei a filmnek, amely a legszebb emberi kapcsolatról és a minden korban jelenlevő, gátló tényezőkről kíván szólni... (7 Nap RTV V.: 10.: 3.) = Ezek a film alkotóelemei. A film a legszebb emberi kapcsolatról és a minden korban jelenlevő, gátló tényezőkről kíván szólni...
- Az Akadémia munkatestületi kötelékébe tartozó rendes tagokat és levelező tagokat a társadalmi elismerés megnyilvánulási formájaként állandó havi díj illeti meg, amelynek összegét az akadémia általános aktusa állapítja meg. (VSZAT Hiv. L. 1979.) = Az akadémia munkatestületi kötelékébe tartozó rendes tagokat és a levelező tagokat a társadalmi elismerés megnyilvánulási formájaként állandó havi díj illeti meg. Ennek összegét az akadémia általános aktusa állapítja meg.
- A Nemzeti Park területén levő erdőekkel való gazdálkodás a Nemzeti Park külön erdőgazdasági kerettervével összhangban történik, amelyet a Végrehajtó Tanács jóváhagyásával a Fruška Gora Szervezet hoz meg. (VSZAT Hiv. L. 1979.) = A Nemzeti Park területén levő erdőekkel való gazdálkodás a Nemzeti Park külön erdőgazdasági kerettervével összhangban történik. Ezt a kerettervet a Végrehajtó Tanács jóváhagyásával a Fruška Gora Szervezet hozza meg.
- A fénynek ezt a hatását fényelektromos hatásnak nevezzük, amelynek során a fény (vagy más elektromágneses sugárzás) hatására a testből elektronok lépnek ki. (FIZ II.: 52.) = A fénynek ezt a hatását fényelektromos hatásnak nevezzük. Ennek során a fény (vagy más elektromágneses sugárzás) hatására a testből elektronok lépnek ki.
- Az adott polinomok tényezőkre bontásakor gyakran felhasználjuk az ún. tagok csoportosítása ötletét, amit ugyancsak példán mutatunk be. (MAT I.: 130.) = Az adott polinomok tényezőkre bon-

tánkor gyakran felhasználjuk az ún. tagcsoportosítás ötletét. Ezt szintén példán mutatjuk be.

III Befejezett történésű melléknévi igenév helyettesítheti a vonatkozó mellékmondatot:

- A rendőrség egy illegális játékbarlang után kutat, amelyet egy nagy teherautóban rendeztek be... (MSZ, 1979. szept. 28.: 20.) = A rendőrség egy nagy teherautóban berendezett illegális játékbarlang után kutat...
- Ezt megelőzően a forradalom főügyésze beidézte Hasszán Nazihot, az országos köolajtársaság igazgatóját, akit iszlámellenes tettekkel vádolnak. (MSZ, 1979. szept. 30.: 2.) = Ezt megelőzően a forradalom főügyésze beidézte az iszlámellenes tettekkel vádolt Hasszán Nazihot, az országos köolajtársaság igazgatóját.
- A faljáró (sz.) Francia film, amely Marcél Aymé elbeszélése alapján készült. (7 Nap RTV V.: 35.: 7.) = A faljáró (sz.) Marcel Aymé elbeszélése alapján készült francia film.
- A Nemzeti Park földjén és erdeiben, amelyet a Fruška Gora Szervezet igazgat, a vadállomány védelmére rezervátumok létesíthetők. (VSZAT Hiv. L. 1979.) = A Fruška Gora Szervezet igazgatta Nemzeti Park földjén és erdeiben a vadállomány védelmére rezervátumok létesíthetők.
- E formulák segítségével, amelyeket igazaknak tekintünk, ilyen következtetésekre jutunk:... (MAT I.: 32.) = Ezeknek az igazaknak tekintett formuláknak a segítségével ilyen következtetésekre jutunk:...
- A bizonyított tétel alapján mindezek az ekvivalenciák igazak. Ebből eredően igaz a következő ekvivalencia is, amelyet belőlük vezetünk le:... (MAT I.: 157.) = A bizonyított tétel alapján mindezek az ekvivalenciák igazak. Ebből eredően igaz a belőlük levezetett következő ekvivalencia is:...
- Vajon a palota vázát az épület volumenjei szabták meg elsősorban, vagy pedig a tér, melyet az építmények határolnak? (MŰV I.: 65.) = Vajon a palota vázát az épület volumenje szabta meg elsősorban, vagy pedig az építmények határolta (által határolt) tér?

IV. Folyamatos történésű melléknévi igenév helyettesítheti a vonatkozó mellékmondatot:

- A rádió Bori Imre kismonográfiáját mutatja be, mely Fehér Ferencről szól. (7 Nap RTV V.: 10.: 6.) — A rádió Bori Imrénék Fehér Ferencről szóló kismonográfiáját mutatja be.
- A film feketehumorral tűzdelt fantasztikus történet egy csodaszerről, amely fiatalít... (7 Nap RTV V.: 10.: 8.) = A film feketehumorral tűzdelt fantasztikus történet egy fiatalító csodaszerről...
- Figyeld meg a hatásokat is, melyek a forma jellegzetességéből következnek! (MŰV I.: 58.) = Figyeld meg a forma jellegzetességeiből következő hatásokat!

Van Gogh festményén az emberi alak s a háttér, amelyre rárajzolódik, egészet képez;... (MŰV I.: 51.) = Van Gogh festményén a háttér és a rárajzolódó emberi alak egészet képez;...
... valamennyi ilyen folyónak a halmaza, amelyek a Dunába ömlenek (MAT I.: 63.) = ...a Dunába ömlő valamennyi folyónak a halmaza.

- Légüres térben (kivéve az első gyűrűt, amely itt kisugárzó antennaként szolgál) az erővonalak kitöltik a gyűrű körüli egész teret, ... (FIZ II.: 18.) = Légüres térben (kivéve az itt kisugárzó antennaként szolgáló első gyűrűt) az erővonalak kitöltik a gyűrű körüli egész teret, ...
- Planck elsőnek jutott arra a következtetésre, hogy a szubsztanciához hasonlóan, amely csak az elemi részecskékig (protonokig, neutronokig, elektronokig) osztható, az elektromágneses sugárzás energiája sem lehet kisebb egy pontosan meghatározott értéknél. (FIZ II.: 50—51.) = Planck elsőnek jutott arra a következtetésre, hogy a csak az elemi részecskékig (proton, neutron, elektron) osztható szubsztanciához hasonlóan az elektromágneses sugárzás energiája sem lehet kisebb egy pontosan meghatározott értéknél.
- A mennyiség(i) összehangolás azt jelenti, hogy megvan a relatív összhang a munkaszervezet minden egyes része között, amelyek elvégzik a feladatukat. (MAR-SZŐ 89.) = A mennyiségi összehangolás azt jelenti, hogy megvan a munkaszervezetnek feladatát végző minden egyes része közötti relatív összhang.

V. Pótolni kell a vonatkozó mellékmondatból hiányzó utalószót:

- Az alkohol az egyetlen gazdaságos üzemanyag, amely jelenleg helyettesítheti a kőolajat, ... (MSZ, 1979. júl. 14.: 9.) = Az alkohol az egyetlen olyan gazdaságos üzemanyag, amely jelenleg helyettesítheti a kőolajat, ...
- Mintegy 3500 tűzoltó, katona és rendőr oltja a hatalmas erdőtüzet, amely hatezer hektáron terjedt ki Délkelet-Franciaországban, Marseille-től északra. (MSZ, 1979. júl. 13.: 9.) = Mintegy 3500 tűzoltó, katona és rendőr oltja azt a hatalmas erdőtüzet, amely hatezer hektáron terjedt ki Délkelet-Franciaországban, Marseille-től északra.
- Az épületre, amelyben a szabálysértési szerv el van helyezve, ki kell írni a szerv elnevezését. (VSZAT Hiv. L. 1979.) = Arra az épületre, amelyben a szabálysértési szerv el van helyezve, ki kell írni a szerv elnevezését.
- ... lemondhat erről a jogáról, ha ismeri a nyelvet, amelyen a szabálysértési eljárás folyik. (VSZAT Hiv. L. 1979.) = ... lemondhat erről a jogáról, ha ismeri azt a nyelvet, amelyen a szabálysértési eljárás folyik.
- Az elzárásnak a végrehajtását, amelyre a pénzbírságot átváltottatták, meg kell szakítani, ha ... (VSZAT Hiv. L. 1979.) = Annak az elzárásnak a végrehajtását, amelyre a pénzbírságot átváltottatták, meg kell szakítani, ha ...

Hu a törvényben, amely előírja a szabálysértést... (VSZAT Hiv. L. 1979.) = Ha abban a törvényben, amely előírja a szabálysértést...

- A kárért, amelyet a bíró törvényellenes munkájával a polgároknak vagy a jogi személyeknek okoz, ... (VSZAT Hiv. L. 1979.) = Azért a kárért, amelyet a bíró törvényellenes munkájával a polgároknak vagy a jogi személyeknek okoz, ...
- Az adókötelezett, az ingatlanok és jogok forgalmi adójáról szóló Törvény 24. szakaszának 1. bekezdése értelmében köteles, hogy az igazolásra, amely alapján történik az ingatlan eladásának, vagy cseréjének jogi rendezése, feltüntesse az ingatlan szerzésének idejét és módját. (Z-HL VIII.: 20.: 553.) = Az adókötelezett, az ingatlanok és jogok forgalmi adójáról szóló törvény 24. szakaszának 1. bekezdése értelmében, arra az igazolásra, amely alapján az ingatlan eladásának vagy cseréjének jogi rendezése történik, köteles feltüntetni az ingatlan szerzésének idejét és módját.
- személyek, akik másolással és sokszorosítással foglalkoznak (Z-HL VIII.: 20.: 543.) = azok a személyek, akik másolással és sokszorosítással foglalkoznak.
- A kép, melyet most nézünk, az akadémikus giccsnek a példája. (MŰV I. 50.) = Az a kép, melyet most nézünk, az akadémikus giccsnek a példája.
- Valójában nincs semmiféle valóságos kapcsolat a „vegyen nadrágot!” közlés és a mód között, ahogyan azt megfogalmazták... (MŰV I.: 49.) = Valójában nincs semmiféle valóságos kapcsolat a „vegyen nadrágot!” közlés és az a mód között, ahogyan megfogalmazták...
- ...mindez szerves eredménye egy több rétvű organizációnak, amely magában foglal minden ecsetvonást, s azoknak kisebb egységekben való egyesülését, ... (MŰV I.: 51.) = ...mindez szerves eredménye egy olyan többretű organizációnak, amely magában foglal minden ecsetvonást s az ecsetvonásoknak kisebb egységekben való egyesülését, ...
- A társadalmi termék értékébe beszámítódnak bizonyos szolgáltatások is, amelyeknek termelési jellegük van ... (MAR-SZÖ 91.) = A társadalmi termék értékébe beszámítódnak bizonyos olyan szolgáltatások is, amelyeknek termelési jellegük van (vagy: bizonyos termelési jellegű szolgáltatások is)...
- Önindukció létrejön minden alkalommal, amikor az áramkört megszakítjuk és zárjuk... (FIZ II.: 12.) = Önindukció létrejön minden olyan alkalommal, amikor az áramkört megszakítjuk és zárjuk...

VI. Egyeztetni kell a mellékmondatot és a főmondatot:

- Azok a háztartások, akiknek a családtagonkénti jövedelme nem haladja meg a 2000 dinárt, ... (MSZ, 1979. jún. 30.: 7.) = Azok a háztartások, amelyeknek a családtagonkénti jövedelme nem haladja meg a 2000 dinárt, ...

A párizsi fellebbviteli bíróság elrendelte a francia könyvkiadóknak, akik meg akarják jelentetni Hitler német náci vezér hírhedt könyvének, a Mein Kampnak egy újabb kiadását, hogy a könyvhöz kötelezően mellékelniük kell egy szövegmagyarázatot, amelyben figyelmeztetnek a szöveg fajlméletet tartalmazó veszélyére. (MSZ, 1979. júl. 15.: 11.) = A párizsi fellebbviteli bíróság elrendelte azoknak a francia könyvkiadóknak, amelyek meg akarják jelentetni Hitler német náci vezér hírhedt könyvének, a Mein Kampnak egy újabb kiadását, hogy a könyvhöz kötelezően mellékelniük kell egy szövegmagyarázatot, amelyben felhívják a figyelmet arra a veszélyre, hogy a szöveg fajlméletet tartalmaz.

VII. A vonatkozó mellékmondatot ú/ú képzős melléknévvvel alkotott szerkezet helyettesítheti:

- S ehhez csatolódik még a Gazdasági Nyilatkozat szövege, amelynek terjedelme harminc sűrűn gépelt oldal. (MSZ, 1979. szept. 2.: 1.) = S ehhez csatolódik még a Gazdasági Nyilatkozatnak harminc sűrűn gépelt oldal terjedelmű szövege.

A magyar nyelvnek egyik legjellemzőbb ősi finnugor sajátága, hogy gyakran használ igeneves szerkezetet, olyankor is, amikor az indoeurópai nyelvek jelzői értékű hátravetett határozós szerkezetet vagy mellékmondatot használnak. Az indoeurópai nyelvekben a particípiumos szerkesztésmód viszonylag ritka, viszont a finnugor nyelvek mondatszerkesztésének és nyelvi logikájának szerves része.

A rokon nyelvekben, elsősorban a vogulban és az osztyákban a melléknévi igenév használata sokkal szerteágazóbb, mint a mai magyarban. Például az obi ugor nyelvekben igen gyakori az a szerkezet, amelyben az előtag az igenévi szerkezetnek (és transzformjának, a vonatkozó mellékmondatnak) az alánya, a jelzett szó pedig az igenévvvel kifejezett történés helyét, idejét stb. határozza meg. Vogul: Am jänimém usénné (VNGy. IV., 341.) = a városba, melyben felnővekedtem. Osztyák: kuraŋ xo manti još (Osztyj. NGy. 190.) = gyalogos ember járó út. A magyarban csupán néhány állandó szókapcsolatban, összetett szóban található ilyen szerkezet: farkasordító hideg, keresztjáró napok, kakasülő stb.

Az obi ugor nyelvekben lépten-nyomon olyan igeneves szerkezetekre bukkanhatunk, amelyeket magyarul csak mellékmondatokkal adhatunk vissza, vagy a megfelelő magyar igeneves szerkezet szokatlan mai nyelvérzékünknek. Íme néhány vogul példa: kwän-minem kit khum (VNGy. 169.) = a kiment két ember; netä tulmentem xumit (VNGy. I, 13.) = — az a férfi, aki nejét elrabolta; sis säkwi poel (VNGy. I, 13.) = szopta falu (az a falu, ahol kisdéd korában szopott); amki mim mām̄t (VNGy. IV., 54.) = azon a helyen, ahova adtalak; totim aula-nupel (VNGy. II., 122.) = afelé a tájék felé, amelyről hozták stb.

A magyar nyelv történetének korábbi szakaszaiban a particípiumos szerkesztésmód elterjedtebb, általánosabb volt, mint ma. Nemcsak a véletlennek köszönhető, hogy a nyelvemlékeinkben fennmaradt szintagmák közül a legrégebb éppen igeneves szerkezet: feheruuaru rea meneh hodu utu rea (a Fehérvárra menő hadi útra) (Tih. Al.). A Halotti Beszédben

(a latin nyelv nyilvánvaló hatása ellenére) szintén található melléknévi igenévvvel alkotott szerkezet: *mend paradisumben uolov gimilectul* (a Paradicsomban levő minden gyümölcstől = mindattól a gyümölcstől, amely a Paradicsomban van). A XV—XVI. század íróinak nyelvében mellékmondat helyettesítésére vagy jelzői értékű határozónak a főnévi alaptaghoz való kapcsolására előfordul melléknévi igeneves szerkezet, illetve melléknév, de használata nem általános: *bika bőrből* alkotott ostorokkal (Bécsi K.); méltán való csudálatba (Bécsi K.); kézzel tapogatott haját (Istvánfi Pál: *Historia regis Volter*, 1539.); a város falán való őrizők (Gyulai István: *Salamonnak legfeljebb való éneke*, 1551.) stb. Minél inkább kezd önállósulni a magyar nyelvű írásbeliség a latintól, annál nagyobb lesz az igeneves szerkezet megterheltsége. A XVII. századi magyar írók már általánosan használják: az szegény községnek esztendeig való fizetése (EV 52.); puskával és nyillal való lövöldözésben (EV 50.); az uraktól rendeltetett dajkájuk (EV 52.); az gyönyörűség halászó világ fiainak (SZMA 292.); az frissen öltöző gazdagban (SZMA 293.); teveszörből csenált köntöst (SZMA 299.); az Sidókhöz írott levél (SZMA 300.) stb. A korabeli íródeákok, a magyar nyelvű hivataliság előfutárai elég gyakran éltek ezzel a kifejezési formával (eseményrögzítő feljegyzéseik, leveleik, végrendelet-szövegeik stb. már nem latinból készült fordítások, hanem magyar eredetiek); az *eoleohe walo feold* (Nagyszőlős); *kywwl walo ember* (Debrecen); Az Bor Egetők Rend tartasa felöl való vegezes (Debrecen); az *w attaytul maradoth hazbul* (Jászó); Z. Gergel nap utan Valo chötörtökönj (Tiszavarsány); Az meg mondot földet, és retet (Tiszavarsány) stb. vö. PAPP)

A német nyelv térhódításával ismét kezd háttérbe szorulni a particípiumos szerkesztésmód, a nyelvtanírók szükségtelennek tartják a *való* igenév használatát, és elhagyását javasolják. Az igeneves szerkezetek számát csökkentette az a körülmény is, hogy egyes, jelzői szerepben használt ragos és névutós határozók felvették az -i vagy az -s melléknévképzőt és így fölöslegessé vált az igenévnék a határozó és a főnévi alaptag közötti közvetítése. Pl. itt való = itteni, rend kívül való = rendkívüli, eddig való hajlék = eddigi hajlék, magán való élet = magános élet stb. A nyelvújítás idején szinte divathóbort volt az -i képzővel melléknevesített határozók alkalmazása. Annyira mentek a dologban, hogy még a határozóragos főneveket is melléknevesítették. Az efféle alakokat azonban később elvetette a nyelv szokás, nem sikerült meggyökerekedniük. Emellett a *való*-k számát csökkentette a levő elterjedése is. A *való* és a *levő* közt idővel némi jelentésmegoszlás is létrejött: *zsebbe való kés* (szokásos helyviszony) = bicska; *zsebben levő kés* (alkalmi helyviszony) = olyan kés, amelyik a zsebben van.

A mai magyar nyelvben a melléknévi igenévnék mindhárom alakja (a folyamatos, a befejezett és a beálló történésű) előfordulhat igeneves szerkezetben. A befejezett történésű szinte valamennyi mellékmondatfajttával egyenértékű igeneves szerkezetben előfordulhat, a folyamatos és a beálló történésű viszont rendszerint csak jelzői mellékmondatot helyettesít. A melléknévi igeneves szerkezetek az indoeurópai mintára használt jelzői értékű hátravetett határozós és vonatkozó szerkezetek nyomása ellenére igen gyakoriak a mai magyar nyelvben.

A jugoszláviai magyar köznyelvben szintén elterjedt a melléknévi igeneves szerkezetek használata, habár a szerbhorvát nyelv hatására némileg korlátozottabb, mint az egyetemes magyar nyelvben. Megtörténik, hogy a szerbhorvát nyelv szinkron interferenciája nyomán a magyar mondatba jelzői értékű hátravetett határozó kerül, vagy pedig vonatkozó mondat szorítja ki az igeneves szerkezetet. Számos esetben arról van szó, hogy a szerbhorvát nyelv csak eset-szerkezetet vagy pedig vonatkozó mondatot használhat, ez azonban nem jelenti azt, hogy a magyarban is kötelező az említett szerkezetek használata.

A melléknévi igeneves szerkezetek közül a jugoszláviai magyar köznyelvben leggyakoribb a *való*-val alkotott szerkezet. Viszonylag megterhelt a többi (levő, szóló stb.) folyamatos melléknévi igeneves szerkezet is. Nem sokkal marad le a folyamatos melléknévi igenévtől a befejezett melléknévi igenév. A befejezett melléknévi igeneves szerkezetek számát növelik az eredetileg alanyos (igenévi — igei alaptagú), részben a birtokos szerkezetre, részben pedig a befejezett történési melléknévi igeneves szerkezetre hasonlító átmeneti szószerkezetek (pl. a könyv említette példa). Találhatók kihagyásos melléknévi igeneves szerkezetek is (ezekben a szerkezettagok közti viszony jelöletlen, éppen az igenév hiányzik belőlük). A melléknévi igeneves szerkezetbe gyakran beépül más szerkezet is, birtokos, -i képzős melléknévi stb. Előfordulnak többszörös melléknévi igeneves szerkezetek is, két vagy több folyamatos vagy befejezett igenév alkotja őket:

I. A való igenévvvel alkotott szerkezet:

- A rendszer állítólagos fogyatékoságaira való hivatkozás helyett ki kell élezeni a felelősség kérdését, ... (Kommunista, XI., 572.: 4.)
- A gazdaság kiviteli képességének fokozása és a nemzetközi munkamegosztásba(n) való szélesebb körű bekapcsolódás feltétele a dinamikus és stabil fejlődésnek és a gazdaság magasabb műszaki-technológiai szintre való emelésének. (MSZ, 1979. szept. 28.: 1.)
- Feladatainak teljesítésével az Akadémia hozzájárul a nemzetek és a nemzetiségek egyenjogúságának a munka és az alkotás minden területén való megvalósításához. (VSZAT Hiv. L.)
- Állapítsuk meg, hogy az adott valós leképezés kölcsönösen egyértelmű-e és halmazra való leképezés-e: ... (MAT I.: 103.)
- A vizuális valósághoz való viszonyulás szempontjából a múlt(nak) mely műalkotásai állnak legközelebb a felsoroltakhoz? (MŰV I.: 89.)
- Az izometrikus leképezés a síknak síkra való olyan kölcsönösen egyértelmű leképezése, amelynél a szakasz képe egy vele egybevágó szakasz. (MAT I.: 293.)
- A puskával való lövészet módja és szabályai (HONV I.: 69.)
- A racionális számokkal való műveletek (MAT I.: 141.)
- Szerkesszük meg az ABCD rombuszt, ha adva van ... egyik szög és a párhuzamos oldalak egymástól való távolsága! (MAT I.: 313.)

Alló helyzetben való célzásakor a puskát úgy tartjuk, hogy a tár a bal tenyerünkön fekdjön, bal könyökünk pedig a csípőnkre támaszkodjon. (HONV I.: 71.)

- A további fejtegetések során igen jól tudjuk majd hasznosítani az összes valós számok halmazának a $(-1, 0, 1)$ halmazra való leképezését. (MAT I.: 178.)
- A munkatermelékenység lényege az élő munkával való takarékoság. (MAR-SZÖ: 97.)
- Már korábban hangsúlyoztuk, hogy egy számstruktúrának bővebb struktúrába való kiterjesztésekor mindig ügyelnünk kell arra, hogy az új struktúrában megőrizzük az eredeti struktúra fontos törvényszerűségeit. (MAT I.: 154.)
- Ha azt akarjuk, hogy harc közben sikeresen eltaláljuk a célt, fontos, hogy gyorsan és pontosan meghatározzuk tőlünk való távolságát. (HONV I.: 72.)
- ... az N halmaznak E halmazra való kiterjesztésével kiküszöböljük az N halmaznak a kivonás műveletére vonatkozó fogyatékoságát... (MAT I.: 112.)
- Fedezék mögül való céllövéskor olyan testhelyzetet foglalunk el, amely megfelel a fedezék magasságának; (HONV I.: 71.)
- A vasútvonal rögtönzött aknával való aláaknázásának egyik módját a 171. ábra szemlélteti. (HONV II.: 112.)
- A végtelen nem szakaszos tizedes törtekkkel való műveletekről később fogunk tanulni. (MAT I.: 116.)

II. Folyamatos történésű melléknévi igeneves szerkezet:

- Illyés Gyulának a Balatonról szóló útikönyve alapján készült a film. (7 Nap RTV V.: 10.: 8.)
- Országszerte alapos viták folynak Tito elvtársnak a kollektív munka és irányítás bevezetésére vonatkozó indítványáról. (Kommunista XI.: 572.: 1.)
- A hazai brigádokhoz csatlakozik a Svédországban dolgozó munkásaink gyermekinek egy csoportja, ... (MSZ, 1979. júl. 13.: 9.)
- Az átvett nyersdohányt a vajdasági dohánybeváltó állomások keretében működő erjesztőkben fermentálják, ... (MSZ, 1979. okt. 12.: 4.)
- A váltóhitellel kapcsolatos szolgáltatásokért járó térítés után külön tartományi forgalmi adó fizetendő, ... (VSZAT Hiv. L. 1979.)
- ... a jelentés nem foglalja magába a Kerületi Bíróság munkáját elemző részt ... (VB-HL 73.: 13.: 91.)
- A bajnokságban szereplő klubok képviselő(i) közül csupán (...) volt jelen. (MSZ, 1980. jan. 30.: 19.)
- A nyáron légkondicionáló berendezésként működő rendszer fő alkotóeleme egy miniatürizált turbina, ... (MSZ, 1979. júl. 14.: 9.)
- Az e törvény hatályba lépésének napján forgalomban levő váltóúrlapok az elhasználásig érvényesek... (VSZAT Hiv. L. 1979.)
- Külföldi valutára szóló váltó után adót a váltóhitelnek az adókötelezettség létrejöttének pillanatában érvényes árfolyam szerint

dinárban kifejezett összege után kell fizetni. (VSZAT Hiv. L. 1979.)

A fényelektromos hatás kísérleti tanulmányozására szolgáló korszerű berendezést a 3. ábrán láthatjuk. (FIZ II.: 52.)

- Vizsgáljuk meg ezeket a változókat tartalmazó mondatokat:... (MAT I.: 13.)
- A forma indokolt egész, tehát a művészi alkotásoknak másolatok útján történő önkényes kibővítése és nagyítgatása mindig hamis viszonyulásból ered. (MŰV I.: 48.)
- Valamely kifejezésben szereplő változók... (MAT I.: 10.)
- ... a keret a benne levő elektronokkal.. nem mozog... (FIZ II.: 15.)
- A zárójelben levő polinom tovább már nem bontható. (MAT I.: 130.)
- A festőt munka közben ábrázoló felvétel alapján milyen következtetést vonhatsz le a kép létrejöttének mikéntjére vonatkozóan? (MŰV I.: 89.)
- A metszetnek az unióra vonatkozó disztributív törvénye (MAT I.: 67.)
- Mivel a fotoáram erőssége a fotocellára vetődő fény erősségével arányos, ... (FIZ II.: 53.)
- Köszönőttel fogadjuk majd az olvasóktól a tankönyv fogyatékoságaira vonatkozó észrevételeket, ... (MAT I.: 5.)

III. Befejezett történésű melléknévi igeneves szerkezet:

- Ezt a pénzt a thaiföldi—kambodzsai határ közelében elhelyezett kambodzsai menekültek megsegítésére fordítják. (MSZ, 1979. szept. 30.: 2.)
- A Spartacus súlyemelői és cselgáncsozói például nem használták ki a nemzetközi együttműködés keretében már tavaly tervbe vett csereakció lehetőségét. (MSZ, 1980. jan. 30.: 19.)
- Az 1. bekezdésben említett egységes váltóúrlapokat 1979. december 1-éig kell forgalomba bocsátani. (VSZAT Hiv. L. 1979.)
- Az 1. bekezdésben említett intézkedés kimondásakor az elkövetőnek... (VSZAT Hiv. L. 1979.)
- Számítsuk ki.. a négyszög szemközti oldala által alkotott szög nagyságát! (MAT I.: 311.)
- Ilyen giccs például a bécsi székesegyháznak emléktárggyá (souvenir) kibővített mása... (MŰV I.: 48.)
- A feladatban feltett kérdésre (...) igenlő választ adhatunk. (MAT I.: 112.)
- Ha a körbe írt szögnek és a középponti szögnek ugyanaz az ív felel meg, ... (MAT I.: 302.)
- A kvantumelmélet szerint a foton a fényforrás által kisugárzott elemi energiamennyiség. (FIZ II.: 51.)
- ... ugyanannak a diédernek minden ilyen merőleges síkkal kapott szöge egybevágó egymással. (MAT I.: 287.)
- ... a törülközőre nyomtatott Mona Lisa giccs. (MŰV I.: 49.)

-- A kifejezések az állandók és változók jelölésére használt szimbólumok, ... (MAT I.: 10.)

IV. Alanyos — melléknévi igeneves átmeneti szerkezet:

- Következtesen a közgyűlés meghatározta úton (MSZ, 1979. aug. 24., 19.)
- A vietnami állam- és pártvezetőség meghívására tegnap megérkezett Hanoiba a Todor Zsivkov vezette bolgár állam- és pártküldöttség. (MSZ, 1979. szept. 30.: 2.)
- Hasonlítsd össze a három muzsikus elfoglalta teret környezetük terével! (MŰV I.: 89.)
- A vizsgált probléma keltette matematikai gondolkodás (MAT I.: 52.)
- A vízszintes elemek képezte egész az uralkodó; ... (MŰV I.: 9.)
- A tagolódás a Michelangelo ábrázolta emberi test anatómiai lehetőségein alapszik. (MŰV I.: 41.)

V. Kihagyásos melléknévi igeneves szerkezet:

- Az ünnepre készülés külső jelei alig látszanak. (MSZ, 1979. okt. 12.: 4.) = Az ünnepre való készülés külső jelei alig látszanak.
- Még a villanypóznák ezüstösre festése is hétköznapilag hat. (MSZ, 1979. okt. 12.: 4.) = Még a villanypóznáknak ezüstösre való festése is hétköznapilag hat.
- A sérült hordágyra helyezésének még több módja van a szállítók számától, a sérülés jellegétől, helyétől és súlyosságától függően. (HONV I.: 150.) = A sérült hordágyra való helyezésének még több módja van, a szállítók számától, a sérülés jellegétől, helyétől és súlyosságától függően.
- A polinomok tényezőkre bontása (MAT I.: 125.) = A polinomok tényezőkre való bontása.
- ... igen bonyolult ingadozások keletkeznek itt a színek egymásra hatásában. (MŰV I.: 14.) = ... igen bonyolult ingadozások keletkeznek itt a színeknek egymásra való hatásában.
- A sérültek kézen szállításának minden módja nagyon megerőltető, ezért nem alkalmazható nagyobb távolságon. (HONV I.: 149.) = A sérültek kézen való szállításának minden módja nagyon megerőltető, ezért nem alkalmazható nagyobb távolságon.

VI. Birtokos szerkezettel kombinált melléknévi igeneves szerkezet:

- A felvétel az ELO 1978-ban Wimbledonban megtartott hangversenyén készült, ... (MSZ, 1979. szept. 28.: 20.) = A felvétel az ELO-nak 1978-ban, Wimbledonban megtartott hangversenyén készült, ...
- A kvantumok formájában történő fénysugárzást a kvantumfizika az elektron magasabb energiaszintről alacsonyabb energiaszintre, az elnyelés folyamatát pedig az elektron alacsonyabb energiaszintről magasabb energiaszintre való átmenetével magyarázza. (FIZ II.: 55.) = A kvantumok formájában történő fénysugárzást a kvantumfizika az elektronnak magasabb energiaszint-

ről alacsonyabb energiaszintre, az elnyelés folyamatát pedig az elektronnak alacsonyabb energiaszintről magasabb energiaszintre való átmenetével magyarázza.

Általában monomoknak mondjuk (...) az ilyen kifejezések egymással vagy valamely állandóval alkotott szorzatát. (MAT I.: 119.)

= Általában monomnak mondjuk (...) az ilyen kifejezéseknek egymással vagy valamely állandóval alkotott szorzatát.

- A ház tőlünk való távolsága... (HONV I.: 73.) = A háznak tőlünk való távolsága...
- Az elektron fémből való kilépési munkája (FIZ II. 53.) = ... az elektronnak fémből történő kilépési munkája.
- Négynapos hivatalos látogatás után tegnap hazaérkezett Bukarestből a Szocialista Szövetség Todo Kurtović vezette küldöttsége. (MSZ, 1979. szept. 30.: 2.) = Négynapos hivatalos látogatás után tegnap hazaérkezett Bukarestből a Szocialista Szövetségnek Todo Kurtović vezette küldöttsége.
- Az Alapszervezetnek a Nemzeti Parkban levő földterületek használatáért járó díj elszámolását a Végrehajtó Tanácsnak a Nemzeti Parkban levő földterület használatáért járó díj összegéről és fizetési módjáról szóló jogszabályának hatályba lépését követő 60 napon belül meg kell küldenie az igénybevevőknek. (VSZAT Hiv. L. 1979.) = Az alapszervezet a Nemzeti Parkban levő földterületek használatáért járó díj elszámolását 30 napon belül meg kell hogy küldje az igénybevevőknek, azután hogy a Végrehajtó Tanácsnak a Nemzeti Parkban levő földterület használatáért járó díj összegéről és fizetési módjáról szóló jogszabálya hatályba lép.

VII. Kétszeres melléknévi igeneves szerkezet:

- ... az áldozatokra való készségére való tekintettel az ifjúság társadalmunk védelmi képességének és szerveződésének legelső és legerősebb tényezője. (MSZ, 1980. febr. 21.: 4.) = ... áldozatkészégére való tekintettel az ifjúság társadalmunk védelmi képességének és szerveződésének legelső és legerősebb tényezője.
- A termékek és szolgáltatások külön forgalmi adóval való megadóztatásáról szóló törvényben... (VSZAT Hiv. L. 1979.) = A termékeknek és szolgáltatásoknak külön forgalmi adóval való megadóztatásáról szóló törvényben...
- A JSZSZK területén levő más művészeti és tudományos akadémia munkatestületi kötelékébe tartozó tagokat, ... (VSZAT Hiv. L. 1979.)
- ... az AB vezető térben történő elmozdulása következtében keletkező indukált elektromotoros erő... (FIZ II. 7.) = ... az az elektromotoros erő, amely az AB vezetőnek mágneses térben történő elmozdulása következtében keletkezik...
- ... az ugyanahhoz a körívhez tartozó körbe írt szögek mind egybevágók. (MAT I.: 303.) = ... azok a szögek mind egybevágók, amelyeket az ugyanahhoz a körívhez tartozó körbe írtunk

- ... a vezető által határolt területen áthaladó mágneses fluxus változása .. (FIZ II.: 9.) = ... azon a területen áthaladó mágneses fluxus változása, amelyet a vezető határol..

VIII. -i képzős melléknévi szerkezettel kombinált melléknévi igeneves szerkezet:

- Az etilén és a propilén szállítására szolgáló, föld alatti csővezeték megépítése részét képezi a két baráti ország gazdasága közötti hosszú távú együttműködésnek, ... (MSZ, 1979. aug. 12.: 6.)
- ... a majdnem háromhetes lengyelországi előkészületekről a napokban hazatért játékosok ... (MSZ, 1980. jan. 30.: 19.)
- ... a napokban hazatért játékosok például nem utaznak el a tervezett rovinji előkészületekre. (MSZ, 1980. jan. 30.: 19.)
- ... az e díjtétel szerinti szolgáltatási díj utáni külön adó ... VSZAT Hiv. L. 1979.)
- (a) külön adó csak a 10 000—15 000 dináron felüli értékre meghatározott egységes váltóúrlap használatával fizetendő, ... (VSZAT Hiv. L. 1979.)
- 150.000 dináron felüli összegre szóló váltóhitelem esetében előzőleg a Vajdasági Társadalmi Könyvviteli Szolgálatnál le kell róni a 150 000 dinárt meghaladó összegre előírt adót, ... (VSZAT Hiv. L. 1979.)

IX. Többszörös melléknévi igeneves szerkezet:

- A szabad forgalomban való fuvarozásra szolgáló állati erővel vont járművet ezen fuvarozást megjelölő jelzéssel (táblával) kell el látni. (VSZAT Hiv. L. XXXI.: 23.: 982.) = Azokat az állati erővel vont járműveket, amelyek a szabad forgalomban való fuvarozásra szolgálnak, el kell látni az ezt a fuvarozást megjelölő jelzéssel (táblával).
- A társadalmi eszközök igénybevevői közötti fizetés biztosításáról szóló törvény rendelkezései szerint kiadott váltók után e díjtétel szerint nem kell adót fizetni. (VSZAT Hiv. L. 1979.) = Azok után a váltók után, amelyeket a társadalmi eszközök igénybevevői közötti fizetés biztosításáról szóló törvény rendelkezései szerint adtak ki, e díjtétel szerint nem kell adót fizetni.
- Legutóbbi ülésükön a zentai községi képviselő-testület tanácsainak küldöttei elfogadták a Vajdaság területén levő történelmi nevezetességű helyek megjelölését szolgáló létesítmények kiépítéséhez szükséges eszközök társításáról szóló tartományi szintű öngazgatási megegyezést. (Tiszavidék, 1980. febr. 8.) = Legutóbbi ülésükön a zentai községi képviselő-testület tanácsainak küldöttei elfogadták azt a tartományi szintű öngazgatási megegyezést, amely azoknak a létesítményeknek a kiépítéséhez szükséges eszközök társításáról szól, amelyek a Vajdaság területén levő történelmi nevezetességű helyek megjelölésére szolgálnak.

IRODALOM

- A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I—II. Szerk: Tompa József, Bp., 1970., Akadémiai Kiadó, második kiadás
- Bárczi—Benkő—Berrár: A magyar nyelv története, Bp., 1967., Tankönyvkiadó
- Beke Ödön: A vogul határozók, Bp., 1905.
- Berrár Jolán: Magyar történeti mondattan, Bp., 1957., Tankönyvkiadó
- Deme László: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata (magyar szövegek alapján), Bp., 1971., Akadémiai Kiadó
- Egy emberöltő nyelvünk védelmében. Nagy J. Béla válogatott tanulmányai és cikkei, Bp., 1968., Akadémiai Kiadó
- Galambos Dezső: Tanulmányok a magyar relativum mondattanáról, Bp., 1907. (Nyelvészeti füzetek 43.)
- Gálffy Mózes: A másodlagos árnyalatú jelzői mellékmondatok kérdéséhez, Kolozsvár, 1961. (Különnyomat a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények V. évf. 1. számából)
- Georgovits József: Vogul jelzős szerkezetek, Pécs, 1930.
- Juhász János: Probleme der Interferenz, Bp., 1970., Akadémiai Kiadó
- Károly Sándor: Igenévrendszerünk a kódexirodalom első szakaszában, Bp., 1956.
- Kertész Manó: Finnugor jelző szerkezetek, Bp., 1914., MTA (Finnugor füzetek 17.) Különnyomat a Nyelvtudományi Közleményekből
- Klemm Antal: Magyar történeti mondattan, Bp., 1928—42.
- Klemm Antal: A vonatkozó mondatok eredete, NyK XVI., 34.
- Kossa János: Így írunk mi I., Újvidék, 1962., Fórum Könyvkiadó
- Kovács Teréz: A mutatószós alárendelő mondatokról, Nyr. LXXIX., 52.
- Krueger, John R.: Chuvash manual, Bloomington, 1961., Indiana University, Mouton et Co.
- Mészöly Gedeon: Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal, Bp., 1956.
- Mikes Melánia—Dezső László—Vuković Gordana: A főnévi csoport alapkérdései, Újvidék, 1972., Hungarológiai Intézet
- Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika, Zagreb, 1979., Školska knjiga
- Rácz Endre: A személybeli egyeztetés a vonatkozó mellékmondatokban, Néprajz és Nyelvtudomány I., Szeged, 87—104.
- Rónai Béla—Kerekes László: Nyelvművelés, Bp., 1967., Tankönyvkiadó
- Simeon, Rikard: Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I—II., Zagreb, 1969., Matica hrvatska
- Simonyi Zsigmond: A magyar határozók I—II., Bp., 1888—1892.
- Simonyi Zsigmond: Igenévi szerkezetek, Bp., 1907. (Nyelvészeti füzetek 47.) Különnyomat a Magyar Nyelvőről
- Simonyi Zsigmond: A jelzők mondattana, Bp., 1913.
- Simonyi Zsigmond: Helyes magyarság, Bp., 1914., Singer és Volfner, harmadik kiadás
- Stevanović, Mihailo: Savremeni srpskohrvatski jezik I—II., Beograd, 1964—1969.
- Szepesy Gyula: Az isten-adta-féle szerkezetek a finnugor nyelvekben, Bp., 1939.
- Sz. Kispál Magdolna: A vogul igenév mondattana, Bp., 1966., Akadémiai Kiadó
- Tarnóczi Lóránt: Fordítókatalauz, Bp., 1966., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Példaanyagomat a következő forrásokból merítettem:

- Magyar Szó, napilap (MSZ)
- 7 Nap RTV-újság (7 Nap RTV)
- Kommunista, hetilap
- Tiszavidék, hetilap
- Dolgozók, hetilap
- VSZAT Hivatalos Lapja (VSZAT Hiv. L.)
- Verbász község Hivatalos Lapja (VB-HL)
- Becse község Hivatalos Lapja (BE-HL)
- Zenta község Hivatalos Lapja (Z-HL)
- Szivárvány, a Magyar Szó melléklete
- 1975-ben és 1976-ban megjelent középiskolai tankönyvek (MAT I., MAT II., FIZ II., MAR-SZÓ, MŰV. I., HONV I., HONV II.)
- Munkácsi Bernát: Vogul Népköltési Gyűjtemény I—IV., Bp., 1892—1921. (VNGy)
- Pápay József: Osztyák Népköltési Gyűjtemény, Bp. — Leipzig, 1905 (ONGy)
- Szepsi Csombor Márton: Evropica varietas (első kiadása: Kassa, 1620., legújabb kiadása: Bp., 1979. Szépirodalmi Könyvkiadó; én az 1943-ból való kolozsvári kiadást használtam) (EV)
- Szenci Molnár Albert: Discursus de summo bono (Értekezés a legfőbb jóról), Bp., 1975. (SZMA)
- Papp László: Nyelvjárás és nyelvi norma XVI. századi deákjaink gyakorlatában, Bp., 1961., Akadémiai Kiadó (Nyelvtudományi Értekezések 25. sz.; PAPP)

REZIME

UPOTREBA PADEŽNIH SINTAGMI, RELATIVNIH REČENICA I PARTICIPSKIH KONSTRUKCIJA U STANDARDNOM MAĐARSKOM JEZIKU U JUGOSLAVIJI

Jedna od karakterističnih osobina mađarskog kao ugrofinskog jezika je da on radije upotrebljava participske i srodne konstrukcije umesto padežnih sintagmi i relativnih rečenica. Standardni mađarski jezik u Jugoslaviji je pod uticajem srpskohrvatskog jezika. Prevodi sa srpskohrvatskog jezika zastupljeni su u novinama i u drugim medijima masovne komunikacije, prevode se službeni tekstovi, udžbenici, razna uputstva, natpisi i sl. U tim tekstovima se često pojavljuju razni tipovi padežnih sintagmi i relativnih rečenica koje bi se inače u duhu ugrofinskog jezika mogle zameniti sa participskim konstrukcijama (particip prezenta i particip perfekta), prisvojnim singtamama, strukturama sa atributom na -i, -s, -ú, -ű, sa drugačijim redom reči, uporednim rečenicama, posebnim rečenicama itd. Uporedo sa tim pojavama jezičke interferencije, standardni mađarski jezik u Jugoslaviji upotrebljava i brojne oblike prostih i složenih participskih konstrukcija.

S U M M A R Y

THE USE OF CASE SYNTAGMS, RELATIVE CLAUSES AND PARTICIPLE CONSTRUCTIONS IN THE STANDARD HUNGARIAN LANGUAGE IN YUGOSLAVIA

A characteristic feature of Hungarian as a Finno-Ugrian language is its preference of participle constructions instead of case syntagms and relative clauses. The standard Hungarian in Yugoslavia is under the influence of Serbocroatian. Translations from Serbocroatian into Hungarian are very frequent in newspapers and other mass-media; official texts, textbooks, various instructions for use, inscriptions etc. are translated. These texts often contain various types of case syntagms and relative clauses which could be substituted by participle constructions, possessive syntagms, structures with adjectives ending in *-i*, *-s*, *-ű*, *-ű* etc. In spite of the interference of Serbocroatian into Hungarian, the use of numerous simple and complex participle constructions is obvious in the standard Hungarian spoken and written in Yugoslavia.

**ADALÉKOK
A SZOCIOKULTURÁLIS
TARTALMAK NYELVI
ÁTÜLTETÉSÉNEK
KÉRDÉSÉHEZ**

Dolgozatom témája a lexikológiai és terminológiai kontrasztív vizsgálatok kérdéskörébe tartozik. Vizsgálatom szempontjai szociolingvisztikai jellegűek, tehát a nyelvészeti aspektusok bőven kiegészülnek művelődéstörténeti (1.), társadalmi-politikai (2.) és a nemzetközi jog körébe tartozó (3.) szempontokkal.

1.

A művelődéstörténeti szempontok figyelembevételét a *NYELVMŰVELÉS* szó szerbhorvát nyelvre fordításával szemléltetjük Arató Endre: *Harc az irodalmi nyelv megteremtéséért Kelet-Európában* c. tanulmánya¹ alapján.

A fordító alapkérdése abból a tényből eredt, hogy Arató ezt a magyar szociokulturális valóságban meggyökerezett szót főleg olyan nyelvművelési folyamatokra alkalmazta, amelyek a magyar szociokulturális valóságon kívül esnek. A történész tehát koncepciójához híven sajátosságos tartalommal látta el a *nyelvművelés* szót, a fordító feladata pedig, hogy ezt a koncepciót leghívebben tükröző szókapcsolatokkal ültesse át szerbhorvát nyelvre.

Ezt a két elemből álló összetett magyar szót a Magyar Értelmező Kéziszótár a következőképpen értelmezi: „Az anyanyelvi műveltség terjesztése a nyelvhelyesség elveinek a nyelvhasználatban való érvényesítése végett.” Ennek a szónak a fordítására több szókapcsolat áll rendelkezésünkre szerbhorvát nyelvben: *kultura govora, kultura jezika, razvijanje kulture jezika, razvijanje i unapređenje kulture jezika, negovanje jezika, negovanje govora, kultivisanje jezika, kultivisanje govora, bavljnje maternjim jezikom, bavljnje kulturom maternjeg jezika* stb. Egy adott szöveggörnyezetben mindegyik megfelel a magyar *nyelvművelés* szónak, de egyik sem fedti teljesen a tartalmát, többet vagy kevesebbet mond a *nyelvművelés* szónál.

Történelmi szakszövegről lévén szó, a fordító először is olyan szókapcsolat után nézett, amely terminus jelleggel bír, és választása a *kultura govora* szókapcsolatra esett. Azonban hamarosan be kellett látnia, hogy tévedett. Ugyanis a *govor* (beszéd) szó nem volt megfelelő, mert a

tanulmány nem a *parole*, hanem a *langue* kérdéskörét érinti. Az első korrekció tehát a *govor* szónak, a *jezik* szóval történő behelyettesítése volt, s így a fordító a *kultura jezika* szókapcsolat mellett döntött. De ez sem felelt meg a szövegnek, mert a *kultura* szóból hiányzik egy ebben a szövegben különösen fontos elem, a „folyamat” megkülönböztető jegye, amit a *művelés* szó tartalmaz. Ezért egy a „folyamat” megkülönböztető jeget tartalmazó szóval kellett bővíteni a már említett szókapcsolatot: *razvijanje kulture jezika*.

Ez a *nyelvművelés* még nem járt az egységes norma megteremtésével.

To *razvijanje kulture jezika* nije još dovelo do stvaranja jedinstvene norme.

A cseh nemzeti mozgalom nyelvi-kulturális irányzata a *nyelvművelést* igen fontos feladatának tekintette.

Jezičko-kulturni smer češkog nacionalnog pokreta smatrao je *razvijanje kulture jezika* veoma važnim zadatkom.

Nem folyt modern *nyelvművelés* a harmadik ukránlakta területen, Magyarország északkeleti megyéiben.

U severoistočnim županijama Mađarske, trećoj teritoriji koju su nastanjivali Ukrajinci, nije bilo savremenog *razvijanja kulture jezika*.

Vannak azonban esetek, amikor a folyamatot kifejező elemet nélkülözni lehet a szókapcsolatokból, pl.

A *nyelvművelés* másik fontos területe a szótárkészítés volt.

Drugo značajno područje *kulture jezika* bila je izrada rečnika.

Hogy mi mindenre gondolt az eredeti szöveg szerzője, amikor a *nyelvművelés* terminust alkalmazta, legjobban szemlélteti a tanulmány következő szemelvénye: „A nyelvújításnak az eszközei kifejezetten tudományosak voltak. Az első generációk általában a nyelvi norma formális oldalával foglalkoztak. Ide tartozott a grammatikák készítése, a helyesírás bevezetése. A következő fokozat a nyelv lexikális anyagának bővítése volt.” A *nyelvművelés* szó ilyen flexibilis használatát a *nyelv* és a *művelés* szociokulturális alapfogalmainak az időben (történelmi) és a térben, (nemzetként) történő változása teszi lehetővé. Hozzáfűzzük azt is, hogy ez az egyik fontos szociokulturális jelenséget jelölő *nyelvművelés* szó annak a kulturának a pecsétjét hordja, amelyben keletkezett. És nemcsak erről van szó. Azok a magyar anyanyelvűek, akik ezt a szót használják — mint esetünkben az említett tanulmány szerzője — az ezzel a szóval jelölt jelenséget abban a megjelenési formában képzelik el, amelyben a magyar kulturában jelenik meg.

A szövegben azonban előfordul az is, hogy a *nyelvművelés* szóval a szerző olyan folyamatot jelöl, amely minden konkrét megjelenési for-

mát absztrahál. Ilyenkor a fordító a *razvijanje* szót *bavljenje* (törődés) szóval helyettesítette be a már említett *razvijanje kulture jezika* szókapcsolatban, pl.

A *nyelvműveléssel* szorosan összefüggött a helyesírás problémá iránti érdeklődés.

Bavljenje kulturom jezika
bilo je usko povezano sa
interesovanjem za probleme
pravopisa.

Külön problémát jelentett a *magyar nyelv művelés* szókapcsolatának a fordítása. Ugyanis a „szószerinti” szerbhorvát fordítás **razvijanje mađarske kulture jezika* vagy **mađarska kultura jezika* érthetetlen volna a szerbhorvát ajkú olvasónak. Elfogadható volna a *razvijanje kulture mađarskog jezika* szókapcsolat, de ennek a kifejezésnek közelebbi magyar megfelelője a *magyar nyelv művelése*. Hogy a *magyar nyelv művelés és magyar nyelv művelése* közötti különbséget a fordításban is érzékeltesse, a fordító a *magyar nyelv művelés* szókapcsolatot a *razvijanje kulture jezika* kod *Mađara* kifejezéssel fordította le, pl.

A *magyar nyelv művelés*, amely ugyancsak része volt a nemzeti mozgalomnak, hozzátartozott ehhez a kelet-európai fejlődéshez.

Razvijanje kulture jezika
kod *Mađara*, koje je takode
bilo prisutno u nacionalnim
pokretima, spada u taj
istočnoevropski razvoj.

Ezek a megfontolások, amelyek szükségesnek látszottak a *nyelv művelés* szó szerbhorvát fordítása alkalmából, szoros összefüggésben vannak az említett tanulmány tartalmával. Könnyen elképzelhető más problémák felvetése is egy másik szövegben. Így a *nyelv művelés* terminus a *nyelvtisztítás* vagy *nyelv ápolás* értelmében is használható. Az utóbbi értelemben a szerbhorvát nyelvben már meghonosodott a *negovanje jezika* szókapcsolat terminusként való használata, főleg a *negovanje maternjeg jezika* formájában. Ezzel a terminussal a jugoszláv oktatási és nevelési rendszerben a pedagógiai gyakorlatnak azt a formáját jelölik, amely lehetővé teszi a szerbhorvát tagozatra járó nemzetiségi gyermekeknek az anyanyelv ápolását, újabban pedig a külföldön dolgozó jugoszláv munkások gyerekeinek az anyanyelv ápolását.

Az olyan szövegben, ahol a szerző a *nyelv művelés* terminust a *nyelv ápolás* szinonimájaként használja, a fordító minden habozás nélkül a *negovanje jezika* szókapcsolatot alkalmazhatja, mert ezzel a szókapcsolattal egy a szerbhorvát szociokulturális nyelvterületen is ismert gyakorlati formát jelölünk. Ott viszont, ahol a szerző arra utal, hogy a *nyelv ápolás* és a *nyelv művelés* nem azonos értelmű, a fordítónak is érzéketnie kell ezt a különbséget. Így például Szeli István *Nyelv művelésünk múltjából* c. tanulmányában a következőket olvassuk: „A nyelv ápolás és nyelv művelés — mint mozgalmaink múltja is elárulja — mindig igen szorosan függött össze annak a társadalomnak az életfeltételeivel és szükségleteivel, amely létrehozta őket (az irodalmi és művészeti mozgalmak nem mindig ilyen gyökérből táplálkoznak)”.

Ugyanis logikátlan eljárás volna a két és költőszóval összekapcsolt szót azonosítani; tehát a *nyelvápolás és nyelv művelés* kifejezésnek az egyik elfogadható szerbhorvát fordítása a *negovanje jezika i razvijanje njegove kulture* volna.

Ha az eddig mondottakból valakinek úgy tűnik, hogy a szociokulturális tartalom nyelvi átültetésénél nem marad más hátra, mint a fordítóra bízni, találja fel magát, ahogyan tudja, akkor téved. Már az eddigiekből is — de a továbbiakból még inkább — le lehet vonni egynéhány következtetést:

— Mint minden fordításnál, a szociokulturális tartalom nyelvi átültetésénél azonban különösen, a fordítandó szöveg teljességét kell szem előtt tartanunk.

— Az ekvivalens kifejezéseket a kontrasztív szemantikai elemzés segítségével kell megválasztani.

— A kontrasztív szemantikai elemzésben figyelembe kell venni az olyan szemantikai jegyeket, amelyek egy adott szociokulturához fűződnek és az olyanokat is, amelyek ilyen szempontból semlegesek.

— Az eredeti szöveg és a lefordított szöveg lehetséges olvasóinak szociokulturális ismeretei közti különbséget sem szabad figyelmen kívül hagyni.

— Egy másik szociokulturális valóságban gyökerező szónak vagy szókapcsolatnak terminusként való használatát a fordító ennek következetes alkalmazásával meghonosíthatja. Az eredmény azonban az előbbi szempontok tiszteletben tartásától függ.

2.

Azokat a szociokulturális tartalmak nyelvi átültetésével kapcsolatos kérdéseket, amelyek a társadalmi-politikai szövegek fordításakor fordulnak elő, az OKTATÁS és NEVELÉS kérdéskörébe tartozó néhány alapfogalom fordításával szemléltetjük.

Egy hivatalos ötnyelvű szövegből a *vaspitanje* és az *obrazovanje* szavakkal alkotott szerbhorvát főnévi csoportokat vetettük össze magyar megfelelőikkel. Csak azokat a főnévi csoportokat elemeztük, amelyekben a kontextustól függően egy szerbhorvát szónak két magyar szó felel meg. pl.

fakultetsko obrazovanje
stručno obrazovanje

egyetemi oktatás
szakmai képzés

A fenti példákból világosan látszik, hogy az *obrazovanje* szó szemantikai jegyei a *fakultetsko obrazovanje* és a *stručno obrazovanje* főnévi csoportokban különböznek. Ezek a különbségek az adott esetben nem lényegesek a szerbhorvát nyelvben, de a magyarban igen. A kollokációs teszt alkalmazásával módunkban áll megállapítani az *oktatás* és a *képzés* közötti jelentésbeli különbségeket.² Ezt a tesztet a *Magyar—Angol Közoktatási Szótár*³ példáira alkalmaztuk.

szakoktatás
általános oktatás
iskolai oktatás

szakképzés
általános képzés
* iskolai képzés

Az idézett példák arra utalnak, hogy a *szak* és az *általános* jelzők kongruensek a *képzés* és az *oktatás* főnevekkel. Ebből az következik, hogy jelentésbeli különbségeket nem a *szak* és az *általános* dichotómiájában kell keresni, hanem abban a tényben, hogy a *képzés* főnév nem kongruál az *iskolai* jelzővel. Tehát a tanulás intézményesített formája jellegzetes az *oktatás* jelentésére, de a *képzés* jelentésére nem, s ez a tény döntő szerepet játszik a szerbhorvát *obrazovanje* magyarra való fordításában.

Az ilyen kritériumok segítségével tárgyilagosabban lehet minősíteni a hivatalos szövegek fordítását, mint pusztán nyelvészeti vagy fordítói intuíció alapján. E kritériumok igénybevétele azért is fontos, mert a jugoszláv oktatási-nevelési rendszerre jellemző formák elnevezéseinek a magyarra való fordításával bővül a magyar nyelvkincs is, így egyaránt szükségesnek mutatkozik az információ teljes átvitele és a magyar szemantikai sajátosságok tiszteletben tartása.

A szótárokban található definíciók és fordítási megfelelések felhasználása mellett a kollokációs tesztek alkalmazása igen hasznosítható a fordítói tevékenységben. Így például, amikor a szerbhorvát *obrazovanje* szót összehasonlítottuk magyar ekvivalenseivel — az *oktatás*, *képzés*, *képzettség*, *végzettség*, *műveltség* szavakkal — a következő tényeket állapítottuk meg:

— A szerbhorvát *obrazovanje* szó a „folyamat” és az „eredmény” szemantikai jegyeket tartalmazza, de magyar ekvivalenseinek egyik csoportjának — az *oktatás* és *képzés* — csak a „folyamat”, a másik csoportjának — a *képzettség*, *végzettség*, *műveltség* — pedig az „eredmény” szemantikai jegye van.

— Az „eredmény” szemantikai jegyet tartalmazó magyar ekvivalens szavak közül a *műveltség* szóra csak „a tanulás eredménye” jellemző, a *képzettség* szónál pedig az is fontos, hogy „a tanulás eredménye egy meghatározott szakterületen” nyilvánul meg; a *végzettség* szó „a tanulás eredményének a verifikálását” is magába foglalja.

A szerbhorvát *vaspitanje* szónak magyar megfelelője a *nevelés*, azzal a megszorítással, hogy a magyar *nevelés* szónak a jelentés-mezeje szélesebb, mint a szerbhorvát *vaspitanje* szónak. Bár első pillanatra ez a megszorítás nem látszik említésre méltónak, ebből mégis problémák keletkezhetnek. Például a szerbhorvát *predškolsko vaspitanje* főnévi csoportot csak jugoszláv publikációkban fordítják magyarra az *iskoláskor előtti nevelés* főnévi csoporttal. Magyarországi kiadványokban ez a kifejezés nem található meg, hanem, többek közt, az *iskola előtti foglalkoztatás* kifejezést használják. Jugoszláviában a *foglalkoztatás* és szerbhorvát megfelelője *zanimanje* más értelemben használatos. Ugyanis nem a nevelésnek globális folyamatát jelöljük ezzel a szóval, hanem egy nevelési formát, amelyet az óvodában alkalmazunk.

A *vaspitanje* és a *nevelés* közli különbségek azonban korántsem okoznak annyi nehézséget a fordítónak, mint a többjelentésű *obrazovanje*. Különösképpen komoly problémát vet fel az *obrazovanje* szóval alkotott főnévi csoportok fordítása, amikor a jugoszláv oktatási-nevelési rendszerre jellemző új formák elnevezéseiről van szó. Példul: az *usmereno obrazovanje* kifejezést *szakirányú oktatás*-sal fordítjuk magyarra. De a *pozivno-usmereno obrazovanje* terminus fordításánál némi ingadozás keletkezett: először körülírva fordítottuk le — *választott szakirányú oktatás* —, később azonban már a magyar fordításban is tükröződik terminus-jellege — *hivatásirányú oktatás*.

A szerbhorvát szerkezetet tükröző hevenyészett fordítások gyakran ugyanabban a szövegben váltakoznak a helyes magyar ekvivalensekkel. Így például egy szövegben az *obrazovanje vaspitača* főnévi csoportot szerbhorvát mintára, az *obrazovanje učitelja* főnévi csoportot pedig a már régen használatos terminussal fordították:

... <i>obrazovanje vaspitača</i> nije bilo na istom nivou kao <i>obrazovanje učitelja</i> az <i>óvónők</i> oktatása nem volt azonos szinten a <i>tanítóképzéssel</i> ...
---	--

A szöveg másik helyén az *óvónőképítés* terminussal találkozunk, tehát helyes magyar ekvivalenssel, amely a *tanítóképzés*, *mérnökképzés*, *jogászképzés*, *orvosképzés* paradigmájához tartozik.

Az *obrazovanje* poliszémiájáról nem szabad a fordítónak megfeledkeznie. Magyar ekvivalensei nem olyan szinonímák, amelyek közül a fordító szabadon választhat, hanem az adott szövegkörnyezethez kötöttek. A következő szerbhorvát szöveg fordításában például, úgy látszik, erről megfeledkeztek:

Zanimanja za koja se predviđa završavanje <i>fakultetskog</i> , odnosno <i>visokoškolskog obrazovanja</i>	Foglalkozások, amelyekre <i>egyetemi</i> , illetve <i>főiskolai</i> oktatás elvégzését irányoznak elő
---	---

Hogyha figyelembe vesszük az *obrazovanje* magyar ekvivalenseinek szemantikai összetételét, amelyről már szóltunk, a magyar szöveg következőképpen helyesbíthető:

Foglalkozások, amelyekhez *egyetemi*, illetve *főiskolai képzettség/ végzettség* szükséges.

A *vaspitanje i obrazovanje* kéttagú terminus magyar fordításában a komponensek helyet cseréltek: *oktatás és nevelés*, s ebben az alakban ismeretes a magyarországi közoktatási terminológiában is. Az ÖNIGAZGATÁSI ÉS EGYÉB TÁRSADALMI-POLITIKAI KIFEJEZÉSEK SZÓTÁRÁBAN (Novi Sad, 1979.) is így fordítják a *vaspitanje i obrazovanje* terminust, két kivétellel:

idejno-političko <i>vaspitanje i obrazovanje</i>	eszmei-politikai <i>nevelés és képzés</i>
--	---

A *nevelés és képzés* terminus-jellege valóban kevésbé érezhető, de az *oktatás és nevelés* használata ebben a szövegekörnyezetben nem volna helyes.

Az utóbbi példák arra utalnak, hogy a kontrasztív szemantikai elemzés eredményeinek mérlegelése után a hivatalos szövegek fordítói számára továbbra is nyitva marad a kérdés: a szociokulturális tartalmak nyelvi átültetésekor mennyit áldozhat a forrásnyelvi tartalomból a célnyelv terminológiai szabványosságáért.

A választ már akkor sugalltuk, amikor a *nyelvművelés* szó szerbhorvára való fordításáról beszéltünk. Itt azonban még egy mozzanatot figyelembe kell venni, éspedig azt, hogy az oktatás és nevelés témakörébe tartozó magyar kifejezések és terminusok egy része két külön társadalmi-politikai közösség szociokulturális tartalmait hivatottak kifejezni. Ha erről van szó, akkor a válasz egyértelmű: a szociokulturális valóságban meglévő különbségeket a fordítónak tiszteletben kell tartania, tehát egy közismert vagy jól bevált terminusért nem szabad semmit sem feláldoznia a forrásnyelvben kifejezett tartalomból.

3.

A nyelv és a szociokulturális valóság bonyolult viszonyából az következik, hogy a nyelvi kifejezések nemcsak a szociokulturális valóság tükrözésére, hanem ennek leplezésére is szolgálhatnak. Ezért az eltérő terminusok nem mindig utalnak a valóságban is meglévő különböző tartalmakra. Máskor pedig ugyanazok a terminusok eltérő társadalmi-politikai közösségekben különböző tartalmakat közölnek. Az utóbbi állításunkat a NEMZETI KISEBBSÉG és a NEMZETISÉG terminusok használatával — illetve ezek szerbhorvát ekvivalenseinek az alkalmazásával és más európai nyelvekre való fordításával — szemléltetjük.

„A Jugoszláv Szövetségi Szocialista Köztársaság alkotmánya törölte a *nemzeti kisebbség* terminust, s azt *nemzetiségre* módosította, ezzel is jelezvén a korábbi jogegyenlőtlenségen alapuló státus végleges felszámolását”, írja Szelei István *Nemzeti irodalom — nemzetiségi irodalom* c. könyvében. Ezt a két kifejezést a jugoszláviai magyar terminológia világosan megkülönbözteti, de a magyarországi szóhasználat nem követi. Erről tanúskodik, Kővágó László *Kisebbség — nemzetiség* c. könyvében tett megjegyzése, amely szerint a *nemzetiség* „olyan népcsoportot (jelöl), amely *nem* nemzet, vagy nem uralkodó (többségi) nemzete egy országnak. A köznapi, de a tudományos használatban is a *nemzetiség* szó mindennek előtt *kisebbséget*, nemzeti kisebbséget jelent” (46. old.). Ezt a viszonyulást a terminológiai használatban jól illusztrálja Joó Rudolf könyvének már a címe is: *Nemzetiségek és a nemzetiségi kérdés Nyugat-Európában*. Miután a nemzetiség és a kisebbség fogalmát más országok aspektusaiból is tisztázta, Kővágó helyesen állapítja meg: „A *nemzetiség*, illetve a *kisebbség* fogalmának, meghatározásainak áttekintése

tehát azt mutatja, hogy tudományban, jogban, publicisztikában egyaránt bizonytalanság uralkodik mind az egyes nemzetiségi, kisebbségi csoportok megnevezését, mind pedig a használt megnevezések tartalmát illetően” (59. old.).

A szerbhorvát terminológiában a *narodnost* (nemzetiség) szót akkor használjuk, amikor a Jugoszláviában élő magyarokról, románokról, albánokról és mindazokról a Jugoszláviában élő nemzeti közösségekről beszélünk, amelyek egyenjogúak a jugoszláv nemzetekkel. Így például a valamikori unitarista *jugoslovenski narod/jugoszláv nemzet* elnevezés helyett minden hivatalos dokumentumban a következő kifejezés áll: *narodni i narodnosti Jugoslavije/a Jugoszlávia népei és nemzetiségei*. A *nacionalna manjina* (nemzeti kisebbség) elnevezést azokra a jugoszláv nemzetekhez tartozó közösségekre alkalmazzuk, amelyek más — elsősorban kapitalista — országokban élnek, például: *slovenačka i hrvatska nacionalna manjina u Austriji* (a szlovén és a horvát nemzeti kisebbség Ausztriában).

A szerbhorvátról magyarra és a magyarról szerbhorváttra fordítónak nincs különös problémájuk a *nemzetiség* és a *nemzeti kisebbség* terminusok fordításával. Mégis ezek a terminusok mint szociokulturális tartalmak hordozói nem bírnak egyenlő horderővel. Ugyanis a magyar nyelvben a *nemzetiség* szó történelmi kategória megjelölésére is szolgál, míg a szerbhorvát *narodnost* nemzeti közösséget jelentő értelemben csak a második világháború után vált terminussá. Kővágó László említett könyvében található adatok szerint az 1868-as magyar törvény „megkülönböztette a magyar politikai *nemzetet* (államnemzet), a nemzetet alkotó, lényegileg etnikai értelemben vett *nemzetiségeket*. Eszerint nemcsak a németeket, szerbeket stb., tehát a *kisebbségeket* tekintette nemzetiségnek, hanem a magyarokat is” (47—48. old.).

Más szociolingvisztikai mozzanatok is figyelembe vehetők egyrészt a szerbhorvát *narodnost* és *nacionalna manjina*, másrészt a magyar *nemzetiség* és *nemzeti kisebbség* kifejezések megkülönböztető jegyeinek a meghatározásában. A *nacionalna manjina/nemzeti kisebbség* kifejezések a két háború közötti kisebbségi sorsot is asszociálják, tehát azokra a szociokulturális körülményekre emlékeztetnek, amelyek közt ez a kifejezés terminussá vált. A *nemzetiség* szó, ha nem is bír olyan újszerűséggel, mint a szerbhorvát *narodnost*, mégis mentes minden negatív konnotációtól.

Természetesen nehéz éreztetni ezeket a különbségeket, amikor akár magyarról akár szerbhorvátról fordítunk olyan nyelvekre, amelyek ezeket a problémákat háttérbe szorító szociokulturális közösségekben fejlődtek ki. Milyen segítséget nyújthat ilyenkor a nyelvészet a fordítónak? Teljes választ nehéz adni. Csak néhány útbaigazítással próbálunk hozzájárulni a kérdés megoldásához:

— Először is figyelembe kell venni azt, hogy kinek szánjuk a fordítást és milyen céllal fordítunk;

— Ha célunk megismertetni a mi társadalmi-politikai valóságunkat a társadalmi és politikai kérdések iránt érdeklődő olvasóval, „tükörfordítást” alkalmazhatunk, vagy az eredeti szót idegen szóként használ-

hatjuk, egy lábjegyzetet mellékelve, amelyben a terminus értelmezését adjuk;

- Más esetekben pedig engedményt tehetünk a szociokulturális tartalom rovására.

JEGYZETEK

¹ Ez a tanulmány szerbhorvát fordításban jelenik meg a Matica srpska kiadásában; fordítója e dolgozat szerzője. A kötet címe: *Zbornik radova „Jezičko — kulturni pokreti naroda u Habsburškoj monarhiji”*.

² Erről bővebben lásd: Melanija Mikeš, Plemenka Vlahović: Prevođenje nekih izraza i termina iz oblasti vaspitanja i obrazovanja c. tanulmányukat, in: *Simpozijum Kontrastivna jezička istraživanja*, Novi Sad (sajtó alatt).

³ Heltai Pál: *Magyar—Angol Közoktatási Szótár*, Budapest, 1978.

⁴ Kóvágo László: *Kisebbség — nemzetiség*, Bp. 1977.

⁵ Joó Rudolf: *Nemzetiségek és a nemzetiségi kérdés Nyugat-Európában*, Bp. 1977.

REZIME

PRIOLOG PITANJU JEZIČKOG PRENOŠENJA SOCIOKULTURNE SADRŽINE

U ovom radu razmatraju se neka pitanja kontrastivne semantičke analize iz oblasti leksikologije i terminologije, i to ona u kojima, pored jezičkih aspekata, vidno mestu zauzimaju kulturološki, društveno-politički i međunarodno-pravni aspekti. U prvom delu reč je u mađarskom terminu *nyelvművelés* i njegovim srpskohrvatskim ekvivalentima u jednom prevodu u kojem ovaj termin zauzima ključno mesto. U drugom delu razmatra se prevođenje srpskohrvatskih termina *vaspitanje* i *obrazovanje* na mađarski jezik. A trećem delu ukazuje se na složenost pitanja upotrebe srpskohrvatskih termina *nacionalna manjina* i *narodnost* odnosno mađarskih termina *nemzeti kisebbség* i *nemzetiség*.

SUMMARY

A CONTRIBUTION TO THE PROBLEM OF TRANSMITTING SOCIOCULTURAL CONTENTS

In the paper some problems of contrastive semantic analysis concerned with lexicology and terminology have been treated. In the first part the Hungarian term *nyelvművelés* and its Serbocroatian equivalents have been submitted to the contrastive analysis. In the second part the Hungarian translations of the Serbocroatian terms *vaspitanje* and *obrazovanje* have been discussed. In the third part the author points to the complex question of using the Serbocroatian terms *nacionalna manjina* and *narodnost* as well as the Hungarian terms *nemzeti kisebbség* and *nemzetiség*.

**A NÉMET FORDÍTÁSELMÉLET
IRÁNYZATAI ÉS PROBLÉMÁI**

A fordításelmélet kialakulásához nagyban hozzájárultak a német nyelvészek, írók, tudósok. A német megközelítések előzményeként 1530-ban Martin Luther Koburgban adta közre „Sendbrief von Dolmetschen” címmel fordításelméleti nézeteit. A tolmácsolás és a fordítás fogalma sokáig nem differenciálódott: a „dolmetschen” szóval jelölték. A fordításelmélet anyaga a XIX. század végéig csak ritkán jelenik meg önálló munkákban. A fordítók rendszerint fordításuk műhelytanulmányában vagy függelékében adták elő saját nézeteiket a konkrét feladat nehézségeiről, a felmerült problémákról, a helyesnek talált megoldási módokról.

A fordítás problémáinak másodlagos kérdésként való kezelése a magyarázata annak, hogy Luther fenti tanulmányán kívül német nyelven nemigen találunk régebbi fordításelméleti munkát. A XVII. században Johann Joachim Becher, a következő évszázadban Leibnitz fejlesztette a metanyelvrendszert, ugyanis egy mechanikus fordítási rendszert kívántak teremteni. Goethe fordításelméleti nézeteit a „West-östlicher Divan” (1819) függelékében fejtette ki. A fordítás lényegéről August Wilhelm Schlegel és Friedrich Schlegel, Wilhelm von Humboldt, Schopenhauer, Nietzsche, Schleiermacher is elmondta véleményét, az utébbtól származik a fordítástudomány „Übersetzungswissenschaft” terminus. Humboldt a fordítást tartja a szépirodalomban az egyik legfontosabb tevékenységnek, segít a nyelvi akadályok ledöntésében és a nemzeti nyelv fejlődésében. A maga korában úttörő lehetett a német nyelvterületen Willamowitz-Moellendorff: „Was ist Übersetzen” (Berlin 1902) műve. Az idevágó szemelvényeket H. J. Störig adta közre „Das Problem des Übersetzens” (Darmstadt 1963) című gyűjteményében.

„A fordítás és sajátosságai mellett és ellen szóló idézetekkel könyveket lehetne teleírni” — mondja Indrig Schellbach. Ezt a fordíthatóságról mindenki felveti, aki valaha is hozzászólt ehhez a témához.

Az 1963. évi adatok alapján a két Németország a világ második fordító állama, az anyanyelvre való fordítások szempontjából pedig az első.

A német nyelvterületen számos fordítástudományi könyv és tanulmány jelenik meg. Közülük csak a legjelentősebbeket említjük:

J. Herbert Le Mauel: *de l'Interprete* (Genf 1952) című könyve, amelyet németre, angolra, olaszra és kínaira is lefordítottak. Svájcban már az ország négy nyelvűségéből eredően is behatóan foglalkoznak a fordítástudománnyal. Ilyenek:

E. Fromageat: *Die Technik der praktischen Übersetzung* (Zürich, 1955)

W. Widmer: *Fug und Unfug des Übersetzens* (Köln 1959)

R. W. Jumpelt: *Die Übersetzung naturwissenschaftlicher und technischer Literatur* (Berlin 1961)

L. Weisgerber: *Die sprachliche Erschliessung der Welt* (Düsseldorf 1963)

H. J. Störig: *Das Problem des Übersetzens* (Darmstadt 1963)

Az elkövetkezőkben néhány nemrégiben megjelent tanulmány, előadás, cikk alapján vetünk fel néhány problémát és megközelítést a fordításelmélet német vonatkozásai közül.

A következő forrásanyagot vettük alapul:

A. NEUBERT: THEORIE UND PRAXIS FÜR DIE ÜBERSETZUNGSWISSENSCHAFT (az AILA 3. NEMZETKÖZI KONGRESSZUSÁN 1972. aug. 24-én megtartott előadás)

O. KADE: ZUR ANWENDUNG VERSCHIEDENER REALISATIONSFORMENDER TRANSLATION

G. JÄGER: KOMMUNIKATIVE UND FUNKTIONELLE ÄQUIVALENZ

I. SCHELLBACH: FINUGORISTIK UND ÜBERSETZUNGSWISSENSCHAFT (A FINN—MAGYAR TÁRSASÁG 1978. jan. 20-i ülésén hangzott el HELSINKIBEN)

H. BRUDERER: MASCHINELLE SPRACHÜBERSETZUNG UND MEHRSPRACHIGE TERMINOLOGIE-DATENBANKEN

W. WOLFRAM: ÜBERSETZEN UND DOLMETSCHEN ALS MODERN INTERLINGUALE KOMMUNIKATIONSMITTEL

A. Neubert azt taglalja, hogy a fordítás mennyiben függ a szöveg egészétől, a szövegtípustól. A kétnyelvű kommunikáció komponenseit, T_1 (forrásnyelv) — L_1 -et átültetjük T_2 (célnyelv) L_2 szövegre, ennek feltétele, hogy a célnyelv funkcionálisan ekvivalens legyen a forrásnyelvvél, de éppen a funkcionális ekvivalencia kérdésében merül fel a probléma, mert az eredeti funkcióját éppen olyan szükségszerű, mint amilyen lehetetlen betölteni, ez örök szabály, de szinte elérhetetlen ideál.

A fordítás lényege a kódváltás mesterséges és természetes szituációjában van. Az üzenet hírtartalmát, a nyelven kívüli valóság természetét, lélektani tényezőit mindig nyelvi jelekké kell kódolni. A valóság elemei a nyelviségen keresztül öltének testet, s ahogyan Marx írja, a gondolatától, sajátos módon elvonatkoztatjuk a valóságot, majd új köntöst kap és új nyelvi és társadalmi feltételek között új életre kel. Csak ez az anomália „természetes” ebben a természetellenes folyamatban, hogy a határtalan emberi felismerőképesség a célnyelvi olvasót vagy hallgatót is alkalmassá tege a forrásnyelven kódolt valóságkép befogadására.

Különböző nyelvi közösségek létezése folytán a fordítás éppen olyan társadalmi szükséglet, mint az egynyelvű kommunikáció egy egynyelvű közösségben.

A fordíthatóság akadályaihoz — erről még lesz szó — a következőket sorolja:

— a történelmileg kialakult nyelvrendszer struktúrái, amelyek potenciálisan megegyező tartalmak különböző módon való kifejezései;

— a nyelvi közösség eltérő történelmi fejlődéséből eredő eltérő társadalmi fejlődés. Ennek megfelelően eltérő a valóságról alkotott képünk a kommunikációban és a megismerésben;

— az eltérő földrajzi és éghajlati viszonyokból eredően a természet-ről és kevésbé a társadalomról alkotott képünk sajátos színezete;

— amennyiben a nyelvi megnyilatkozás különleges kommunikációs helyzetben jön létre, sajátos kommunikációs követelményeknek és szempontoknak felel meg. Ez a kommunikációs helyzet bizonyos nyelvi konvenciókban csapódik le, ami az adott nyelv jellegzetessége is.

Ezeket az általános nyelvi-társadalmi eltéréseket kell a fordításnak leküzdenie.

Neubert a fordíástudományt a nyelvtudomány egyik ágának tekinti, amely társadalmi kötöttségéből eredően magában foglalja a beszédtevékenységet is. Ami más tudományoknak a gyakorlat, a fordíástudománynak a tolmácsolás és a fordítás sokrétű megvalósulási formája, s a translációs tevékenység a központi kutatási terület. A folyamat tüzetes vizsgálatához a fordítást mint nyelvi folyamatot kell vizsgálni, és nem elégedhetünk meg a fordítással mint a folyamat eredményével, ami mindeddig szokás volt. Az egyszerű fordítások tényanyaga annyiban lehet általános szabályok forrása, amennyire reprezentálja minden fordítás törvényszerűségeit.

Neubert a fordíástudományt a nyelvtudomány egyik ágának tekinti, a tolmácsolás és a fordítás sokrétű megvalósulási formája, s a translációs tevékenység a központi kutatási terület. A folyamat tüzetes vizsgálatához a fordítást mint nyelvi folyamatot kell vizsgálni, és nem elégedhetünk meg a fordítással mint a folyamat eredményével, ami mindeddig szokás volt. Az egyszerű fordítások tényanyaga annyiban lehet általános szabályok forrása, amennyire reprezentálja minden fordítás törvényszerűségeit.

Mit jelölünk fordításelméletként, hogyan jön létre ekvivalencia a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg között? — Neubert két irányban általánosít.

Először, a szöveg mikrostruktúrájának szintjén posztulál ekvivalencia-viszonyokat. A forrás- és a célnyelv között a grammatikai és a lexikai azonosság relációs hálózatát állítja fel, eredménye az ún. fordításparadigma, ami az elméletben mint az L_1 és az L_2 közötti objektív viszony tükrözésében realizálódik. Ez az egyetlen objektív tényalapja a translációnak, s alapelveket teremt a fordításhoz egy konkrét fordításeten kívül is. Természetesen állandóan realizáljuk, aktualizáljuk, konkretizáljuk és változtatjuk őket. Ahogyan az emberi beszédképesség egyúttal következménye és előfeltétele az emberi társadalmi életnek, ugyanúgy a fordíthatóság ok- és hatáskomplexumában az egymással kommunikáló különböző nyelvi közösségekkel van összekapcsolva, ami elméleti alapja, idézzük Goethét „az egész világmindenség egyik legfontosabb és legértékesebb tevékenységének”.

Másodszor, a fordításelmélet egyes szövegeket a szövegosztály irányában absztrahál. Ezzel a szerző a szöveg makrostruktúrájába épülésre céloz. A makrostruktúrában is felismerhetjük az elméletet. Az L_1 és az L_2 között éppen olyan objektív korrelációk állnak fenn, mint a gramma-

tkai lexikai fokon. A szövegtípusokat úgy is fel lehet fogni mint funkcionális stilisztikai normákat. Az L_1 és az L_2 funkcionális stílusul között aztán vannak éppen olyan azonosságok, amelyek a történelmileg kialakult kommunikációs szokások, a társadalmi és bizonyos területeken és szituációkban a nyelvi érintkezésben individuális konvenciókon stb. alapulnak.

A fentiekből világossá válik, hogy fordításelméleten mindent értő de nem a gyakorlattól elszakadt képződményt. A fordításelmélet és gyakorlat egybefonódik, még a tapasztalt fordító sem fog felkészületlenül munkához, de a jó elméleti szakember sem tévesztheti szem elől a fordítás gyakorlatát. A fordíthatatlanságról vallott és a korlátolt, feltételes fordíthatósággá enyhített nézetek, illetve a totális fordíthatóságnak a forrásnyelvi-célnyelvi ekvivalencia-viszonyokon átszűrt realitása is csak a gyakorlat tényeiben válnak az ellentétek dialektikus egységévé.

Neubert az L_1 és az L_2 közötti ekvivalencia viszony mikro- és makroszövegi tényezőiről tárgyalva először is definiálni próbálja ezt a viszonyt. Szerinte az ekvivalencia-viszony az L_1 és az L_2 kifejezési lehetőségeinek olyan hasonlósága, ami lehetővé teszi a funkcionális tartalmi ban és az orosz idő- és aspektusrendszerben létező ekvivalencia-viszonyo-ekvivalenciát. Példaként említi a német időrendszerben és struktúrátípusokat. A hálózat magában foglalja a forrás- és a célnyelv egész nyelvtani rendszerét.

A grammatikai ekvivalencia-viszonyt ismét csak az egész nyelvtani totalitásban nem lehet elválasztani az L_1 és az L_2 között fennálló lexikai ekvivalencia-viszonytól. Végül is a lexikai sajátosságok között felfedezhető az L_1 és az L_2 morfológiai-frazeológiai azonossága is. Ilyen ekvivalencia létezik például az ígék között, amelyek a mozgás, közlés, gondolkodás, óhajok és akarat kifejezésére szolgálnak.

Természetesen az L_1 és az L_2 közötti lexikai ekvivalencia-viszony teljességét a szóállomány, bár elméletileg nyílt rendszer, csak bizonyos határokig valósíthatja meg, még akkor is, ha tudjuk, hogy a nyelvtani rendszerrel szemben állandóan bővül, gazdagodik.

A grammatikai és a lexikai ekvivalencia-viszony között nem létezik **típus** lefordítására társadalmi szükséglet mutatkozik, akkor az L_2 -ben xikai eszközeivel adjuk vissza és fordítva. Ez a transzpozíció a bizonyíték arra, hogy a grammatikai és a lexikai rendszer együttvéve és egymással kiegészítve alkotják a nyelv számos elemének összességét.

Neubert foglalkozik a szövegtípusokkal is. Szerinte ezek a kategóriák egy nyelvközösség kommunikációjában történelmileg kialakult, megszilárdult közlési minták, etalonok. Mind írásban, mind beszédben előfordulnak, a mindennapi beszédben épp úgy, mint a szépirodalmi stílus sokszínű rétegeiben.

A funkcionális stílussal kapcsolatban a sajtónyelvvel is foglalkozik, és elmondja, hogy ez a szövegtípus rendkívül heterogén, típusai a vezércikk, hír, kommentár, tudósítás stb. A tudományos szövegtípus, a tanulmány, a kiselőadás társadalmi célnak felel meg. A stíluszint szerint a szövegeket a semleges hangulatútól a vulgárisig tagolja. A fordítói hűség szerinte nem időtlen viszony az eredeti közléshez. Ha egy szövegtípus hefordítására társadalmi szükséglet mutatkozik, akkor az L_2 -ben

bizonyos elemeknek kell lenniük, amelyek a közlendő információ hordozói lesznek. Így születhet a fordításirodalomból egy új szövegtípus vagy egy meglevő szövegtípus viszi tovább az új kommunikációs funkciót. Itt említi azokat a fejlődő államokat, amelyekben korábban az angol vagy a francia töltötte be ezt a feladatot.

A közlés mikrotársadalmi kötöttségeit érdekesen szemlélteti. Például aligha van olyan L_1 vezércikk, amelyet az L_2 nyelvterületen vezércikként lehetne megjelentetni. Az L_2 konvencióhoz való alkalmazásának kérdése nem merül fel, az L_2 -ben is megtartja az L_1 -ből származó stílusjegyt. Az eredetihez való hűség ugyanis többet nyom a latban, mint a kommunikációs azonosság. Ezt abból kiindulva is interpretálhatjuk, hogy a célnyelvi szöveget teljesen úgy alkalmazzuk, mint a forrásszöveget. Ez az L_1 vezércikk tartalmáról és formájáról közvetít információt az olvasónak.

Ugyanez a helyzet a tudományos-műszaki irodalom szövegeinek esetében is. Mindenütt, ahol a célnyelvi szöveg és a forrásnyelvi szöveg között közvetlen funkcionális ekvivalencia áll fenn, és nem csak „információ”, szem előtt kell tartani az L_2 kommunikációs hagyományait. Ellenkező esetben az L_2 rossz fordítás lesz. Ez az alternatíva jellemző a makrotextuális ekvivalencia-viszonyra is.

A fordítás mint egységes folyamat nem vezet szükségszerűen egy fordításhoz mint végeredményhez. A makrotextuális ekvivalencia-viszonynak sokkal inkább törvényszerű következménye a több fordítás-változat elismerése.

Lényegében két fordítói hűségesszmény van, amelyeket Goethe így fogalmazott meg: „Két fordítási maxima létezik, az egyik megköveteli, hogy a szerző oly módon hozzon közelebb hozzánk egy idegen nemzetet, hogy sajátunknak tekinthessük, a másik pedig arra serkent, hogy mi közeledjünk az idegenhez, és az ő helyzetébe, beszédmódjába, viszonyiba éljük bele magunkat”.

A másik probléma a gyakorló fordítók számára, hogy mit kell a forrásnyelv tartalmából és formájából közvetíteni a célnyelvbe. A teoretikusok csak azt vetik fel, hogy melyek a fordítás invariáns eljárásai. A szerző válasza: az invariánsok a kommunikációs funkcióban találhatók meg. A feltételes fordíthatóság nem lekicsinylése a fordításnak, feltételességében a társadalmi, történelmi kötöttségeket nevezzük meg, mint ahogyan egy remekmű egyben korának alkotása is.

Úgy véljük, hogy éppen az elérni kívánt hatás tartozik a fordítás invariánsai közé. A forrásnyelvi szövegnek mind a grammatikai, mind a lexikai sajátosságai variálhatók. A kommunikációs cél, a közlési műfaj és társadalmi viszonya az állandó, a fordításban is megőrzendő elemek.

Ez a funkcionális ekvivalencia egyesíti magában a szöveg hűségét, azonosságát, korrektségét és adekvátságát. Ezek a fordíthatóság kulcskérdései. Ez a központi kategória öleli fel az egész nyelvi közlést a szakfordítástól kezdve a tolmácsoláson át egészen a műfordításig. A nyelvi közlés megvalósulási formáinak eltérő funkciói az eltérő ekvivalencia-kritériumokat feltételezi. A kódváltás a nyelvi közlés minden nemében közös. Közös alapjuk a forrás- és a célnyelv közötti ekvivalencia-viszony. A kódváltás előfeltétele végülis a nyelvi közvetítő fordítási kompeten-

ciája. A fordítási kompetenciának egyik megnyilvánulása az, amit a szociolingvisztika kommunikációs kompetenciának nevez. A tolmács és a fordító teljesítménye szavatolja a kommunikációs hatást (eredményt) a társadalmi élet egy egészen sajátos szituációjában (eltérő nyelvi közösgégek megléte mellett). A társadalmi munkamegosztás termékeként a nyelvi közvetítő azokat az elemeket használja fel, amelyekkel olvasója és hallgatója nem rendelkezik adott kétnyelvűségének figyelembe vételével a jeladó és a jelbefogadó mégis hatásos kommunikációt szavatolhat. A fordításnak erre a társadalmi gyakorlatára épül az az elmélet, amelynek központi fogalma természetesen nemcsak a mondatok korrekt nyelvtaniséga lehet, mint Chomsky kompetenciájában. A fordításelméletnek inkább a szövegek funkcionális ekvivalenciája a kulcsfogalma, amelyet a fordítási kompetencia szolgál.

A funkcionális ekvivalencia egy választási módot előfeltételez. Biztosítja, hogy nem minden nyelvtanilag helyes mondatot lehet a célnyelvben elfogadhatónak tekinteni. Lexikai szempontból elsősorban a megfelelő terminust kell fellelni. A nyelvi közvetítőnek, ha jól végzi dolgát, a szövegtípus távlatából kell megtalálnia az azonos hírértékű grammatikai és lexikai elemeket. Ennek viszont az a nehézsége, hogy nemcsak egy és egyértelmű megfelelés létezik (a természettudományi-műszaki fordítások kivételével), a makrotextuális ekvivalencia-viszony nem tervezhető előre. Egy szövegtípus grammatikai-lexikai jellemzőinél sokkal szélesebbek a variációs lehetőségek, és nem is csak szubjektív alapon. A fordítás kompetencia ennek a variálhatóságnak a felismerését is tartalmazza.

A makrotextuális modellt több determináns befolyásolja, ezért több variánst is feltételez.

A fordításelmélet fogalmakká általánosított rendezett tapasztalat, a fogalmak tapasztalatok nélkül üresek, a tapasztalat elméleti összefüggések nélkül vak.

Ebből a nézőpontból kell értelmeznünk a potenciális ekvivalencia-viszonyról kialakult felfogásokat (mikro- és makroszöveg szintjén) a funkcionális ekvivalenciát és a fordítói kompetenciát. Ezeknek kellene a fordítás évszázados tapasztalatanyagát rendszerbe foglalniuk, hogy a fordíthatatlanság és fordíthatóság pólusai szintézissé váljanak. A fordítás társadalmi szükségszerűsége serkentően hat a fordítás fejlődésére, s egyszer talán a jó gépi fordítást is megteremtheti.

A fordítási folyamat szubjektív és objektív tényezőinek kutatása folyamán a fordításelmélet teljesen figyelmen kívül hagyja a szépirodalmi szövegeket. A szakirodalomban a nyelv a kommunikáció eszköze, míg a költészetben egyidejűleg a kommunikáció tárgya is, amelyben a nyelv asszociációs és érzelmi elemei vannak előtérben, és a metaforák, szójátékok és a hangutánzó effektusok esztétikai információt hordoznak.

A fordító feladata tehát abból áll, hogy egy forrásnyelvi szöveget azonos értékű célnyelvi szöveggel helyettesítsen be. Fordítói illetékességét a két nyelv és nyelven kívüli valóság az ekvivalencia-viszonyok ismerete mellett az a képesség adja, hogy ezeket konkrét szövegek funkcionális ekvivalenciájára is tudja alkalmazni. A fordító tevékenységét befolyásolja a politikai, vallási, szociális, nyelvföldrajzi háttér is.

Schellbach a fordítás folyamatát a következő három szakaszra bontja:

1. a forrásnyelvi szöveg dekódálása, elemzése;
2. a kódváltás, azaz a dekódolt forrásnyelvi jelrendszernek egy célnyelvi jelrendszerbe való átváltása, ez a translátor sajátos teljesítménye;
3. a célnyelvi szöveg mint végtermék (transzlátum) újrakódolása, azaz a fordító másodlagos közlővé válik a végleges befogadóhoz viszonyítva.

A kódváltás nem nyelvi síkon releváns. A formális elemek, a nyelvi alakulatok nem invariánsok. A jelfelszín változékonyságában csak a tartalom állandó.

A fordításban érintkező nyelvek tipológiai rokonságától függ, hogy a kommunikáció szempontjából melyik fordítási módszer a legjobb.

A lefordított szövegek megítélésében gyakran használjuk a szószertinti fordítás — szabad fordítás megkülönböztetést, ez a határ azonban nem egyértelmű és nagyon nehéz elválasztani a két eredményt, annyi fok és fokozat van, ahányat a megfelelő szövegtípus tartalmazhat.

Sajnálatos módon a fordítástudományban sincs világos és egységes irányvonal a terminológia használatában. Szinte minden iskola kialakítja a maga sajátos fordításelméletét. Már magának a kiindulópontnak, azaz a szövegtípusnak a jellemzésében is eltérések mutatkoznak.

A szöveg terjedelme sem mellőzhető tényező, a szöveg terjedelme és a fordítás nehézségi foka fordított arányban áll. A legkisebb szövegegyeségek tűnhetnek lefordíthatatlanoknak.

A szövegelemzés végbemehet a tulajdonképpeni fordítási folyamat előtt, ekkor egymást követik a megértési fázis és a fordítási bázis, de egybe is olvadhatnak, ez történik a szimultán fordítás esetében. Egyes szerzők rámutatnak a kiindulónyelvi szöveg kimunkáltságának fontosságára a fordítástudomány elmélete és gyakorlata szempontjából.

Másrészt állandóan rámutatnak arra, hogy az anyanyelvvel való foglalkozás — általában ez a célnyelv — a fordítástudományban háttérbe szorul. Az anyanyelv hiányos ismerete nagyobb hibaforrást képezhet mint hinnénk. (A szerző Tarnóczy Lórántot idézi, aki Magyarországon a legérdemesebb művelője volt a fordításelméletnek, és tollából az e témával kapcsolatos legfontosabb publikációk kerültek ki.)

A szakszövegek feladata a szintváltás, nem pedig a szituáció megváltoztatása. A nyelven kívüli valóság logikai szabálya egyúttal fordítási szabály is. Ez a lényeges eltérésük a szépirodalmi szövegekkel szemben. A szinonim fordíthatóság nem érvényes a szakszövegekre (lexikai síkon semmiképpen sem) természetesen a szakszöveg szerzőjének vannak stilisztikai sajátosságai, amelyek tükröződnek a célnyelvben. A szinonima szerepe az irodalmi szövegekben egészen más, mint a terminológiai alakváltozatok a szakszövegekben.

Paepeck a „terminológiai distancia szabályairól” beszél, ami a közvetítőt és a befogadót a szaknyelvi szövegezés és megértés folyamatából mint szubjektív tényezőket bizonyos mértékben kizárja. Jóllehet az említett szövegek messzemenően sztereotípusok, ezért könnyen meg is tanulhatók — mondja a szerző —, természetesen fordításukhoz szaktudás

szükséges, ez pedig a célnyelvi szakirodalommal való beható foglalkozást igényli.

A fordítástudomány lényeges alkotórésze a fordításkritika, az összehasonlítás. Összehasonlítjuk az eredeti szöveget a fordítással, a különböző nyelvű fordításokat, amelyek más-más fordítók tollából kerültek ki, egyazon forrásszöveg alapján. Így lehet megoldást keresni a fordítástechnikai nehézségekre a szemantika, a szintaxis, a stilisztika, a pragmatika stb. területén, ezáltal 1. összeállíthatjuk a különböző szövegek, szövegfajták és nyelvek fordításában előforduló nehézségek tipológiáját; 2. kidolgozhatjuk a problémák áthidalásának módszerét és az ekvivalencia feltárását; 3. a különböző szövegfajták elemzési kritériumait; 4. új anyagot lehelünk a szótárak kibővítésére. A fordításkritikának azonban nem ezen a szinten, hanem a kontrollszerkesztésben kell érvényesülnie.

Egy másik szerző, Jäger tanulmányában arról számol be, hogy a fordítás mint folyamat fogalmának bevezetése óta számos kísérlet történt pontosabb meghatározása érdekében. Ilyen próbálkozás a mi javaslatunk is — írja a szerző —, hogy műveletként határozzuk meg, hogy az eredeti és a fordítás között megvan a funkcionális-ekvivalencia-viszony, amelynél a fordítás denotatív és pragmatikai jelentése és néhány szintaktikai tulajdonsága szerint hangoljuk egybe az eredetivel. Mivel a „fordítás” követelményszintet is jelent, amelynek a funkcionális ekvivalenciát is fednie kellene, sőt az ideálshoz közelítő ún. reális fordítás fogalmát is, de ez és a fordítás egésze is meghatározatlanok maradnak. A „közelítés” terminus nemkülönben magyarázatra szorulna.

A szerző a helyzet felméréseként abból indul ki, hogy a világon ma is nagyon sok nyelv van, sőt az ún. világnyelvek száma is meglehetősen nagy, univerzális közvetítőnyelv nem létezik, de a nyelvi határokon túl is sokoldalú kommunikációs kapcsolat létezik, amely a nyelvi kommunikációnak törvényszerű társadalmi alapja és kerete.

A nyelvi közvetítésnek nevezett folyamatban egy forrásnyelv L_1 szövegeit éppen azon körülmény miatt, hogy az L_1 -ben vannak foglalva, és a befogadónak nem érthetőek, átkódoljuk egy olyan célnyelvi L_2 szöveggé, amelyet a befogadó ismer. A nyelvi közvetítés lényege éppen a természetes nyelvi szöveg átkódolásában van, ami biztosítja a kommunikációt különböző nyelvi kommunikációs partnerek között.

A közvetett kommunikáció magában foglalja, hogy a nyelvi közlésénél egy bármilyen L_2 szöveg nem helyettesíthet egy adott L_1 szöveget. Ez csak bizonyos feltételek mellett következhet be. A nyelvi kommunikációnál arról van szó, hogy egy szöveg útján tudattartalmat juttatunk el. A kommunikációs nézőpontból azért lényegesek a tudattartalom felváltásában a szöveg reprezentatív tulajdonságai, azaz egy tudattartalomhoz a valóság hasonlóaként kötődnek, azaz képmásként, szimbólumként érthetőek és jegyezhetőek meg. E funkció megvalósításában minden szövegnek meghatározott kommunikációs értéke van, vagyis hogy a valóság milyen és mekkora összefüggő rendszerét tudja felidézni.

Ha csupán nyelvi közvetítés révén kívánunk odahatni, hogy egy L_2 szöveg jöjjön létre, egy meghatározott befogadókör számára érthetetlen, de bennük bizonyos tudattartalmat kiváltó L_1 szöveg helyett, nyilván-

való, hogy csak egy ilyen L_2 szöveg lehet a kommunikációban egy adott L_1 szöveg helyett, amely kommunikációs értékében kapcsolatban áll az eredetivel. Ha az L_2 és az L_1 szöveg kommunikációs értékükben megegyeznek, akkor az L_2 szöveget eredményező folyamat közlésileg ekvivalens átkódolás, egy kommunikatíván ekvivalens nyelvi közvetítés, amit fordításnak nevezünk. Amennyiben az L_2 szöveg és az L_1 szöveg nem azonos, csak bizonyos kommunikációs értékükben egyeznek meg, kommunikatíván heterovalens nyelvi közlésről van szó.

Itt csupán a kommunikációs ekvivalencia fogalmát igyekszünk közelebbről jellemezni. Kommunikációs ekvivalenciának tekintünk két különböző nyelv szöveget, L_1 -et és L_2 -t, amikor egy ideális kétnyelvű beszélő (aki mindkét nyelvet egyformán beszél) a kommunikációban egy ugyanolyan ideálisan kétnyelvű befogadóval szemben (aki úgyszintén mindkét nyelvet egyformán tudja), szabadon választhat, hogy az L_1 és L_2 nyelv szövege közül melyiket alkalmazza közlésre, mindkét szöveg a befogadóban ugyanazt a kommunikációs hatást, azaz ugyanazt a tudattartalmat váltja ki, úgyhogy a beszélő az egyik vagy a másik szöveg mellett döntése a kommunikációs helyzetre nézve véletlen vagy olyan okkal van összefüggésben, ami kívül áll a kommunikációs partnereken és tárgyakon, és az illető nyelveken.

A kommunikációs ekvivalencia-viszony elfogadása és ennek a relációnak a fenti meghatározások értelmében való fajtáját (nemét) kell definiálni, hogy a nyelvi közvetítés folyamatára is kiterjedjen, amelyben az eredeti (az L_1 szöveg) kommunikációs értéke képezi az invariánst, illetve az eredeti és a célnyelvi szöveg között létezik a kommunikációs ekvivalencia-viszony relációja, s két nehézséget kell áthidalni, ezek a transláció meghatározásában jelentkeznek, amikor a fordítás a funkcionális ekvivalencia eredménye. Mivel a kommunikációs ekvivalencia fogalma, eltérően a funkcionálistól a kommunikációs értéken kívül semmilyen más nyelvi tulajdonságra nem épül, s ez azt jelenti, hogy csak arra a tulajdonságra alapoz, hogy a nyelven kívüli tartalom szerint összefüggő szövegeknél figyelembe kell venni az L_1 szöveg több szinonim célnyelvi fordítását. A fordítási műfaj megállapításának ilyen megfogalmazása lehetővé teszi, hogy az olyan nyelvi közvetítési folyamatot, amelynek eredménye a nyersfordítás, ezen a folyamaton belül nehezen lehessen összegezni. Ehhez persze az a feltevés szükséges, hogy egy olyan L_2 szöveg létezik, amely csak meghatározott feltételek mellett azonos közlési értékű egy L_1 szöveggel (a feltételes kommunikációs ekvivalencia létezése).

Ezért vezetnek a tolmácsolásra jellemző feltételek ahhoz, hogy a tolmácsolt szöveg nem csupán szóbeli szöveg, hanem leggyakrabban a beszélt nyelv szövege is. Az eredetivel szemben, amely az írott nyelv szövege, egy tolmácsolt szöveg csak akkor lehet kommunikatíván ekvivalens, azaz translátum, ha a beszélt nyelv alkalmazására jellemző kommunikációs szituáció áll fenn. Az ilyen translátumot feltételesnek is nevezzük, ennek megfelel a feltételes fordítás folyamata. A feltételes fordítást a nyersfordítás is képezheti. A szituációtól függő kommunikációban tolmácsolt szövegtől eltérően ezek leggyakrabban a befogadóra jellemző kommunikációs ekvivalenciától függenek. Amennyiben nem állnak

főnn megfelelő feltételek (sajátos szituációk vagy sajátos befogadók), ekkor lehetséges egy feltételes transzlátum és fordítás helyett egy kommunikativan heterovalens L_2 szöveg kialakítása, illetve egy kommunikativan heterovalens nyelvi közvetítési folyamat alkalmazása.

A kommunikációs ekvivalencia fogalmának elfogadása (feltételezése) által létrejön a nyelvi közlési folyamat tudományos feltárásának lehetősége, úgy, hogy egy transzlációs fogalomból indulunk ki, ami lényegében majdnem minden folyamatot felölel, amelyeket általában a fordításhoz és a tolmácsoláshoz sorolunk. Ugyanakkor felöleli az eddigi megkülönböztetés értelmében feltételes fordítást is, amelyre nemcsak meghatározott feltételek mellett érvényes a kommunikációs ekvivalencia. Ezeket a fordításokat és transzlátumokat a következőkben optimális transzlációnak és optimális transzlátumnak nevezi a szerző.

A feltételes kommunikációs ekvivalencia fogalma a fenti meghatározás által, ami a „kommunikációs ekvivalencia” fogalmában inkább pszichológiai, illetve pszicholingvisztikai mintsem nyelvi fogalom, illetve olyan kategória, amely a nyelv és a fordítás együtteséhez tartozik, tehát a pszichológia és a nyelvészet keretén belül van, de a filozófiát is érinti, s a nyelv, illetve a nyelvi közvetítés sajátos jelenségének szempontjait kutatja, és ezzel a közös kereteket különböző irányokban építi ki. Egészen bizonyosan egy olyan fogalomról van szó, amelyből a nyelvészet ugyan kiindulhat, de csak ezekkel a módszerekkel nem írható le.

Jäger már bevezetőjében megállapítja, hogy a funkcionális ekvivalenciát, azaz a különböző nyelvű szövegek funkcionális értékükben való összehangolását nem lehet kommunikációs ekvivalencia nyelvi tényekre vonatkozó magyarázataként felfogni. A kommunikációs és a funkcionális ekvivalencia egybeesése sajátos esetet ábrázol, ami az ún. ideális fordítás sajátos fajtájánál, amelyhez az idealizálás útjain jutunk el, miközben valamennyi tényező hatását, amely az illető nyelvben és a transzláció megvalósításában van, és ahhoz vezet, hogy a funkcionális ekvivalencia viszonylata a reális fordításnak csak különböző megközelítésében létezik.

Az ideális transzláció, mivel eleget tesz a kommunikációs ekvivalencia feltételének, besorolható a fordítás fogalmához, mindenekelőtt azal a jellegzetességgel, hogy esetében nem vetjük fel a realizálhatóság kérdését, de lehetőséget nyújt, hogy a fenti korlátozások ellenére is a funkcionális ekvivalencia fogalmát a kommunikációs ekvivalencia fogalmának magyarázatával alkalmazhatjuk, és a fordítás alkalmazható modelljét kapjuk. Tegyük fel, hogy minden fordítás hírtartalmi azonosságának viszonylata nyelvi univerzálékon alapul, hogy minden nyelvi közvetítésnél az alapvető összefüggésről van szó, ami lényegében hasonlósága minden természetes nyelvnek. A tényezők hatásától azonban rétegződés jött létre, amelynek oka végső soron az eltérő fejlődési feltételek, a törvényszerűség és a véletlenszerűség, a különböző társadalmi fejlődésben lehetséges és szükséges dialektikában és nyelviségben rejlik.

Amennyiben egy L_1 szöveg funkcionális értéke és egy L_2 szöveg funkcionális értéke közötti kapcsolat egyedül a funkcionális azonosság viszonylata, akkor a szövegfelületen jelentős fordítási eltolódások jelentkeznek. Jäger erre az összefüggésre vonatkoztatva bevezeti a maximá-

Ha ekvivalencia elnevezést, a megfelelő nyelvközvetítési folyamatot totális fordításnak, eredményét pedig totális transzlátumnak nevezi. Ezek abban különböznek a funkcionális ekvivalenciától, és az ideális fordítástól, hogy velük szemben szükségszerű „eltéréseket” mutatnak, ezek az „eltérések” természetes nyelvekben, ellentétes viszonyaikban, szerkezetük és eszközeik alkalmazási feltételeiben elkerülhetetlenek. Az alapvető szükségszerűsége ezeknek az „eltéréseknek” nem azt jelenti, hogy minden említett tényezőnek valamennyi szövegben, illetve szövegpárban hatást kell kiváltania, ez két nyelvnek olyan egyes szövegeiben lehetséges, amelyeknél az említett tényezők hatása nulla felé halad, más szóval ezeknél létezhet a funkcionális ekvivalencia relációja. E tényezők mellett az alapösszefüggés, pontosabban a maximális ekvivalencia módosulhat más tényezők hatására is. Olyan feltételekről van szó, mint amit az információ adott mennyisége, amelyet rövid idő alatt kell reprodukálni (tolmácsolás), az L_2 szöveg módosításának korlátozott lehetőségei vagy elvetése (a tolmácsolás és a fordítás különböző válfajainál). Ezen tényezők hatása által az eredetire és a transzlátumra nézve létrejöhet funkcionális értékük tekintetében olyan kapcsolat, ami egy csekélyebb azonossági fokot jelent.

Ha a tényezők mindkét fajtáját, amelyek hatásában halmozzák a funkcionális ekvivalenciát, a fentemlített megkülönböztetéssel a feltételes és feltétlen kommunikációs ekvivalenciának, illetve összehasonlítva a feltételes és ideális fordítást, megjelenik a megalapozott feltevés: a maximális ekvivalencia, totális fordítás és maximális transzlátum mint a feltétlen kommunikációs ekvivalencia csak az egész szöveg szintjén valószínűsíthető meg.

Kade A fordítási műfajok és kategóriák című tanulmányában a nyelvi közvetítést fordításra és célnyelvi adaptálásra, átdolgozásra osztja, mégpedig a kommunikációs ekvivalencia fogalma alapján. A szűkebb értelemben vett fordítás esetében az eredeti és a célnyelvi szöveg azonos kommunikációs helyzetben szerepel, míg az idegen nyelvi átdolgozásnál a kommunikáció stratégiáját a befogadó elvárásai határozzák meg, azaz az átkódolás itt adaptáció. Fordítás esetén az eredeti szöveg egész releváns kommunikációs tartalma invariáns, aminek a szöveggé szerveződésben is tükröződnie kell. Az átdolgozásnál a tartalmi egyezőség a forrásnyelvi szöveg hírtartalmának és a befogadó kommunikációs elvárásainak koordinációjában alakul ki. A szerző megállapítja, hogy nem azonos kommunikációs célok eltérő megvalósításáról, hanem különböző célokról van szó, amit az is bizonyít, hogy az idegen nyelvi átdolgozás esetében olyan törvényszerűségek is érvényesülnek, amelyek kétséget keltőek, hogy az átdolgozás egyáltalán nyelvi közvetítésnek tekinthető-e még. Az a tény azonban, hogy az átdolgozás két pólusa is a forrásnyelvi és a végleges célnyelvi szöveg, és ezek között szabályszerű viszonyok állnak fenn, mégis arra utal, hogy az ilyen értelemben vett átdolgozás a fordítástudományból nem zárható ki. Kade a fordítástudomány központi kategóriájának mégis a szöveghű fordítást tartja. Fontosnak tartja a fordítási folyamat vizsgálatát, amelyre három modellt tart alkalmasnak:

a *mikrolingvisztikai* modellt, amely a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg ekvivalencia-viszonyait keresi, de egyben túl is értékeli a nyelvi rendszerből eredő strukturális sajátosságokat. Csak bizonyos célokra alkalmas, de nem magyarázza meg a fordítás folyamatának egészét.

— a *szemiotikai* modellt, amely jobban figyelembe veszi a fordítás kommunikációs kötöttségét, de túl általános, hiszen a nyelv csak egyike az információt hordozó jelrendszernek, a nyelvi közvetítés a kódváltásnak csak speciális esete.

— a *makrolingvisztikai* modellt, amely figyelembe veszi az egész kommunikációs rendszert, sőt annak nyelvi és nyelven kívüli tényeit is.

A fordító a nyelvi közvetítés során három tényezőt vesz figyelembe, mégpedig kölcsönhatásukban: alaki-nyelvi tényeket, nyelvi-tartalmi tényeket és a nyelven kívüli valóság tényeit. A fordítástudomány alapja, modellje a nyelvi-tartalmi tényeken alapuló nyelvi közvetítés.

Wolfram Wilss: A fordítás és tolmácsolás mint korszerű nyelvek közötti kommunikációs eszköz című munkájában megemlíti, hogy a fordítással és tolmácsolással kapcsolatos tevékenység csak az utóbbi 30 évben lendült fel annyira, hogy önálló fordítói és tolmácsolói pályáról beszélhetünk, legalább viszonylagosan önálló feladatokkal, szerény tanulási és továbbképzési lehetőségekkel.

A Közös Piac érintkezési és konferencianyelveiről szólva említi, hogy immár 6 hivatalos nyelv használatos, és újabb országok belépésével várható további gyarapodásuk. A Közös Piac akcióprogramot dolgozott ki az egyes nyelvek közötti információátvitel javítása céljából, ebben külön helyet kapott a gépi fordítás.

A szerző elégedetlen, hogy a nyelvileg sokrétű Európában eddig még nem sikerült mesterséges, illetve gépi metanyelvrendszerrel a nemzetközi információcserét leegyszerűsíteni, azaz a kommunikációs akadályokat leküzdeni. A nemzetközi nyelvi akadályok legyőzése szerint két módon lehetséges, mesterséges nyelv megalkotásával vagy egy természetes nyelv hivatalossá tételével (mint a középkorban a latin nyelv volt).

Az „egynyelvűsítési” törekvések meddők maradtak, mert minden ember ragaszkodik anyanyelvéhez, hiszen az anyanyelv hordozója és közvetítője tapasztalatvilágunknak, azonkívül a mesterséges nyelv döntő hátránya, hogy statikus, fejlődésképtelen jelrendszer.

Hogy az ember mennyire idegenkedik nyelvének eltárgyasodásától, sematizálásától és formalizálásától, mutatja az az eredménytelen kísérlet is, hogy 1955-ben a gépi fordítás területén angol közvetítőnyelvet akartak kialakítani. Ez lélektani okokból, de presztízstényezők miatt is keresztülvihetetlen a soknyelvű Európában. A Közös Piac tagországai számának megnövekedése és ezzel a négyről hat hivatalos nyelv megszorodása bizonyítja, hogy ez az immár bábeli zűrzavarra hasonlító nemzeti-nyelvi sokféleség nemzetközi kommunikációs akadályokat jelent, de az idő egy Európa-nyelv bevezetésére nem érkezett el, és kérdés, hogy elérkezik-e valaha is.

A szerző szerint a nemzetközi nyelv érvényesülésének egyrészt a passzív hivatalos állásfoglalás az akadálya, másrészt pedig az, hogy

olyan időben élünk, amikor politikai és nyelvi tekintetben pluraliztikus, centrifugális törekvések kerülnek túlsúlyba.

A kudarcok és eredmények tehát azt bizonyítják, hogy a nemzetközi információcserébe bekerülő egyre több nyelv közötti közvetítésre más utakat, módokat kell keresni. Az európai térségben jelenleg négy kezdeményezés ismert: a „Basic-English”, a „Français fondamental” és a „Grund deutsch” típusú korlátozott kódok fejlesztése a statisztikailag kiértékelte grammatikai minimum és alapszókincs alapján (nagyságrendben ± 1000 — 2000 szó nyelvenként); valamint a „Sprachingenieurwissenschaften” (Linguistic Engineering) megjelenése azzal a céllal, hogy a szaknyelvi területen logikai szimbólumokká alakított, félig megfogalmazott, de még beszélhető kommunikációs médiumokat alakítson ki, ezek elvben olyan struktúrákkal rendelkeznek, mint a programozott nyelvek.

Végül szóljunk még röviden egy sokat vitatott kérdésről, a gépi fordításról, Herbert Bruderer svájci nyelvész Gépi fordítás és makonyelvi terminológiai adattárak című előadása áttekintést ad a természetes nyelvek gépi és kiegészítő gépi fordításának helyzetéről. Az automatikus fordítás és a többnyelvű terminológiai adattárak a nyelvtudomány és a fordítástudomány területébe való beilleszkedésük, terminológiai informatika stb. kísérleti és funkcionális tapasztalatainak leírása után, melynek során főként az európai jellegű törekvéseket ismerteti, a végkövetkeztetések jó segítséget nyújtanak a gyakorló fordítóknak. Erről a témáról Bruderer 1978-ban jelentetett meg két könyvet.

A gépi fordításról meglehetősen tartózkodóan nyilatkozik a már korábban idézett I. Schellbach. A gépi fordítás kérdését elveti, jóllehet elismeri a komputer mint adattár létjogosultságát. A rendszer gyengeségei és nehézségei ismertek, a komputer pontatlanabban és lassabban fordít, mint az ember, az idiómák és a frazeológiai egységek nagy hibaforrást képeznek.

A fordítás nem mechanikus művelet, hanem alkotói folyamat. Mi nagyon keveset tudunk róla, hogyan fordít az ember. Ha megtudjuk, hogy hogyan is megy végbe a tulajdonképpeni fordítási folyamat, ha a forrásnyelv jelrendszerét a célnyelv által helyettesítjük, leírhatjuk ennek a folyamatnak a modelljét és kiértékelhetjük a gép részére. A természetes nyelvek jellemvonásait mint: a redundancia, homonimia, polyszémia, szinonima, szerkezeti sokrétűség, a világnak egyes nyelvek általi szegmentálása érthetővé teszik, hogy a „humánus” fordítót egyetlen gép sem helyettesítheti.

IRODALOM

A. Neubert: Theorie und Praxis für die Übersetzungswissenschaft (az AILA 3. Nemzetközi kongresszusán 1972. aug. 24-én elhangzott előadás)

O. Kade: Zur Anwendung verschiedener Realisationsformen der Translation

G. Jäger: Kommunikative und funktionelle Äquivalenz — Linguistische Arbeitsberichte Leipzig 1973

**I. Schellbach: Finugoristik und Übersetzungswissenschaft (a Finn—Ma-
gyar Társaság 1978. jan. 20-ai helsinki ülésén elhangzott előadás)**

**H. Bruderer: Maschinelle Sprachübersetzung und mehrsprachige Termi-
nologiedatenbanken**

**W. Wolfram: Übersetzen und dolmetschen als modern interlinguale
Kommunikationsmittel**

Tarnóczy Lóránt: Fordítókataloz — Budapest 1986

ÉRTEKEZLETEK

1000

Mikes Melánia

KÉTNYELVŰSÉG AZ ÓVODÁKBAN

a figyelem központjában a 11.
Karintiai Kultúrnapokon

Ez év február 14-étől 16-áig az ausztriai Celovecben (Klagenfurt) tizenegyedik alkalommal megtartották a Karintiai Kultúrnapokat. E művelődési rendezvény alkalmával egy napot az óvodai kétnyelvűség fejlesztésével kapcsolatos kérdéskörnek szenteltek. A témaválasztás nem véletlen. A karintiai szlovének nemrégiben magánóvodákat nyitottak, ahol a pedagógiai munka két nyelven folyik: szlovénül és németül. A szervezőknek e témakör megvitatásával az volt a céljuk, hogy az érdekelt karintiai pedagógusoknak, kultúr- és tudományos munkásoknak lehetővé tegyék a jugoszláviai és olaszországi szakemberekkel való tapasztalatcserét, s hogy azok a tapasztalatokat elméleti hozzáállásukban és gyakorlati munkájukban felhasználják.

A celoveci Naš otrok (Unser Kind) kezdeményezte a Kétnyelvű óvodák (Zweisprachiger Kindergarten) kutatási projektum elkészítését. Dr. Robert Saxer a celoveci egyetem tanára, a projektum vezetője előadásában hangsúlyozta, hogy a projektum azon az elven alapul, amely szerint a kétnyelvűség a különböző nemzetiségek közös területen való együttélésének alapfeltétele. A kutatás alapvető célkitűzése a kétnyelvű pedagógiai tevékenység fellendítésére irányul a már meglévő óvodákban, új kétnyelvű óvodák megnyitására, s kétnyelvű csoportok megalakítására a karintiai állami óvodákban. E projektumnak nincs a szó hagyományos értelmében vett tudományos jellege, inkább az alkalmazott tudomány tárgykörébe tartozik, s a nyelvészeti és didaktikai kérdéseken kívül kiterjed az óvodákban felmerülő gyakorlati kérdésekre is.

A rendezvény résztvevői érdeklődéssel hallgatták a vajdasági és a murántúli kétnyelvű óvodákról szóló beszámolókat.

A vajdasági gyakorlatról szóló előadó elmondta, hogy a kétnyelvűség fejlesztése jól beilleszkedik az iskoláskor előtti oktatási és nevelési programba, mert a kifejezőképesség fejlesztése, a szókincs bővítése és a beszédkultúra serkentése e program szerves részét képezi. A nevelési tevékenység ezáltal nem csökken, ellenkezőleg új formákkal és tartalommal gazdagodik. A módszeres egységek kialakítása alkalmával az audiovizuális eszközök széleskörű alkalmazására törekednek, s arra, hogy a tanulás a játékokon keresztül történjen, s minél kevésbé hasonlítson az iskolai oktatásra; a nyelv elsajátításában a képzőművészetnek és a zenének is szerepe legyen, s az óvónők felhasználjanak minden

kedvező alkalmat arra, hogy a gyermekek anyanyelvük mellett a másik nyelvet is elsajátítsák.

A murántúli kétnyelvű óvodák módszereiről szóló előadásban a nevelés mozzanatán volt a fő hangsúly. Itt annak szükségességéből indulnak ki, hogy a gyermekek az iskoláskor előtti intézményekben minél jobban elsajátítsák a magyar és a szlovén nyelvet, s hogy ezután minél eredményesebben bekapcsolódhassanak a kétnyelvű iskolai oktatásba. Az óvónők külön motiválják a gyermekeket, hogy anyanyelvük mellett az idegen nyelvet is elfogadják mint kommunikációs eszközt az óvodában és azon kívül. Az iskoláskor előtti kétnyelvű oktatás és nevelés alapvető célja az, hogy a gyermekek megszeressék anyanyelvüket, de a másik nyelvet is egyenrangú kommunikációs eszközként fogadják el. Így mindkét nyelv a szocializálás szolgálatában áll.

Az olaszországi előadók beszámolóikban azokról a társadalmi és politikai körülményekről szóltak, amelyeknek negatív hatásuk van az iskoláskor előtti kétnyelvűség fejlesztésére. A dél-tiroli helyzetről szóló beszámolóból a rendezvény résztvevői tájékozódhattak azokról az ellentétekről, amelyek német nemzeti kisebbség vezető köreinek szeparálódásából erednek. A triezsi szlovén óvodákról szóló beszámoló szerzője sikraszállt az óvodák nagyobb önállóságáért, s hangsúlyozta ezeknek az intézményeknek a jelentőségét a szlovén kultúrelvet fejlesztésében.

A kétnyelvűség fejlesztése az iskoláskor előtti intézményekben mindig az adott társadalmi környezettől és a nyelvek közötti kontaktus természetétől függ. Ezért az óvodákban a kétnyelvű oktatás terén különböző megoldások kínálkoznak. Mindezeknek a megoldásoknak azonban közös alapjuk van — az európai civilizációban gyökereznek — s a pszicholingvisztika, szociolingvisztika terén végzett kutatásokon alapulnak, azokon a kutatásokon, amelyeket már évtizedek óta világszerte, így országunkban is végeznek.

A hallottak alapján elmondhatjuk, hogy az óvodai kétnyelvűség fejlesztésével kapcsolatos tapasztalatcsere eredményes és hasznos volt.

KÖNYVEKRŐL

**A FIGYELEM
KÜZÉPPONTJÁBAN:
A MŰFORDÍTÁS**

*A műfordítás elmélete és
gyakorlata. Budapest, 1973.*

A budapesti Eötvös Lőránd Tudományegyetem Olasz Tanszékének kiadványaként, az Olasz Filológiai Tanulmányok sorozatban jelent meg a most bemutatandó kötet. Sajnos, igen kis példányszámban, 700 példányban adták ki a bizonyára csak belső, egyetemi használatra szánt tanulmánygyűjteményt, s ez a benne foglaltak szélesebb körben való elterjedése és hasznosítása elé eleve korlátot emel. S ha szabad egy könyvnek hibájául felróni, hogy hozzáférhetetlen, hát akkor ez ennek a kötetnek messzemenően a legnagyobb hibája.

A kötetben szereplő hét tanulmányra — bizonyos szempontból — akár alapozni is lehetne a (mű)fordítók képzését. A tollamra kívánczolt ez a „bizonyos szempontból” hiszen a tanulmányok példái főként az olasz költészetből valók, megértésük tehát alapos olasz nyelvtudást kíván. (A tanulmányok elsődlegesen olasz szakos egyetemisták számára készültek.) Ez azonban nem gátolja, hogy a példákra épülő, de azokon túl is mutató tapasztalatanyagot, fordítástechnikai következtetést az is hasznosíthassa, aki nem olaszról fordít.

Ami elsősorban összefogja a hét tanulmányt, az az a nézet, hogy a filológia és a fordítói tevékenység egymásra van utalva. A kötet első tanulmányának szerzője, KARDOS Tibor, példák sorával illusztrálva így fogalmazza ezt meg: „*Műfordítás és filológia — legyen az antik vagy modern — szétbonthatatlan, egymást feltételező, korrelatív fogalmak.*” (38. 1.) A szóbanforgó értekezés, amelynek a műfordítás és modern filológia a címe, definíciószámba vehető meghatározását adja a műfordításnak: „*a fordítás önmagában egy nyelvben megalkotott műalkotásnak egy másik nyelvben megjelenő műalkotás-rangú utánzata, amely lehet zseniális, lehet konzseniális, lehet egészen közeljáró, lehet reveláló, de mégis minden körülmények között egy másik műalkotás: testvérjelenség. A műfordítás sajátos alkotói műfaj, mely utánozva újraalkot, melynek tárgya ugyan az élet, de egy irodalmi mű tükörképén keresztül. Melynek eszköze viszonylagos, egy régi nyelvhez képest egy új nyelv, melynek végrehajtója, ha a fordítás színvonalas, a műfordítónak nevezett költő, vagy író. Amit létrehoz, az egy új nemzeti irodalomnak a gazdagítása, s ezért mondhatja róla Babits, hogy »a legnemzetibb«, irodalmibb műfaj, mert amidőn emberközélbe visz egy ismeretlen nyelv*

ismeretlen szellemi örökséghez, de mindenképpen igazi költőjéhez, egyszerűsége véglegesen egy irányba, csak befelé fordul.” (14. 1.)

GÁLDI László A modern műfordítás néhány kérdéséről ír. Érdekessége ennek az értekezésnek, hogy — néhány más véleményel szemben, amelyek többé-kevésbé egységesen azt vallják, hogy a fordításnak inkább csak a gyakorlatáról, mintsem az elméletéről lehet beszélni — a magyar műfordítás-tudomány alapjainak a megvetését üdvözli, ebben az értelemben ad tanácsokat, segítő útmutatásokat a műfordítás jövőendő szakembereinek. Megállapításai közül itt csak kettőt idézek, mind a kettő elemi tanulsággul szolgálhat. Az első: „A vers nyelvi eszközökkel létrehozott művészi alkotás (»Wortkunstwerk«), tehát megbonthatatlan egységű struktúra, akár egy szobor vagy festmény, s ezért csakis e struktúra perspektívájából, strukturálisan lehet értékelni; ha kiragadott mikrostrukturákat vizsgálunk, egy vagy két nyelvű megfogalmazásban, ezeket is az egész alkotás lüktetésének sodrában, saját önálló életének törvényei szerint kell vizsgálnunk, s nem kiragadottan, elszigetelten, a tegnapi atomisztikus filológia kísérleteit idézve.” (42. 1.) És a második: „Az eredeti versszöveg mindig oly komplex jelenség, hogy hitelesnek vélhető kommentárra, stilisztikai magyarázatra csakis az eredeti alkalmas; a fordítás, még a legjobb is másféle komplex jelenség, másféle mikrostrukturák fogalata, melyek nyelvi okokból sem lehetnek teljesen azonosak az eredeti műalkotás mikrostrukturával, A lényeges — ami voltaképpen a versfordító igazi célja — csakis egy lehet: minél többet felvillantani abból a vízióból, amely az eredeti szöveg közvetítésével villószik felénk.” (42.1.)

LATOR László Montale fordítása a közben címmel összegezi a műfordítással kapcsolatos tapasztalatait. Arra figyelmeztet, hogy a műfordítónak is — a költő nyomán — „meg kell járnia az utat az alkalmától” a műalkotásig. „Neki is el kell vágni, meg kell csomózni az élménytől a kész versig futó szálakat. A fordító első feladata hát tulajdonképpen filológiai: közönséges értelemben meg kell értenie az idegen szöveget.” (60. 1.) A lefordítandó vers átköltése, újbóli fölépítése a célnyelven a megértés után következő munkafázis. Ez is, az előzőhöz hasonlóan, számtalan „csapdát” rejteget. LATOR László csak néhányat említ a versmondattani, a lexikális és az ún. „szorosan vett formai” nehézségek közül. Ezt a tanulmányt már csak azért is érdemes elolvasni, mert a költő, akivel foglalkozik, a modernebbek közül való: érthetetlennek is nevezett szürrealista versek szerzője, akit, így tartja a köztudat, megérteni is, fordítani is jóval nehezebb, mint egy klasszikus költőt. Ezekről a nehézségekről beszél a most következő idézet is, amely egyben már a következő, pszichológiai alapokról szemlélődő tanulmány felé is előremutat: „A versindító alkalom nem csupán a verset, hanem a tudat többirányú mozgását is megindítja. A közvetlen élményre rácsúsznak régebiek, módosítják, elfedik, megtörik pontos körvonalait. A versben egymást felerősítve vagy elnyomva a tudat sokféle eleme egyszerre van jelen. Ez a kavargó, formát kereső anyag szétfeszíti a hagyományos versmondatot kereteit. A mondat mostmár szeszélyes, meg-megtorló, neki-nekilóduló arabeszk-indázás, nyugodt menetét görgeteges felsorolások, váratlan tartalmi és nyelvtani kihagyások szaggatják meg. A vers

tele van lehet, de nem azütközésképpen létrejövő s nem mindig egyirányú vagy egyértelmű kapcsolatokkal." (87—8. 1.)

RADÓ György tanulmányának címe A műfordítás lélektanu -- azt vallja, hogy „a műfordítást nem tanulhatjuk meg, csak kifejleszthetjük fordítói érzékünket” (88. 1.), s „a fordításnak a mű oldaláról tekintve még a legáltalánosabb szabályait sem lehet felállítani” (90. 1), mert „az, hogy mit hogyan fordítsunk”, „mindenekelőtt a szövegkörnyezettől függ” (87. 1.) Ezt követően azonban egy fontos tételt fogalmaz meg. Miután megkülönböztette a fordítói tevékenységnek a felismerő és a reprodukáló oldalát, leszögezi: a műfordításnak, „a »váratlanságok művészetének« csak a mű oldaláról tekintve nem lehetnek szabályai: viszont a felismerő-reprodukáló tevékenység, mint lélektani folyamat tovább elemezhető és törvényszerűségei, szabályai is megállapíthatók.” (92. 1.) Majd felsorolja, melyek a mű felismerendő elemei: 1) a tartalom 2) a forma és 3) a hangulat. „Ezeknek a műről-műre változó... elemeknek a felismeréséhez nemcsak filológiai tudás, hanem filológiai érzék is kell.” (92—3. 1.). „A műfordítónak a felismert arányok szerint az egyes elemek együttes maximumát kell adnia”. (96. 1.) Amikor a műfordító eljut a reprodukálás fázisáig, akkor már tevékenysége költői jellemzőkkel bír. RADÓ György is csatlakozik tehát azoknak a véleményéhez, akik a filológusi munka és a költői alkotás egységét hangsúlyozzák a műfordítói tevékenységben.

Az egészében is nagy fontosságú kötetben talán a legérdekesebb tanulmány a Két szó között című, amelynek SOMLYÓ György a szerzője. A magyar költészet, műfordítás és kritika e jeles egyénisége sajátosságosan közelíti meg a témát: egy látszólag aprólékosnak tűnő szójelentés-módosulásra mutat rá, arra, hogy a „műfordítás” szónak „művészi fordítás” értelme mindinkább „művi fordítás” értelművé válik, s azok, akikben tudatosult ez a jelentésmódosulás, szívesebben és mind gyakrabban használják helyette a „versfordítás” szót.

Ez a szóhasználati változás, amelyet SOMLYÓ György egy bevezetési időre az előtérbe állít, voltaképpen a (mű- vagy vers-?)fordítói tevékenységben bekövetkező lényegbeli változ(tat)ásoknak a szükségességét jelzi. E tevékenységnek ugyanis, figyelmeztet a szerző, változnia kell, és változik is, hiszen változik maga a költészet, amelyre épül.

A magyar műfordításnak nagy a tekintélye — ezzel a megállapítással tér rá SOMLYÓ mondanivalójának lényegére. Főként azt tartják nagy erényének, hogy formahű. Csakhogy buktató is lehet a helytelenül értelmezett formahűség, különösen a modern költemények fordításakor, amelyek többnyire nem tartják magukat a hagyományos verstanok, még kevésbé a műfordítói szokásrendszerek szabályaihoz. A versfordító ezekhez a „modern dolgokhoz” a formahűség szempontjából háromféleképpen viszonyulhat — foglalhatjuk össze mindazt, amit SOMLYÓ György példákkal bőven illusztrálva kifejt:

— vagy belekényszeríti a verset a fordítás során a kanonizált műfordítói követelmény- és formarendszerbe (a szerző egyébként arra is rámutat, hogy ez a követelmény- és formarendszer korántsem abszolút érvényű);

vagy elfogadja a verset „szabad”-nak (a „szabad” itt a „formátlan” szlnonimája), és lefordítja ugyancsak „szabodon” (vagyis formátlanul);

— vagy pedig, a harmadik lehetséges, de az egyedül jóváhagyható módon felfedi az adott versnek a belső, jellegzetesen egyedi formáját, s azt igyekszik megragadni, visszaadni a fordításban is. Ez a legnehezebb, de a legértelmesebb módja a versfordításnak. Ennek a fordításkonceptciónak a szellemében bírálja SOMLYÓ György napjaink magyar műfordításának „megnyugtatóan, tehát már nyugtalanítóan” elkönnyvelt tökéletességét, „abszolút formahűségét”: *„Világszerte megszűnőben van a költészet hagyományos alkotóelemeinek uralma, hovatovább egyszerű jelenléte is. A vers formáját — a versformát is — ezeken kívül kell tehát keresni, megtalálni és újjáalkotni. Itt kezdünk légüres térbe kerülni, átvett és magas fokon tovább gyakorolt hagyományunkkal. Ott, ahol eddig tudtuk a formát, többé nem találjuk: ott, ahol megtalálhatnánk, nemigen keressük. Káprázatos eszközeink alól elvész a velük megmunkálható anyag. S a modern költészet másfajta anyagának, mondjuk »antianyagának« sokszor még az észlelésére is hiányzanak a műszereink, nemhogy munkába vételükre.*

A hagyományt nem megragadni kell; de nem is őrizni. Hanem megújítani.” (163. 1.).

WEÖRES Sándor Milyen szerepe van a költő életében a fordításnak? című vitára serkentő írással van jelen a kötetben. Figyelmet érdemel, hogy magát — annak ellenére, hogy sokat fordít — WEÖRES nem nevezi fordítónak, „csak” stilizátornak (RADÓ György rendszerében ez a reprodukáló tevékenység végzőjével azonos): megkapja a „nyersfordítást”, amelyet aztán verssé formál. Tehát valójában egy nyelven belül formát ad a tartalomnak. A felismerő, fordítói munkát — hangoztatja — nem ő végzi. WEÖRES Sándor arról is nyilatkozik itt, miképpen fordította le Babits után másodjára Dante Isteni színjátékát.

A kötetzáró tanulmány a šumerológus KOMORÓCZY Géza tollából való, címe: A šumer költészet kérdései. A többezer éves, töredékekben fönmaradt ékírásos szövegek megfejtésének, értelmezésének és magyarra fordításának problémái bizonyára megmaradtak volna a szűkebb szakterület falai mögött, ha nem foglalkozna a szerző ezek kapcsán általánosabb érvényű kérdésekkel is. Ilyenek például az archaizálás kérdésköre, a tudományos és a költői fordítás kapcsolata, a šumer vers elméletében az ismétlések szerepének felismerése, s az ebből adódó tanulságok stb. Értekezésének legfőbb tanulsága mégis az, amit SOMLYÓ György, LATOR László és RADÓ György tanulmánya is sugall: hogy a műfordítónak mindenek efelett az eredeti vers törvényszerűségeihez kell alkalmazkodnia.

A kötet tanulmányai szerencsésen kiegészítik egymást: kifejti itt véleményét a filológus és a nyelvtudós, s beszámol tapasztalatairól a költő, a kritikus és a műfordító is. A többfelől megközelített tárgykörrel így alakulhat ki az olvasóban egy többsíkú, de a lényeges vonásokban egységes kép.

**TANULMÁNYOK
A MŰFORDÍTÁSRÓL**

*Tanulmányok a műfordításról.
Szerkesztette Rákos Sándor.
A magyar írószövetség
műfordítói szakosztályának
különkiadványa. Budapest, 1975.*

A magyar kritikai gondolkodásnak a nemzetközileg is számon tartott magyar műfordítási gyakorlattal szembeni adósságát kívánja — ha nem is törleszteni, de legalább a figyelem középpontjába állítani ez az (egyetemi tankönyvhöz hasonlatos) szerény külsejű és sejtethetőleg hasonlóképp szerény példányszámú kiadvány, de féltő, hogy célját éppen a kiadás e belterjessége miatt nem érte, nem érhetette el, hisz maguk a szerzők bizonygatják, hogy nagy tévedés a műfordítás kérdését egy szűken vett szakma magánügyének tartani.

A műfordítás körüli kérdések már ennél a fogalomnál tornyosulni kezdenek. Az értekezők nagy része ugyanis megkérdőjelezi, hogy egyáltalán szakmának vehető-e ma ez a sajátos szellemi tevékenység. A hozzá való hivatalos viszonyulás tükrében kénytelenek leszögezni, hogy ma a műfordítás közel sem áll ahhoz, hogy az önálló megélhetést biztosító alkotótevékenységek sorában foglaljon helyet.

Egyfelől nyilvánvaló tényként létezik tehát a műfordításirodalom széles hagyománya és sokat emlegetett színvonala, vele szemben viszont a mai napig ott van a műfordítók utánpótlásának megoldatlansága, valamint a fordításelmélet és a fordításkritika égető hiánya.

A szerkesztő a minél sokrétűbb problémafelvetés céljából csupán általánosan körvonalazott témákat ajánlott fel a legnevesebb vers- és prózafordítóknak, akiknek sorából csak néhány nevesebb költő-műfordítót hiányolunk, akikről tudjuk, hogy szívesen és programszerűen foglalkoznak műfordítói tevékenységük műhelykérdéseivel (Rónay György, Somlyó György, Mészöly Dezső). Kimaradásuk oka feltehetőleg az, amire a szerkesztő is hivatkozik előszavában: nevezetesen, hogy a kiadvány körüli munkálatok elhúzódása folytán egyes tanulmányok közben megjelentek önálló kötetekben.

A szerkesztő által felvetett témák a következők:

1. a műfordítói és a költői munka kölcsönhatása
2. a prózafordítás legégetőbb problémái
3. a drámairodalom legégetőbb problémái
4. az ókori klasszikus irodalmak megszólaltatásának kérdései
5. a műfordítás speciális ága: a szinkron

6. az illusztrátor mint fordító
és végül mintegy függeléként:
7. a műfordítások kritikai fogadtatásáról.

1. A műfordítói és a költői munka kölcsönhatása alkatonként, de koronként is változó. Aranyék, Vörösmartyék még a leendő nemzeti irodalom nyelvét köszörülték Shakespeare-en és az ókori klasszikusokon, Babitsék már a modern magyar líra megújításának eszközeit látták a vezető irodalmak átültetésében, és önként vállalt szenvedéllyel ültek be mind Baudelaire, mind pedig Dante iskolapadjába. A felszabadulás után viszont a műfordításirodalom fejlődésére döntő hatást gyakorolt az, hogy az irodalompolitika a kevésbé „vonalas” költők egész sorát kényszerítette a műfordítás kenyérbiztosító menedékébe. Lévéen, hogy köztük szép számmal akadtak kimondottan mives költők, akik az eredeti-alkotás ihletével voltak képesek magyarrá teremteni az idegen műveket, a magyar irodalom sok nagyszerű teljesítményt köszönhet ennek a kornak is. Ám e költőknek válogatás nélkül kellett fordítaniuk középet és csapnivalóan rosszat (efemer értékűt) is, ami előbb-utóbb az alkotók kiegészéshez vezetett, nem is beszélve arról, hogy közben eredeti művek egész sorától fosztatott meg a magyar irodalom.

A fordító kiegészésének jellemző példáját adják a fantasztikus Faustfordító Kálnokynak a szerkesztőhöz intézett kedvetlen levelei, de kijózanító hatású Weöres Sándor vallomása is a műfordítás mibenlétét illetően, mert ő egyszerűen stilisztikai műveletnek érzi a műfordítást, lévén, hogy mintegy 150 (!) nyelvből készült műfordításait szinte kivétel nélkül a kapott nyersfordítások „helyrepofozásával” hozta létre.

Természetesen a szakmányfordításra kényszerült alkotók jobb híján az idegen köntösbe öltöztethették saját egyéniségüket, de egyben tanulhattak is, dikciót, hangot, világlátást. Ilyen szempontból tanulságos Fodor András vallomása akkor szerzett költői tapasztalatairól, valamint Kormos Istvánnak, Vas Istvánnak korabeli fordításaiból elősejtlő jellegzetes hangjáról.

A műfordítói és költői munka kölcsönhatásai elvben igen bonyolultak lehetnek. Ezt szemlélteti Eörsi István roppant aprólékos „vázlata” az összes lehetséges kölcsönhatás-változat tételes felsorolásával. Tanulmányként elég annyit leszögeznünk, hogy ez a kölcsönhatás egyaránt lehet bénító és felszabadító is. Egyik oldalon áll a modorosság, a rutin és a belefásulás, a másikon viszont a mesterség- és témabeli gazdagodás, az egyéniség kitágításának lehetősége, amiről egyebek között maga a szerkesztő, Rákos Sándor is vall a sumer-akkád és „primitív” fordítások kapcsán. Fontos tanulság az is, hogy a fordítást többen a megismerés legteljesebb formájának tartják, ez viszont a műfordításnak az eredeti-alkotással egyenrangú vagy akár annál is magasabb rendű alkotó jellegét emeli ki. A Rilkevel bakfisfejjel vívott küzdelemben találta meg Nemes Nagy Ágnes is a maga sajátos Rilke-képét, és ehhez szüksége volt az összes zsákutcára, amelyekbe e küzdelem során beletévedt.

A legtöbb, a műfordítói gyakorlat elevenébe vágó kérdést Timár György *Hányféle versfordítói hűség van?* című tanulmánya veti fel. Szembesíti egymással az európai nemzetek műfordítói gyakorlatában al-

kalmazott két alapvető elvet, amelyek szerint „csak a tartalom fordítható” (ezt vallja például a Timár által kiválóan ismert francia „iskola”), illetőleg pont fordítva: „átmenthető a forma is” (lényegében a magyar műfordítás alapelve). Ezek azonban csak látszatra ellentétes elvek. Lényegében ugyanannak az alapjában téves felfogásnak a két vetületéről van szó, amely forma alatt mindig csak a külső formát érti. Pedig a vers igazi formája, mint ahogy arra a szerző rámutat: egyfajta *módszer*, amellyel a költő a valósághoz közelít, beléhatol és kivetíti. Rímképlet, ritmikai struktúra helyett helyesebb arról beszélni, hogy „a költői *lélegzetvételt* kell fordítani”. Az eredeti lélegzetvétel felismeréséhez azonban „abszolút verhallással” kell rendelkezni, de ugyanakkor rendelkezni kell a fordított költőhöz legjobban illő célnyelvi szemantikai eljárás megtalálásához szükséges ösztönös képességgel is.

Timár György egy másik lényeges kérdése az, hogyan egyeztethető össze a műfordításhoz egyaránt elengedhetetlen hűség és a műfordítói egyéniség. Összeegyeztethető-e egyáltalán két, egymásnak ennyire ellentmondó tényező? Szerzőnk válasza igenlő. „A fordítás ugyanis: *társ szerzés*, az érkezősi nyelven. A társszerző dolga pedig 1. a mű iránti alázat, s épp ennél fogva 2. az átláthatási metódus szuverén biztonsága.” Ez igen lényeges megállapítás, mert a műfordítói tevékenységet éppúgy művészetnek ismeri el, mint az eredeti művek alkotását. Ezzel egybevág a következő tanulmány szerzőjének, Ferenczi Lászlónak az a megállapítása, hogy a költői tehetség éppúgy érvényesülhet fordításokban is, mint eredeti művekben.

Timár megállapítja továbbá, hogy a fordítói munka könnyűsége a „hullámhossz-egyeztéstől” függ. A hullámhossz azonban nem kell hogy feltétlenül hasonló világokból sugározódjék ki. Tandori Dezső maga sem érti például, miért szerez számára akkora örömet a bukolikus dalok fordítása, hiszen neki soha esze ágába sem jutott magától írni ilyen verseket.

Timár újabb, ismét mások véleménye által is támogatott megállapítása, hogy a fordított vers akkor jó, ha *kettős nemzetiségű*: meg kell felelnie az érkezősi nyelv művészi követelményeinek, de az indulási nyelvből is éreztetnie kell valamit, nem annyira a grammatikájából, hanem inkább sajátos levegőjéből.

A maximális fordítói hűség lehetőségét a belső forma fogalmának alkalmazásával maga Timár is elismeri, egyetlen megszorítással. Léteznek ugyanis objektív tényezők, amelyek olykor mégis lehetetlenné teszik a műfordítói hűséget: ezek pedig a történelmi, társadalmi fejlődésben és a nyelvben gyökerező eltérések, azaz a réteg-megfelelések hiánya (magyar példákön szemléltetve: idegen nyelven halott marad *A walesi bárdok* történelmi háttere, és nem szólaltatható meg autentikusan Ady biblikus vagy kuruc hangja sem). Ilyen esetekben a fordító gyakran kerül abba a helyzetbe, hogy anyanyelvén meg kell teremtenie egy soha nem létezett hagyományt (valahogy úgy, mint Weöres Sándor tette a *Psyché*-ben).

Ferenczi László *Duplung-fordítások* című tanulmányában példákkal szemlélteti a már mások által is fölvetett gondolatot, hogy ha idegen verseknek két vagy több magyar fordítása van, nem kell okvetlenül azt

flirtatnunk, melyik a jobb, mert a maga módján mindegyik lehet alkelt munka. A műalkotás éppen attól műalkotás, hogy többféle értelmezése lehetséges, nemcsak a kor, hanem az egyéniség függvényében is.

2. A prózafordítók legégetőbb problémája a nyilatkozók (Benyhe János, Göncz Árpád, Karig Sára, Tellér Gyula, Makai Imre) egybehangzó véleménye szerint cseppet sem szakmai természetű: a szakmát csendes kihalással a megfelelő anyagi elismerés hiánya fenyegeti. Hogy tényleg a prózafordítók égető sorskérdéséről van szó, azt az teszi kétségtelenné, hogy az anyagi vonatkozások minden más lényeges kérdést háttérbe szorítottak. Többen még költségvetési számítást is végeznek az érvényben levő honorárium-díjszabással, hogy bizonyítsák, a prózafordítás ma nem lehet önálló kenyérkereső tevékenység, önálló szakma sem tehát. Az anyagi meg nem becsülést egy lekezelő hozzáállás következményének tartják, amely egyfajta fusizássá, félkézzel végzett munkává fokozta le ezt a jobb sorsra érdemes szellemi tevékenységet, amelyhez pedig nemcsak jó idegen nyelvtudásra van szükség, mint sokan vélik, hanem megfelelő irodalmi készségre is, amivel együtt jár a magyar irodalom alapos ismerete, de ezen túl még magas szintű általános műveltség is szükségeltetik a fordításhoz, amelynek az idegen társadalom ismeretén túl rengeteg szakterületre ki kell terjednie. Az akkori honorárium-rendszer viszont (hogy a kiadvány megjelenése óta történt-e változás, nem tudjuk) kimondottan a minőségi munka ellen hatott (a példányszám például a más országokban honos gyakorlattól eltérően egyáltalán nem befolyásolta a fordító részesedésének összegét). Az Európa Könyvkiadó igazgatóhelyettese, a legilletékesebbek egyike maga is megállapítja, hogy órábérben számolva egy képesítés nélküli segédmunkás többet keres, mint egy fordító. Ha mindehhez még hozzávesszük, hogy évekig kevesen bíráják kitartással ezt a mind nagyobb teljesítményre sarkalló idegölő munkát, amely a fordítóval szemben három alapkövetelményt támaszt (Makai Imre tipizálásában): rátermettséget, felkészültséget és lelkiismeretességet, s ezt még tetézi a fordító és a lektor viszonyában megnyilvánuló függőség is a kiadótól, akkor teljesen érthetővé válik, hogy főállásban már senki sem vállalta ezt a munkát, és minden jó fordító igyekezett a fix állás biztonságába menekülni. Karig Sára ironikusan meg is jegyzi, hogy a műfordításnak csak múltja van, jövője nincs.

Ebből a szakutcaból a gyakorló prózafordítók többféle kiutat kínálnak fel, de legelőször is a hivatalos hozzáálláson kellene változtatni. Makai Imre, az egykori Lenin Intézetben a Révai-féle bürokratikus kultúrpolitika következtében vakvágányra futott orosz műfordítói tanszék volt vezetője az önálló műfordítói tanszék új alapokon történő újjáélesztése mellett száll síkra, ami megoldaná a tervszerű és szervezett műfordítóképzést, minden fontosabb idegen nyelv vonatkozásában.

A másik legfontosabb teendő a nagy hagyománnyal rendelkező magyar fordítási gyakorlat máig hiányzó fordításelméletének kidolgozása.

Göncz Árpád viszont az intézményesített fordítócsereben, külföldi ösztöndíjak juttatásában látja a megoldását annak a modern irodalom fordításában véleménye szerint legnagyobb nehézséget okozó jelenségnek, hogy a kiinduló és a célnyelvi társadalom eltérő fejlődéséből kon-textuális különbségek adódnak, amelyek nyelvileg nehezen hidahatók át.

(A mai amerikai előbeszédnek például nincs magyar megfelelője. A fordítót ez olyan dilemma elé állítja, hogy vagy egy „lumpenértelmisségi műnyelvet” konstruál, vagy pedig maradéktalanul átveszi a pszichológiai zsargon és a szex idegen szóanyagát.)

3. A következő fejezet tanúsága szerint a drámafordítók sincsenek jobb helyzetben prózafordító társaiknál. Őket is az a bizonyos megfoghatatlan hivatal sújtja, amely — mint Ungvári Tamás mondja — rendeletileg kizárta őket az alkotóművészek sorából. A drámafordító munkája abban a lényeges körülményben tér el a többi fordítóétól, hogy ő csak egy intézménnyel együttműködve létezhet. Az általa végzett munka alapján (idegen drámák felkutatása, a színház figyelmének felhívása rájuk, majd a darab végigkísérése a bemutatóig) tulajdonképpen egyfajta dramaturg, csak a rendeletek nem ismerik el annak. A jogi gyakorlat továbbá különbséget tesz fordítás és átírás között, amivel az előbbinek — legyen az bármilyen lelkiismerets és inventív — kellő megbecsülését gátolja.

Elbert János viszont mintha épp ezt a törvénycikkelyt akarná igazolni, amikor — igaz „rémálma” szüleményeként — kifejti azt a nézetét, hogy a drámákat fordítás helyett adaptálni kellene. Ahogy minden rendező újraértelmezi a nagy drámákat, ugyanúgy elképzelhető, sőt kézenfekvő lenne minden újabb koncepció számára átdolgozni a darabokat. Érdekes adaléka a kérdésnek az az angol rendező, aki Shakespeare-t már csak franciául tartja érdemesnek megrendezni, mert ahhoz az előadás-hoz a kedve szerint készíttethet fordítást.

Vajda Miklós igen szkeptikusan ítéli meg általában véve is a drámafordító helyzetét. „Az ember éppenúgy nem születik fordítónak, mint ahogy mondjuk másodhegedűsnek se születik az ember” — mondja. „A fordítás vagy melléktermék, vagy pótkielégülés, vagy üzlet” — vonja le ebből a tanulságot.

Végül is tehát a drámafordítás helyzete éles ellentétben áll a színháznak a művelődés egészében betöltött szerepével, noha természetesen elsősorban magyar nyelven írott drámakra van szüksége, de ilyen körülmények között — ez a nyilatkozatok tanulsága — az idegen drámák fordításában előbb-utóbb nemcsak mennyiségi, hanem minőségi hanyatlásra is sor kerül.

Ungvári Tamás három pontba foglalja a kérdés megoldására vonatkozó javaslatait:

1. rendelkezések elvi megváltoztatása
2. fordítás és adaptáció viszonyának újraértelmezése
3. drámafordítói pályázatok kiírása

4. Külön fejezetet kaptak az ókori klasszikus irodalmak megszólaltatásának kérdései, bár ezt a szakterületet nehezebb volt elkülöníteni a többitől, ami azon is látszik, hogy megfelelőbb hely híján a szerkesztő ide sorolta be Geher Istvánnak a lektorsággal foglalkozó tanulmányát is.

Devecseri Gábor poszthumusz dolgozatából azt a jellemző álláspontot érdemes idézni, hogy a fordítónak a legnagyobb fokú aggályossággal kell dolgoznia, hogy az eredeti műből a legapróbb mozzanatokat is át-

mentse — lévén, hogy nem a fordító dolga eldönteni, hogy egy műben mi a fontos és mi nem az.

Ezzel szemben Jánosz István a műfordítást mégis kompromisszumnak érzi. Az optimális műfordítás szerinte az, amely minél több imponderábilít vesz figyelembe az eredeti műből.

Egy fontos megállapítása az indogermán és a magyar mondatban viszonyára vonatkozik, amelyeknek eltéréseiben a társadalmi hierarchia tükröződését látja. Ezek szerint az indogermán alárendelésnek a magyarban az esetek többségében mellérendelés felel meg.

Nagyon lényeges még és hasonlóképp nemcsak a klasszikus irodalmakra vonatkozik, amit a fordító felkészültségéről mond. A fordítónak elsősorban a magyar nyelv különböző stilisztikai szintjein, stílusváltozataiban való kifejezés tudományát kell elsajátítania, hogy érzékeltetni tudja minden egyes idegen szerző egyedi stílusát.

Szilágyi János György a klasszikus fordítások színvonalának hanyatlását abban látja, hogy szerinte ma egyetlen költő munkásságának sem szerves része a görög—római költők fordítása, senki sem keres mai problémáira választ az ókor irodalmában.

A fordítás szerepének azt az egyoldalú megítélését, hogy az „a világ-irodalmi tájékoztatást” szolgálja, néhány párhuzammal cáfolja. Horatius nélkül nekünk sem lett volna Berzsenyink, Szophoklész nélkül a *Jónás könyvé*-ről sem nyerhetünk teljes képet, és Catullus például az új magyar próza megértésében is segíthet bennünket.

Geher István *A lektor-vektor* című tanulmányában a fordítás rendkívül összetett jelenségének egyik döntő összetevőjét, *vektorát*, a lektor helyezi vizsgálódása középpontjába. A lektornak a fordított mű megjelenítésében betöltött szerepét világítja meg minden oldalról, mind a kiadó, mind a fordító, mind pedig a lektor szemszögéből. A lektor a kiadó alkalmazottja, a könyv felelős szerkesztője. Fő feladata a „szövegmegmunkálás”, de lényegében ő a fordítandó munka felkutatója, felajánlója, általában ő javasolja a fordítót is a kiadónak, majd pedig a fordítóval együttműködve kölcsönös megbeszélések és viaskodások során közösen alakítják ki a mű végleges szövegét. A lektor-lét ellentmondásai abból származnak, hogy a fordítóval szemben ő képviseli a hivatalt, és ezért a fordító nagyfokú függőségben van vele szemben.

Geher István mélyreható elemzése során végül rákérdez a lektor szükségességére, de mindenekelőtt a művet tartva szem előtt — a több szem többet lát elve alapján — kénytelen elismerni, hogy a lektor közreműködése minden konfliktus ellenére elengedhetetlen a fordítás folyamatában.

5. A magyar filmforgalmazásban, a mi gyakorlatunkkal ellentétben, nagy hagyománya van a külföldi filmek szinkronizálásának, és az évtizedek során neves szinkronfordító-egyénségek fejlesztették művészetté a fordításnak ezt a speciális ágát. E gyűjteményben közülük is a három legnevesebb (Gerhardt Pál, Hársing Lajos, Karsai Lúcia) nyilatkozik szakmája szépségéről és nehézségeiről.

Karsai Lúcia mutat rá a szinkronfordításnak a feliratozással szembeni előnyére, amely végeredményben a szinkron létjogosultságát teszi kétségtelenné. Mérésekkel igazolt tény, hogy feliratozással csak a szö-

veg 35%-a közvetíthető, és a fordítón áll, hogy a szövegnek melyik 2/3-át hagyja el. Ráadásul a figyelem is erősen megoszlik a szövegi és a képi információk követése között, aminek az lesz a következménye, hogy a néző sem a szövegből, sem a vizuális látványból nem részesül teljes élményben. A szinkron tehát mindenképpen teljesebb megértést biztosít.

A szinkronnak is megvannak azonban a maga nehézségei. A többi műfordítási műfajtól — mint Gerhardt Pál kifejti — abban a döntő körülményben tér el, hogy nem olvasásra szánt műfaj, nem is olvasható: csupán a filmmel együtt „él”. Ebből az elválaszthatatlanságból adódik, hogy megköötöttségei úgyszólván még a versfordításéinál is szigorúbbak. Szigorúan kötött ugyanis az egyes szövegrészek szótagszáma, a szólamszakaszok hossza, pontosan ki van jelölve a hangsúlyok helye, amelyeket az idegen szintaxis és annak szórendje szab meg, azonkívül figyelembe kell venni a színészek gesztikulációját, a mimikát és az ebben megnyilvánuló nemzeti sajátosságokat (szicíliai temperamentum, keleti merevség). Mindezeknek a körülményeknek a tiszteletben tartásával kell magyarul jól mondható szöveget adni a színészek szájába, megfelelően elhelyezett hangsúlyokkal, megfelelő tagolással, különös figyelmet fordítva a szólamkezdet és a szólamvég ajakállására, valamint az előforduló bilabiálisok és megfelelő jellegű magánhangzók helyére, de úgy, hogy közben a mondanivaló lényege szemernyi csorbát se szenvedjen.

Éppen e rengeteg megköötöttség okozza, hogy klasszikus művek esetében a még legtökéletesebbnek tekintett műfordítás is úgyszólván használhatatlan a szinkronfordító számára. (Karsai Lúcia az Arany-féle *Hamlet*-fordítást hozza fel példaként erre.)

A szinkronfordítás azonban talán épp azért fejlődhetett tökélyre, mert ennyi nehézséggel kellett megbírkóznia.

6. Érdekes gesztusként a szerkesztő *Az illusztrátor mint fordító* című fejezetben alkalmat adott két neves illusztrátornak is (Bálint Endre, Szántó Piroska), hogy valljanak a műveknek a saját művészi eszközeikkel történő értelmezéséről, ami a maga módján szintén fordításnak tekinthető, ha feltételezzük, hogy a fordítás is egyfajta értelmezése az eredeti műnek — arról pedig már a korábbi fejezetekben szó esett, hogy a fordítás a legteljesebb megismerés.

7. A kötet utolsó tanulmányában Orbán Ottó szól *Műfordításaink kritikai fogadtatásáról*. A fordításelmélet hiánya mellett több szerző rámutatott már a gyűjteményben a fordításkritika hiányára is. A műfordítás kérdésével csak gyakorló műfordítók foglalkoznak, a kritikusoktól csak „alkalmi kalaplengetésekre” telik, aminek természetesen megvannak a maga buktatói. A műfordításnak nem szabad a szakma belterjes kérdésévé válnia. A kritika útmutató szerepének hiánya máris lemeríthető a magyar műfordításirodalom egypár adósságán, amelyek közül szerzőnk a magyarul szinte ismeretlen Dylan Thomast hozza fel példaként. De az ellenpélda is kedvezőtlen: a gazdagon fordított Lorca nyilvánvaló hatása olyannyira különböző költőkre, mint Nemes Nagy Ágnes és Nagy László — máig sincs megnyugtatóan tisztázva. Blake, Kavafisz is sokkal mélyebb hatást gyakorolt a magyar költészetre, mint amire eddig a kritika felhívta a figyelmet. A kritikának ez a begubózása veszé-

lyes buktatókat rejthet saját irodalmunk helyének, értékének megtévesztésében is. „Világirodalmi súlyokra” a kritikának mindig szüksége lesz.

Szerény külseje ellenére, úgy hisszük, ennek a tanulmánygyűjteménynek valamit sikerült törlesznie a kritikának e tetemes adósságából, noha ez sem kimondottan fordításkritika.

KONFERENCIASZÓTÁR

*Küldöttek és tolmácsok
kézikönyvei, Akadémiai Kiadó,
Budapest 1976*

A nemzetközi kapcsolatok mind szerteágazóbbak; a második világháború óta rohamosan nő a nemzetközi konferenciák (nemzetközi tanácskozások, értekezletek, szimpóziumok, tárgyalások) száma. Ezek az élet minden területére kiterjednek: politikai, tudományos, műszaki, gazdasági, kereskedelmi, kulturális jellegűek. A nemzetközi szervezeteken belül is igen gyakoriak a különféle tanácskozások. Ezért a világon egyre több figyelmet szentelnek a konferenciákon való nyelvi érintkezés eszközének, a szimultán tolmácsolásnak.

A szimultán tolmácsolást nem ok nélkül tartják a tolmácsolási feladatok legnehezebbjének, s ezen még a nagyfokú specializálódás sem változtatott. A tárgyalt témák magas színvonala, a szakterminológiák állandó bővülése igen magas követelményeket támaszt a tolmáccsal szemben.

A konferenciák résztvevői és főleg a tolmácsok feladatának megkönnyítésére vállalkozott mintegy két évtizeddel ezelőtt az ELSEVIER szótárkiadó. A konferenciákon ugyanis természetsszerűleg kialakult egy „jellegzetes szokásrend” és ezzel együtt egy sajátos „konferenciaszókincs”. Ezeket gyűjtötték össze és adták ki a hatnyelvű (angol, francia, spanyol, orosz, olasz, német) konferenciaszótárban. Ezt 1962-ben átdolgozták és kibővítették, így jelent meg a második kiadás. 1976-ban az Akadémiai Kiadó is megjelentette a magyar függelékkel, amelyet Dr. Karcsay Sándor szerkesztett.

Nem új kiadványról van tehát szó, valószínűleg sokan ismerik, részletezőbb bemutatása, szerkezetének ismertetése mégsem lesz érdektelen.

A szótár fogalomkörü csoportosításban, hat nagyobb csoportra osztva közli a szóanyagot. Ezek a következők:

- A. A gyűlések, fajaik, szervezetük
- B. A gyűlés előkészítése
- C. Okmányok, ügyszerzők
- D. A konferencia összehívása
- E. Szavazás és választás
- F. Tanácskozás, vita

Ezen a hat nagyobb fogalomkörön belül újabb csoportosítással találkozunk. Pl. az Okmányok, ügyszerzők rész ilyen kisebb fogalomkörökre

oszlík: 1. Alapvető jelentőségű okmányok, 2. Napirend, határozatok programok stb., 3. Jelentések, beszámolók, emlékiratok stb. . .

A szótár három részből áll. Az első rész a már említett fogalmak köri csoportosítás szerint táblázatszerűen közli a kifejezéseket mind a hat nyelven.

Pl. English Français Español Русский Italiano Deutsch
153. Charter Charte Carta Устав Carta Die Charta,
die Satzung
der Statut

A következő rész a betűrendes szójegyzékből áll: ezek megkönnyítik egy-egy szó, kifejezés kikeresését. Minden szó mellett ott az a szám, amely alatt a hatnyelvű szótárrészben megtalálható.

A hetedik a magyar szójegyzék: ez már a magyar függelék része. Ugyanis a magyar függelék is megadja a szavakat, kifejezéseket fogalmak körüli csoportosításban és betűrendes szójegyzékben is. Néhány példát idéznék a magyar részből:

A gyűlések, fajaik, szervezetük

1. Nagygyűlés, tömeggyűlés
2. Gyűlés, közgyűlés (nagyobb jelentőségű)
3. Konvent, Kongresszus (USA)
4. Közgyűlés
5. Konferencia, értekezlet
6. Diplomáciai konferencia, meghatalmazottak (tárgyaló) konferenciája stb.

Egy rész a betűrendes szójegyzékből:

alapító okirat 151
alapokmány 153
Alapszabály 153
alapszabályok 156
alárendelt szerv 79 stb.

Ismertetőül talán ennyit a Konferenciaszótárról; az elmondottakból kitűnik, milyen jellegű kiadványról van szó. Jelentősége igen nagy nemcsak a tolmácsok, hanem a fordítók részére is. Sok vitás kérdésben adhat útmutatást. A fogalmak körüli csoportosítással rendszerbe foglalja a konferenciák szókincsét s ezzel megkönnyíti a tájékozódást ebben a szóanyagban. A magyar függelékhez hasonlóan rendkívül hasznos lenne elkészíteni a szerbhorvát változatot is; ezzel a fordítók igen hasznos fordítói segédletet kapnának kézhez.

**AZ ELMÉLET ÉS A
GYAKORLAT VONZÁSÁBAN**

*RUKOVET, irodalmi, művészeti
és társadalomtudományi folyóirat
1979., 3—4. szám*

A fordítás kérdéseinek szentelte a Szabadkán megjelenő Rukovet c. folyóirat szerkesztősége ennek az irodalmi, művészeti és társadalomtudományi kérdésekkel foglalkozó időszaki kiadványnak az 1979. évi 3—4. kettősszámát. Sava Babić, a szám szerkesztője bevezetőjében hangsúlyozza, hogy e téma a társadalmi igények folytán került és kerül egyre inkább előtérbe, különösen a soknemzetiségű Vajdaságban, ahol a megreformált iskolarendszerben már középfokon is szervezett fordítóképzés folyik.

Fordításelméleti célkitűzések vezérelték tehát a szerkesztőt a szám összeállításakor, amint azonban már bevezetőjében is hangsúlyozza, korántsem egyszerű ennek a kérdésnek a körülhatárolása, illetve a fordítás elmélete és gyakorlata közötti éles határvonal megvonása. E tényt a szám anyaga is tükrözi: a közétett majd két tucatnyi tanulmány között vannak olyanok, amelyek úgymond „kívülről” közelítik meg a kérdést, s a fordítás társadalmi és nyelvi/nyelvészeti vonatkozásait taglalják, s olyanok is, amelyeket egy-egy konkrét műfordítás hívott életre. Ez utóbbiak — noha bizonyos fokú általánosítokat is tartalmaznak — végző soron műhelytanulmányoknak tekinthetők, s ennél fogva inkább a fordítástchnika, mintsem a fordításelmélet körébe tartoznak. Külön csoportba sorolhatók ezenkívül a fordításkritikák, az egyes műfordítások sajátos kérdéseit, illetve a fordítás elbírálásának általános vonatkozásait elemző tanulmányok.

A fordítás elméleti kérdéseit taglalja Roman Jakobson két tanulmánya. Az egyik a fordítás nyelvi vonatkozásait elemzi (Jezički aspekti prevodjenja — ez egyébként magyar nyelven is olvasható a Hang — Jel — Vers c. kötetben, amely Jakobson válogatott tanulmányait tartalmazza), a másik pedig (O prevodjenju stihova) a szláv jambusok fordításának sajátos kérdéseit elemzi, s egyben felhívja a figyelmet arra, hogy az egyes versformákkal és verselési módozatokkal kapcsolatos sajátos szemantikai és műfaji kérdéseket a szláv poetikának még nem sikerült megnyugtató módon tisztáznia. Ugyancsak ebbe a csoportba tartozik Edward Balcerzan fiatal lengyel költőnek és kritikusnak a műfordítás poetikájáról szóló tanulmánya (Poetika umetničkog prevoda). Balcerzan, akinek a neve egyébként nálunk is ismert — utóbb a Mostovi, a Műfordítók Egyesületének a folyóirata közölt tőle tanulmányt —, a leg-

határozottabban sikraszáll a műfordítás poetikájának a létjogosultsága mellett, kijelölve ennek a diszciplínának a helyét és szerepét az irodalomtörténetben és a fordításelméletben. Elemzi továbbá a fordításnak mint műveletnek a poetikai aspektusait, a fordítás transzformációs típusait és a variánsok kérdését. A szerző szerint a fordítás poetikájának mint külön diszciplínának a létjogosultságát mindenekelőtt az indokolja, hogy — az eredeti irodalmi alkotáshoz hasonlóan — a műfordítás létrejöttének és létezésének is megvannak a maga törvényszerűségei. A műfordítás ontológiájának sajátos kérdéseit elemezve arra a következtetésre jut, hogy — a műalkotás egyediségétől és megismételhetetlenségétől eltérően — a fordítás alapvető jellegzetessége a megismételhetőség, létformája pedig a sorozat. Az egyedi műfordítást eszerint a (lehetséges) sorozat első darabjának kell tekinteni. A mű — állapítja meg — a fordítások sorozata révén tárulkozik ki, s e kitérőmozgás mozzanatainak az elemzése a fordítás poetikájának a feladata. A fordítás poetikájának a létjogosultsága mellett száll síkra tanulmányában (Poetika prevodjenja) Henry Mechonique francia fordításszakértő is, de ő elsősorban a fordításnak mint műveletnek a szemszögéből vizsgálja a kérdést. Abból a megállapításból indul ki, hogy sem a kommunikáció-központú, sem a nyelvészeti megalapozottságú fordításelmélet nem képes a fordítási művelet lényegének a megragadására, mivel egyik sem rendelkezik olyan fogalmi apparátussal, amely lehetővé tenné a fordítási gyakorlatnak az alkotási gyakorlattal való kiegyenlítését. A műfordítás poetikájának történelmi aspektusait elemezve kitér továbbá a fordítás ideológiai kérdéseire is, nevezetesen arra, hogy az egyes nyelvi rendszerek sajátos ideológiai tartalma milyen nehézségeket gördíthet a fordítás elé. Ennek kapcsán megállapítja, hogy két nyelv vonatkozásában létezhetnek ugyan lefordíthatatlan szövegek, a lefordíthatatlanságot azonban nem abszolút, hanem történelmi kategóriának kell tekintenünk, ami lényegében azt jelenti, hogy egy adott mű csak bizonyos történelmi szituációkban nem ültethető át egyik nyelvről a másikra. Egy másik elméleti jellegű tanulmány (Miodrag Sibirnović: Lingvistička i književna teorija prevoda) arra a napjainkban egyre gyakrabban felmerülő kérdésre próbál válaszolni, hogy a műfordítás esetében az irodalmi vagy a nyelvészeti megalapozottságú fordításelmélet-e a célravezetőbb. Megítélése szerint egyre elterjedtebbé válik az a nézet, hogy az általános fordításelmélet olyan nyelvészeti diszciplína, amelynek szükségszerűen fel kell ölelnie a meg megfelelő irodalomtörténeti, esztétikai és poetikai kategóriákat is. Sibirnović szerint azonban még így is kétséges ennek az elméleti rendszernek a helytállósága, mivel az általános fordításelmélet jelenkori modelljei aligha kapcsolhatók össze az irodalomtudomány és az irodalomtörténet kategóriáival úgy, hogy velük együtt egységes rendszert alkossanak. A szerző konkrét példán elemezve próbálja alátámasztani e nézetét, s végső soron arra a következtetésre jut, hogy ha elfogadjuk a modern fordításelméletnek a funkcionális ekvivalenciával kapcsolatos alapelvét, akkor az elsődlegesen irodalmi-esztétikai funkciók betöltésére hivatott műfordítás esetében a nyelvészeti megalapozottságú fordításelmélet aligha lehet koherens.

A fordítói műhelytanulmányok közé sorolható a kötet élén álló írás, Vuk Stefanović Karadžić munkája - pontosabban ennek egy része —, amely az Újszövetség fordítása során felmerült nehézségekről tájékoztat, s ugyanakkor — elsősorban nyelvtörténeti szempontból — érdekes tájékoztatást nyújt a fordításhoz szükséges szókészlet kialakításáról. Ide tartozik továbbá Stevan Raičkovićnak a versfordítással kapcsolatos nehézségekről szóló vallomása, Milovan Danojlićnek a Yeats fordítása során felmerült gondolatait tartalmazó írás; Radivoje Konstantinović egy Prever-vers fordítása közben adódott nehézségeket veszi számba tanulmányában, Sava Babić pedig Pap József Hagyaték c. verse lefordításának a folyamatát, a fordító eközben felmerült gondolatait írja le. Helyet kapott a folyóiratban két magyarországi szerzőnek, Vas Istvánnak és Kálnoky Lászlónak a fordítással kapcsolatos vallomása is.

Újabb csoportba sorolhatók azok a tanulmányok, amelyek egy-egy műfordítás elbírálását tüzték ki célul, illetve a fordításkritika általános kérdéseit taglalják. Közülük elsőként Laza Kostićnak, a szerb irodalom klasszikusának a Matica srpska felkérésére írt munkáját említjük. A szerző arról nyilvánít véleményt, hogy elfogadja-e a Matica srpska bizonyos Joksim Jovićnak az ajánlatát, aki arra vállalkozott, hogy — prózában — egy év alatt átülteti szerb nyelvre az Illiászt és az Odüsszeiát. Magának a vállalkozásnak a nagyságát Laza Kostić nem vitatja el, de ellenzi, hogy a mű szerb nyelven prózában lásson napvilágot, illetve hogy — s ez a kérdés napjainkban is időszerű — a fordítást olyan ember végezze, aki a forrásnyelven szinte meg sem tud szólalni. Egy másik ilyen jellegű tanulmány (Bogdan Popović munkája) Laza Kostić Shakespare-fordításának egyik sajátos kérdését, a forma és a tartalom kapcsolatát taglalja. Popović egyértelműen elmarasztalja Kostić fordítását, mégpedig nem csupán azért, mert a fordító nem ismeri kellőképpen a forrásnyelvet, s ezért a német fordítást veszi alapul, hanem azért is, mert a „belső” hűséget a „külső” (ti. a forma) alá rendeli, merően ragaszkodva a soronkénti fordítás elvéhez. A tanulmány írója nem veti el ezt az elvet, de hangsúlyozza, hogy a szerb nyelv sajátosságaiból eredően ez nem mindig alkalmazható következmény nélkül. A lehetőségek beható elemzése után állást foglalva megállapítja, hogy nézete szerint a verssorok szótagszámának, illetve a verssorok számának a növelése esetenként szükségzerű, sőt talán a kettőnek az elvszerű kombinálása a legcélravezetőbb. A fordításkritika egyik sajátos kérdését, a kritikus lélektanát veszi szemügyre esszéjében a néhai neves költőnő és műfordító, Isidora Sckulić, s felhívja a figyelmet arra, milyen ellentétek feszülnek az esetleg a forrásnyelvet is ismerő kritikusoknak és a fordítást igénylő olvasótábornak az elvárásai között. S épp ebből a szempontból lehet tanulságos a folyóirat egy másik tanulmánya, Mladen Leskovacnak a Gorski vijenac magyar fordításáról írt recenziója. A szerző valóban nagy körültekintéssel közelíti meg e kérdést, kitér a történelmi körülményekre, a Gorski vijenac fordításával kapcsolatos általános problémákra, s valamennyi fordítás vonatkozásában kiemelkedőnek minősíti Csuka Zoltán fordítását, a Hegyek koszorúját. Ugyanakkor azonban egyértelműen elmarasztalja ezt az átültetést is, amivel — kimondatlanul is — a mű lefordíthatatlanságára utal.

Már a fentlekből is kitűnik — s az itt tételen nem említett tanulmányok ezt még inkább igazolják —, hogy a házagptótlás szándéka vezérelte a szerkesztőt és a szerkesztőséget, amikor abba az égtájunkon egyelőre még példa nélkül álló vállalkozásba fogott, hogy betekintést nyújtson az olvasónak a fordítás elméletébe és gyakorlatába, szem előtt tartva a történelmi dimenziót és a korszerűséget, a társadalmi igényeket és az egyéb európai nyelvterületeken elért eredményeket egyaránt. Dicséretes továbbá a szerkesztőségnek az a szándéka, hogy továbbra is élénk figyelemmel kíséri a fordítás elméletének és gyakorlatának a korszerű eredményeit, s a jövőben is helyet biztosít az ezekkel kapcsolatos tanulmányoknak a folyóirat hasábjain.

ESZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balázs Art Valéria, fordító — Szabadka; dr. Borl Imre, egyetemi tanár — Újvidék; dr. Vladimír Ivir, egyetemi tanár — Zágráb; dr. Srdjan Janković, egyetemi tanár — Belgrád; Junger Ferenc, asszisztens — Újvidék; dr. Mikes Melánia, tudományos munkatárs — Újvidék; mgr. Molnár Csikós László, asszisztens — Újvidék; Nagy Georgina, fordító — Belgrád; Papp György, tanársegéd — Újvidék; dr. Szeli István, akadémikus — Újvidék; Turi Gábor, fordító — Zenta.

TARTALOM

IN MEMORIAM

<i>Szell István: Josip Broz Tito (1892—1980)</i>	3
--	---

TANULMÁNYOK

<i>Papp György: A magyar fordítástudomány időszerű kérdései</i>	9
<i>Srdjan Janković: A terminológia fordíthatósága</i>	33
<i>Vladimir Ivir: Kontrasztív elemzés a fordításban és fordítás a kontrasztív elemzésben</i>	39
<i>Papp György: A jogi, társadalmi-politikai szövegek szenvedő ígés szerkezeinek fordítási problémái</i>	47
<i>Molnár Csikós László: A jelzői értékű hátravetett határozós, a vonatkozó és a melléknévi igeneves szerkezet használata</i>	59
<i>Mikes Melánia: Adalékok a szociokulturális tartalmak nyelvi átültetésének kérdéséhez</i>	89
<i>Nagy Georgina: A német fordításelmélet irányzatai és problémái</i>	99

ÉRTEKEZLETEK

<i>Mikes Melánia: Kétnyelvűség az óvodákban</i>	115
---	-----

KÖNYVEKRŐL

<i>Cseh Sz. Márta: A figyelem középpontjában: a műfordítás</i>	119
<i>Turi Gábor: Tanulmányok a műfordításról</i>	123
<i>Balázs Art Valéria: Konferenciaszótár</i>	131
<i>Junger Ferenc: Az elmélet és a gyakorlat vonzásában</i>	133

SADRŽAJ

IN MEMORIAM

<i>Szeli István: Josip Broz Tito (1892—1980)</i>	3
--	---

STUDIJE

<i>Papp György: Aktuelna pitanja mađarske nauke o prevođnju</i>	9
<i>Srđan Janković: Termini i prevođenje</i>	33
<i>Vladimir Ivir: Kontrastivna analiza u prevođenju i prevođenje u kontrastivnoj analizi</i>	39
<i>Papp György: Problemi prevođenja srpskohrvatskog pasivnih konstrukcija u društveno-političkim tekstovima</i>	47
<i>Molnár Csikós László: Upotreba padežnih sintagmi, relativnih rečenica i participskih konstrukcija u standardnom mađarskom jeziku u Jugoslaviji</i>	59
<i>Mikes Melánia: Prilog pitanju jezičkog prenošenja sociokulturne sadržine</i>	89
<i>Nagy Georgina: Pravci i problemi nemačke teorije o prevođenju</i>	99

KONFERENCIJE

<i>Mikes Melánia: Dvojezičnost u dečjim vrtićima</i>	115
--	-----

PRIKAZI

CONTENTS

IN MEMORIAM

<i>Szeli István: Josip Broz Tito (1892—1980)</i>	3
--	---

STUDIES

<i>Papp György: Issues in the Hungarian translation science</i>	9
<i>Srđan Janković: Terms and translation</i>	33
<i>Vladimir Ivir: Contrastive analysis in translation and translation in contrastive analysis</i>	39
<i>Papp György: The translation of Serbocroatian passive constructions in socio-political texts</i>	47
<i>Molnár Csikós László: The use of case syntagms relative clauses and participle constructions in the standard Hungarian language in Yugoslavia</i>	59
<i>Mikes Melánia: A contribution to the problem of transmitting sociokultural contents</i>	89
<i>Nagy Georgina: Trends and problems of the German theory of translation</i>	99

CONFERENCES

<i>Mikes Melánia: Bilingualism in kindergartens .</i>	115
---	-----

REVIEW

INHALT

IN MEMORIAM

<i>Szeli István: Josip Broz Tito (1892—1980)</i>	3
--	---

STUDIEN

<i>Papp György: Aktuelle Fragen der ungarischen Übersetzungswissenschaft</i>	9
<i>Srdan Janković: Termini und Übersetzung</i>	33
<i>Vladimir Ivir: Kontrastive Analyse in Übersetzung und Übersetzung in kontrastiver Analyse</i>	39
<i>Papp György: Probleme der Übersetzung serbokroatischer passiver Konstruktionen in gesellschaftspolitischen Texten</i>	47
<i>Molnár Csikós László: Der Gebrauch Kasus syntagmen, Relativsätze und partizipialen Konstruktionen in der standarden ungarischen Sprache in Jugoslawien</i>	59
<i>Mikes Melánia: Beiträge zur Frage der sprachlichen Übertragung des soziokulturellen Inhalts</i>	89
<i>Nagy Georgina: Richtungen und Probleme der deutschen Übersetzungs- theorie</i>	99

TAGUNGEN

<i>Mikes Melánia: Zweisprachigkeit in Kindergärten .</i>	115
--	-----

BESPRECHUNGEN